KARL MARX

EKONOMİ YAZILARI

Ekonomi Yazıları

K. MARX

hil yayın
büyükparmakkapı sk., no: 3/5
beyoğlu, istanbul, türkiye
tel: (0 212) 230 09 64
faks: (0 212) 219 42 92

www.hilyayin.com
e-mail: editor@hilyayin.com

ISBN 975-7638-21
birinci baskı, aralık 2004

türkçesi: ahmet fethi
editör: ömer türkeş
yayın danışmanı: hakan yılmaz

iç düzen: mm milimetrekare

kapak tasarımı: savaş çekiç
baskı: umut matbaası

hil yayın
pandora yayın ve bilgisayar tic. ltd. şti.'nin yayın markasıdır.

Ekonomi Yazıları

KARL MARX

Türkçesi:
AHMET FETHİ

İçindekiler

Önsöz

NAİL SATLIGAN

DÜNYA burjuvazisi Marx ile uğraşmaktan vazgeçmiyor. Geçen yüzyıl gibi, içine yeni girdiğimiz yüzyıl da, Marx'ın nihayet öldüğünün ilân edilişine defalarca tanık olacağa benzer. Heyhat, Marx'ın ta 1848'de sözünü ettiği komünizm "heyulâ"sının dünyanın hâkim sınıfının yakasını bir türlü bırakmadığı anlaşılıyor. Şu var ki, yüzyıllar geçtikçe burjuvazi, Marx'ı "öldürmenin" kaba yöntemlerinin yanı sıra ince yöntemlerini de geliştiriyor.

Kaba yöntemlere iyice aşina olduk sayılır. Marksist iktisat ya daha doğru bir deyimle "iktisadın Marksist eleştirisi"[1] söz konusu olduğunda bu kaba yöntemlerin en bildik olanı, Marksizmin, 19. yüzyılda kurulmuş bir teori olarak şimdiki duruma ışık tutamayacağı iddiasıdır. Oysa bugünden *Kapital*'e baktığımızda, verilmesi gereken belki en yerinde hüküm, bu yapıtta formüle edilen uzun dönemli "hareket yasaları" toplamının muhteşem bir kestirim, çağdaş verilerle fazlasıyla doğrulanmış bir öngörü oluşturduğudur. *Kapital*'in ilk kez yayımlandığı 1867'de sermayenin egemenlik ala-

[1] Marx'ın *Kapital*'inin Almanca aslı *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* alt başlığını taşır. Yapıt, günümüzün en yaygın dili olan İngilizceye çevrilirken bu alt başlığın "Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili" şeklini alışı, Marx'ın kapitalizm teorisinin klâsiklerinkinden farklı ve ona alternatif bir ekonomi politikten çok her türlü ekonomi politiğin (ve iktisadın) bir eleştirisi olduğu vurgusunu zayıflatmıştır. Marx'ın yapıtında bu "eleştiri" boyutunun önemi konusunda aydınlatıcı bir Türkçe kaynak için, bk. Sungur Savran, "Siyasal İktisadın Eleştirisi," *Birikim*, C. VII, No. 49 (Mart 1979), s. 30–40.

nı, esas olarak Batı Avrupa ile Kuzey Amerika ile sınırlı ve uçsuz bucaksız bir kapitalizm öncesi ilişkiler ummanıyla çevrili bir "ada" görünümündeydi. Bugün, sermayenin "küreselleştiği" lâfı dillerden düşmüyor. *Kapital*'in yayımlandığı tarihte, hayatını çalışarak kazananların büyük çoğunluğu modern sermaye ilişkisinin dışındaydı; bugün dünyanın hemen her yerinde çoğunluktalar. Üretimin bilgisayarlaşması, otomasyonu, sermayenin organik bileşiminin yükselmesinden, bir başka deyişle, makine ve "yüksek teknoloji"nin, giderek artan bir ölçüde canlı emeğin yerine ikame edilmesinden başka nedir ki? Son otuz yıldır dünya ekonomisini yorumlayan herkes, resesyonun ya da *boom*'un hangi evresinde olduğumuza kafa yormaktan başka bir şey yapmıyor. Hani Marx'ın "konjonktür çevrimleri" tarihe karışmıştı? Bu bayağı Marx "reddiye"sinin daha fazla üzerinde durmaya değmez.

1989-91 aralığında "doğu bloku" ekonomilerinin çoğunun utanç verici çöküşünün ardından, Marx'ı ve Marksizmi "çürütmenin" kaba yöntemlerine bir yenisi eklendi: Değil mi ki Marksist iktisat bu ülkeler topluluğunda uygulanmış ve başarısızlığa uğramıştı, onu bu hezimetten sonra öğrenmeye, öğretmeye ne gerek vardı? *Kapital*'in sayfalarını azıcık karıştırmış olan herkes, bu akıl yürütmenin kuru bir iftira olduğunu kavrar. *Kapital*'de geliştirilen teorinin nesnesi "mutasavver" bir sosyalist toplum değil, kapitalizmdi. Marx (ve Engels), kapitalizmin yerini alacak toplumun herhangi bir kertesi için uygulama kılavuzları geliştirmeyi "geleceğin mutfakları için yemek tarifleri hazırlamak" olarak nitelemiş, bilim dışı bir tutum saymıştı. *Kapital*'de sosyalizm için ancak, kapitalizmle karşılaştırma içinde formüle edilmiş birtakım ipuçları bulunabilir.[2] Doğu bloku rejimlerinin tarihine eleştirel bir bakış, bu rejimlerin

[2] Bu ipuçları için, bk. Nail Satlıgan, "Kapital'de Komünizm Tasarımları," *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, drl. Ertuğrul Kürkçü, 1, s. 258-59.

kuruluşunun, o ipuçlarının izlenmesine değil, onların tam tersinin uygulanmasına dayandığını ortaya koymaya yeter.

Marksizmi tahrif edip çürütmenin, son zamanlarda gittikçe daha sık tanık olduğumuz "ince" yöntemlerinin en yaygını, Marx'ı haklı çıkaranın bizatihi "küreselleşme" olduğunu ileri sürmektir. Bu iddiaya bakılırsa Marx "küreselleşme"nin ilk kuramcısı ve şampiyonudur. Marksizm, elbette, bir "dünya pazarı" yaratma eğilimini, bir başka deyişle, kapitalizmin uluslararasılaşmasını sermaye kavramına içkin saymıştır ve bu anlamda günümüz dünya ekonomisinin somut gelişme tarzı Marx'ın öngörülerini parlak bir kanıtıdır. Ama aynı Marksizme göre, "küreselleşme" ideologlarının, aşındığını, yok olduğunu savundukları "ulus-devlet" insan toplumunun gelişmesinin önüne dikilmiş ve kapitalizm varlığını sürdürdükçe kendisinden kurtulunması olanaksız bir cendere, bir "deli gömleği"dir. "Küreselleşme" ile haklı çıkacak bir Marksizm, can alıcı tarihî ve teorik dayanaklarından birini, belki başlıcasını yitirmiş olurdu.

Marksizmin "küreselci" sahte dostlarından söz etmişken "küreselleşme karşıtları"na da değinelim. Bu hareketin Marksist olmayan mensupları arasında rağbet gören bazı yapıt ve söylemlere baktığımızda, bunların, Marx'tan ödünç alınmış teorik kategorilerle örülü olduğunu görüyoruz. Bu kategoriler, yer yer, Marx'ınkilere taban tabana zıt önermeler türetmekte kullanılıyor. Demek ki "küreselleşme" gibi temel ve güncel bir sorunda da, sağlıklı bir yargıya varmak için, Marx'a, o arada onun iktisadî yapıtına başvurmak kaçınılmaz oluyor. Marx'ın "iktisadının" zirvesi kuşkusuz *Kapital*'dir. Bu yapıt ise, onu okumak isteyecekleri daha baştan çetin didaktik güçlüklerle karşı karşıya bırakır. En büyük güçlüğü yaratan, "değer teorisi bölümü", yani birinci bölümdür. O yüzden, *Kapital*'i okumaya başından değil, ortasından, hatta sonlarından başlamak gerektiğini salık verenler (örneğin Althusser) olmuştur. Her hâlükârda, hangi sırayla ve nasıl bir bağlamda (tek başına ya da bir kolek-

tif içinde) okunursa okunsun, kesin olan bir şey varsa, *Kapital*'in birinci bölümüyle başlayan bu derlemenin, Marx'ı okuyacak, okumakta ya da okumuş olan herkesin elinin altında bulunması gereken metinleri bir araya getirdiğidir. Bu ön sözün tek amacı da, özellikle değer biçimi tahlilinin geliştirilmiş olduğu bölümlerin anlaşılmasını, biraz olsun kolaylaştıracak bir yorum sunmak olacaktır.

Kapitalizmin "Hücre Biçimi": Metaın ve Değerin Esrarı

Marx, *Kapital*'in birinci bölümünde piyasanın salt iktisadî değil, "toplum bilimsel" bir teorisini geliştirir. Marx'a göre piyasa yalnızca, bireylerin, metaları mübadele etmek üzere bir araya geldikleri bir kurum değildir ve meta üretiminden kopuk olarak anlaşılamaz; çünkü mübadelenin kendisinin üretim üzerinde etkileri vardır. Fiyat mekanizması, görünüşte bağımsız üreticileri, toplumsal ihtiyaçlara uygun olarak üretim yapmaya ikna eder: Bir meta fazla üretilmişse o metaın fiyatı düşer ve o meta daha az üretilir; üreticiler, emeklerini başka malların üretimine yöneltirler. "Etkinsiz" üreticilerin yaptıkları işin piyasada tam olarak onaylanmayışı onları, etkinliklerini artırmak zorunda bırakır. Bir başka deyişle, piyasa, bireysel üreticilerin emeğinin öteki üreticilerin, dolayısıyla bir bütün olarak toplumun emeğiyle ilişkisinin kurulduğu yerdir. Piyasa, bireylerin, başkalarınca kullanılacak malları üretmek için, birbirinden bağımsız olarak çalıştıkları tikel bir toplumda, toplumsal emeği farklı üretim dalları arasında dağıtmanın tikel bir yoludur. Bir başka deyişle, meta üreten bir toplumda bireysel üreticiler arasındaki ilişki, doğrudan doğruya toplumsal bir ilişki olarak tanınmaz. Üreticilerin, üretimi plânlamak üzere, toplumun karşılıklı bağımlı üyeleri olarak bir araya gelmeleri yerine bu üreticiler arasındaki toplumsal ilişki, şeyler arasındaki, birbiriyle mübadele ettikleri mallar arasındaki bir ilişki biçimine bürünür. Dolayısıyla metaların mübadele oranı ya da mübadele değeri salt cansız nesneler arasındaki nicel bir oran değildir; o metaları üretmiş olan bireylerin

emekleri arasındaki ilişkiyi de dile getirir. Marx'ın değer teorisinin temel fikrini böyle özetleyebiliriz.

Birinci bölümde geliştirilen değer teorisi Marx'ın kapitalist toplum teorisinin temelidir. Bu teorinin temel kavramları bu bölümde tanımlanır. Değer kavramının kendisinin Marksist düşünce tarihinde sayısız tartışmaya ve farklı yoruma yol açmış olması, kavramın karmaşıklığını ve kavranmasının zorluğunu göstermeye yeter.

Bölüm dört kesime ayrılmıştır. *Birinci kesimde* iki temel kavram, değer ile kullanım değeri, işlenir: Doğrudan tüketim için değil, satış için üretilmiş bir şey olan meta hem bir kullanım değeri hem bir değerdir. Değer mübadele değeri biçiminde görünür.

Değer terimi, metaların, birer emek ürünü olarak belirli bir emek–zaman miktarını cisimlendirdiğini gösterir. Değer, metaın yalnızca tikel bir bireyin özel emeğinin değil, *toplumsal emeğin*, toplumun bütününün emek–zamanının bir parçasının, ürünü olduğunun ifadesidir. Öyleyse: Değerin *(t)özü* "soyut olarak insan emek gücü", "türdeş insan emeği", "harcanış biçimi ne olursa olsun, harcanmış insan emek gücü"dür. Değer *büyüklüğü* ise, söz konusu metaı üretmek için toplumsal olarak gerekli emek–zamanla belirlenir. Bu süre, "bir kullanım değerini, normal üretim koşulları altında, o sıradaki ortalama hüner derecesi ve yoğunluğu ile elde edebilmek için gerekli zaman" olarak tanımlanır.

Demek ki meta, toplumun emek–zamanının belirli bir parçasını ("değer") cisimlendiren bir *şeydir* ("kullanım değeri").

İkinci kesim soyut emek kavramını daha derinlemesine irdeler. Kullanım değeri ile değer arasındaki ayırımın gerisinde yararlı ("somut") emek ile soyut ("toplumsal") emek arasındaki ayırım yatmaktadır.

Bu kesimdeki bazı ifadeler, soyut emek kavramının fizyolojik bir kavram olduğu izlenimini uyandırabilir. Bölümün başka yerlerinde Marx'ın, soyut emeğin *toplumsal emek*, yani toplumsal olarak gerekli olduğu *ölçüde* insan emek gücü harcaması olduğunu sık sık

vurguladığı göz önünde tutulursa, bu izlenimin yanıltıcı olduğu ortaya çıkar. Bu anlamda meta değeri, belirli bir birey tarafından fiilen harcanmış emek miktarını değil, toplumsal emeğin, o metaa atfedilmiş bölümünü temsil eder. Bu büyüklüğü saptamak için, söz konusu metaın üretilişinin ne kadar zaman aldığına bakmak yetmez; çünkü üretici, emek–zamanının ne kadarının toplumsal olarak gerekli olduğunu ancak mübadele içinde görür. Mübadelenin yerine getirdiği işlev tam da budur: tikel bir metaı piyasada aynı ya da başka türlerde metalarla karşılaştırarak, o metaın üretilmesinde harcanan emeğin, toplumsal olarak gerekli olduğunu onaylamak.

Birinci bölümün üçüncü kesimi mübadele değeri konusuna geri döner. Marx, birinci kesimde, mübadele değerinin temelinde değerin yattığını ileri sürmekle yetinmiş, ardından değere yoğunlaşmışken üçüncü kesimde, metaların değerinin, nasıl olup da doğrudan doğruya değil, ancak mübadele değeri biçiminde ifade edildiğini açıklamaya girişir. Bu kesimdeki muhakeme, kılı kırk yarıcı gözükse de sonuçları bakımından önemlidir. Mübadele değeri metaın "değer biçimi" olarak ele alınır: Kullanım değeri metaın doğal biçimi, mübadele değeri onun toplumsal biçimidir (dolayısıyla kullanım değeri yalnız metaın nihaî tüketicisini ilgilendirirken, toplumsal açıdan önemli olan, değerdir).

Değer, salt toplumsal bir görüngü olduğu için dolaysız bir doğal ifade bulamaz; ancak metalar arasındaki ilişkide ifadesini bulabilir: "Meta ile meta arasındaki toplumsal ilişki" olan mübadele değeri, toplumun bütünün emeğinin birer parçası olarak her bir metaa harcanmış emekler arasındaki orandır.

Bu kesim bir başka açıdan da Marx'ın yöntem arayışının iyi bir örneğidir. Marx, mübadele ilişkisi temelinde paranın ortaya çıkışının hem mantıki hem tarihi bir açıklamasını sunar. Paranın bir değer ifadesi olduğunu göstermekle kalmaz; meta mübadelesinin zorunluluklarının, bir değer ifadesi olarak parayı *doğurduğunu* da gösterir.

Marx, mübadelenin, mümkün olan en basit türüyle işe başlayıp, giderek daha karmaşık biçimlerine geçer; en sonunda da para biçimine ulaşır. Bu çaba, kendini ilk bakışta salt nicel bir oran olarak ortaya koyan mübadele ilişkisinin altına nüfuz ederek, bu ilişkinin gerçek toplumsal içeriğini açığa çıkarmaya yöneliktir. Dolayısıyla mübadele biçimlerinin tahlilini, mübadelenin (tarihî olarak değilse bile mantıkî olarak) farklı gelişme düzeylerine uygun düşen farklı toplumsal ilişki türlerinin bir tahlili olarak anlamak gerekir. Tahlilin amacı, değerler arasındaki ilişkinin, en basit olandan en gelişkin olana dek bütün mübadele biçimlerinin temeli olduğunu göstermektir. Sonuç olarak bu tahlil, mübadeleyi doğuranın para değil, parayı doğuranın mübadele olduğunu göstermeye çalışır. Dolayısıyla para, meta mübadelesinin içerdiği toplumsal ilişkilerin büründüğü en gelişkin biçimdir: Paranın kendisi bir toplumsal ilişki biçimidir.

Dördüncü kesim birinci bölümdeki muhakemeyi derleyip toplar. Marx'ın "meta fetişizmi" diye nitelediği olgu, meta üreten bir toplumda üreticiler arasındaki toplumsal ilişkilerin "emek ürünleri arasında toplumsal bir ilişki" biçimini alışıdır. Dolayısıyla toplumsal emeğin, tikel metada cisimlenmiş bölümünün bir ifadesinden başka bir şey olmayan meta değeri, metaın ayrılmaz ve âdeta doğal bir özelliğiymiş gibi görünen bir boyut kazanır: fiyat. Gerçekte, söz konusu metalarda cisimlenmiş toplumsal emek miktarları arasındaki bir ilişkiden başka bir şey olmayan mübadele ilişkisi, üreticileri devre dışı bırakarak, metaların kendileri arasında var olan bir ilişkiymiş gibi görünür.

Meta fetişizmi, meta üreten emeğin doğrudan doğruya toplumsal olmayışından kaynaklanır. Metalar, birbirinden bağımsız çalışan bireyler tarafından üretilir. Bu bireysel emeklerin toplamının, toplam toplumsal ürünün üretilmesine ayrılmış toplam toplumsal emeği oluşturmasına karşın üreticiler, ürünlerini mübadele edinceye kadar birbiriyle ilişki kurmazlar. O yüzden üreticilerin emeğinin

toplumsal karakteri, ancak mübadele içinde kendini ortaya koyar. Üreticilerin emeklerini başkalarınınkiyle mübadele etmelerinin tek yolu, ürünlerini mübadele etmektir.

Marx'ın deyişiyle "Bunun için, bir bireyin emeğini öteki üreticilerin emeklerine bağlayan ilişkiler, üreticilere, aslında olduğu gibi, çalışan bireyler arasında doğrudan toplumsal bir ilişki olarak değil, tersine, kişiler arasında maddî ilişkiler ve şeyler arasında toplumsal ilişkiler olarak görünür." Dikkat edilmesi gereken şudur: Marx, görüngünün bir yanılsamadan ibaret olduğunu söylüyor değildir: Görüngü alabildiğine gerçektir; üreticiler arasındaki toplumsal ilişki gerçekten ancak meta mübadelesi aracılığıyla varlık kazanır. Bu fetişizm yüzünden üretici emeğini başkalarının emeğiyle, bilinçli olarak mübadele etmez; ürünlerini, meta olarak satarken, yaptığı işin tam da bu olduğunun farkına varmaz. Görünüşe göre değer, iradesini üreticiye zorla dayatan ürünlerin ayrılmaz birer niteliğidir. Çünkü insanlar, ne kadar üretim yapacaklarına, ürünleri için hangi fiyatı elde edebildiklerine bakarak karar verirler. Öyleyse meta mübadelesi iş bölümünün, bireysel emekler arasında ilişki kurmanın toplumsal biçimlerinden yalnızca bir tanesidir; ama gizemleştirilmiş bir biçimidir.

Kapital'in birinci bölümünün anlaşılmasındaki zorluk, kısmen Marx'ın argümanını sunuş tarzından kaynaklanır. Görünüşe bakılırsa bölümün ilk üç kesiminde teknik bir iktisadî muhakeme, dördüncü kesimde ise, mübadelenin beslediği yanılsamalar üzerine bir tür sosyolojik yorum sergilenmektedir. Bu görünüş yanıltıcıdır. Çünkü Marx'ın muhakemesinin anlamlı olması için, dördüncü kesimin, bölümün tümünün, hatta değer teorisinin tümünün temeli olarak görülmesi gerekir. Marx'ın değer teorisini, kendisinden önce gelen klâsik ekonomi politikçilerin, özellikle Ricardo'nun değer teorisinden açıkça farklı kılan, bu temeldir. Ancak birinci bölümün ilk iki kesimine geri dönüp baktığımızda, Marx'ın kendi değer teorisini, birer şey olarak metalar arasındaki nicel oranları, yani fiyat-

ların belirlenmesini konu alan teknik bir iktisadî muhakemeden ibaretmiş gibi sergilediği yerlere sık sık rastlarız. Buraların yaratabileceği yanlış izlenime karşı uyarıda bulunmak, meta fetişizmi teorisinin, bir başka deyişle "değer biçimi" tahlilinin değer teorisinin temeli ve ayrılmaz bir parçası olduğunu bu önsöz çerçevesinde vurgulamak şu açıdan da önem taşır: Marksist değer ve iktisat teorisiyle ilgili okumalarını bu derlemedeki metinlerle sınırlı tutacakların, güncel kapitalist ekonomilerde de metaların mübadele oranlarının üretimleri için (toplumsal olarak) gerekli emek-zamanla belirlendiğini sanmaları doğal olur. Oysa bu doğru değildir. Farklı malların farklı teknolojilerle üretildiği bir kapitalist ekonomide malların mübadele oranlarını belirleyen, değer büyüklüğü değil, bunun "tadil edilmiş" bir biçimi olan "üretim fiyatı"dır. Marx, bunu, *Kapital*'de benimsemiş olduğu soyutlama düzeyleri hiyerarşisinin bir gereği olarak ancak yapıtın üçüncü cildinde açıklayacaktır.

Derlemenin başıyla ilgili bu sözleri burada keselim ve büyük bir sıçrayışla derlemenin sonuna geçelim. Bu sıçrayışın nedeni yalnız, sermaye olarak para ve artık değer teorilerinin geliştirildiği, emek süreci ve değerlenme süreci ayırımının yapıldığı, artık değer üretiminin ana ve alt biçimlerinin tanımlandığı bölümlerin Marksist iktisadî düşünce tarihinde değer teorisine oranla daha az hararetli tartışma doğurmuş olması değil, aynı zamanda bir önsözün, esas metni okumaya özendirmekle sınırlı olması gereken amacını aşmama kaygısıdır.

Kapitalizmin Diyalektiği: Üretici Güçlerden Yıkıcı Güçlere

Derlemedeki metinlerin sonunda okurun varacağı yer, nispi artık değer üretiminin işbirliği, işbölümü ve makineler gibi yöntemlerinin geliştirilip tanımlandığı noktadır. Bu, tarihî olarak gerçek anlamda kapitalist üretimin başlangıcı olduğu kadar, *Kapital*'in teorik merceğiyle günümüze bakmak için de elverişli bir hareket noktası-

dır. Burada "kapitalizmde üretici güçlerin gelişmesinin yıkıcı potansiyeli" ya da "üretici güçlerin yıkıcı güçlere dönüşmesi" diyebileceğimiz ve hiç kuşkusuz kapitalist üretim tarzının tarihî sınırlarına işaret eden bir sorunsalla karşılaşıyoruz.

İşbirliğine dayalı emek süreci eşgüdüm gerektirir. Kapitalist üretim sürecinde bu işlevi sermayeci üstlenir. Ancak sermayecinin güdümü, yalnız teknik–örgütsel işlevleri yerine getirmez; aynı zamanda sömürünün örgütlenişidir ve o nedenle sömürücü ile sömürülenler arasındaki karşıtlıkla belirlenmiştir. Marx, bundan, kapitalist güdümün "biçim itibarıyla despotik" olduğu sonucunu çıkarır. İşçi sayısı çok olduğunda — orduda olduğu gibi — sermaye adına emir veren sınaî subay ve çavuşlara ihtiyaç duyulur.

İşletme içi egemenlik ilişkilerinin biçimi, 20. yüzyılda yer yer çok büyük değişiklikler geçirdi. Bir yandan yasal düzenlemeler, öbür yandan sendikal pazarlık süreçleri, kapitalizmin despotluğunu kısıtladı. Özellikle son on yılda bir dizi iş kolunda, sermaye tarafının, çalışanların emek süreci üzerindeki özerkliğini güçlendirme eğilimi gösterdiği bile gözlendi. Ne var ki bu değişikliklerin hiçbiri, kapitalist üretimin amacını, sermayenin değerlenmesini ve artık değer üretimini, sorguya çekmiyor. Söz konusu olan sadece, bu amacı gütmenin farklı tarzlarıdır. Bu arada özellikle vasıflı faaliyetlerde, çalışanları sürekli baskı ve denetim altında zorlamak yerine, onlara daha yüksek düzeyde bir özerklik tanımanın, o yoldan, tecrübe ve kapasitelerini, gönüllü olarak üretime katmaya isteklendirmenin daha yararlı olacağı anlaşıldı. Ancak bu özerkliğin çalışanlar açısından sonuçları, bu gibi durumlarda bir "öz örgütlenme" kılıfına bürünmesi bir yana, çoğu kez eski despotik biçimler kadar yıkıcı olabiliyor.

Kapitalizmde üretici güçlerin artışının emek gücü açısından yarattığı yıkıcı eğilimler, çalışma süresinin uzatılması, son zamanlarda da "esnekleştirilmesi" eğiliminde somutlaşıyor. Gerçi üretici güçlerin artışı, aynı miktarda ürünün daha kısa zamanda üretilebil-

mesi demektir. Ama kapitalizm koşullarında üretici güçlerin artışı, çalışma süresinin kısalmasına yol açmıyor. Özellikle üretici güçlerin artışı, makine kullanılarak sağlanmışsa sonuç, çok zaman, makinenin çalışma süresinin mümkün olduğu kadar uzun tutulması amacıyla, çalışma süresinin uzaması oluyor.

Yeni makine henüz toplumsal standart hâline gelmediği sürece, onunla üretim yapan sermayeci bir "ekstra artık değer" elde eder. Bu istisnaî durumda ne kadar çok ürün üretip satarsa ekstra artık değer o kadar büyür. Yeni makinenin kullanımı ilerde ortalama üretim koşulları arasında yer alsa bile, makinenin çalışma süresinin uzun olması gene de büyük bir kazançtır. Makinenin kârlı bir şekilde kullanılma süresinin ne kadar olacağı, yalnız fiziksel aşınmasına değil, yeni, daha iyi bir makinenin piyasaya çıkıp çıkmadığına da bağlıdır. Bir makine değerini, kendisinin yardımıyla üretilmekte olan ürünlere ne kadar hızlı aktarırsa, o makinenin, değerinin tümünü aktarmadan önce yeni, daha iyi bir makineyle ikame edilmesi zorunluluğuyla karşılaşılması riski o kadar azalır. Çalışma süresinin uzatılması yasa ya da toplu sözleşme engellerine takılacak olursa sermayeci, çok kez, söz gelimi makinelerin temposunu yükselterek, emeği yoğunlaştırmaya çalışır.

Üretimin teknik temelleri durmadan altüst edilir; emeğin üretkenliği durmadan artırılır. Bu çabada tek güdü, kârı artırmaktır. Bu süreç boyunca, yeni makineler tedarik etmek ya da yepyeni üretim tesisleri kurmak için dev yatırımlara girişilir. Bu yatırımlar, ürünün maliyetinin azalamasına hizmet ettikleri ölçüde gerekli sayılır. Buna karşılık, çalışma koşullarını çalışanlar için daha rahat kılmaya, hatta sağlık ve kaza tehlikelerini azaltmaya yönelik yatırımlardan kaçınılır; çünkü bunlar, kâr kütlesini azaltan birer kesintidir.

Kapitalist üretimin biricik amacı sürekli artık değer üretimidir. Rekabet, tek tek sermayecileri, birer sermayeci olarak varlıklarının sona ereceği korkusuyla, gittikçe büyüyen bir artık değer peşinde koşmaya zorlar. Tıpkı emek gücü gibi *doğa* da, bu hedefe ulaşmak-

ta sırf bir araçtır. Sermaye, tek tek emekçilerin uğradıkları yıkım karşısında ne kadar kayıtsızsa, yaşamın doğal temellerinin uğradığı yıkım karşısında da, iç mantığının gereği olarak bir o kadar kayıtsızdır.

Üretici güçlerin kapitalist gelişiminin barındırdığı bu yıkıcı potansiyel, ancak işçilerin direnişi ya da devletin gücüyle, sonuç olarak "dışarıdan" dizginlenebilir. Bu tür engeller yoksa ya da zayıflamaktaysa, kapitalist üretim tarzına içkin olan bu yıkıcı potansiyel, yeniden ve daha da güçlenmiş olarak güçlenerek hükmünü geçirir.

Burada örneği, insan toplumunun doğayla olan ilişkisinden verdik. Gittikçe daha çok insan emeği ve üretim aracının, öldürücülüğü gittikçe artan silâhların, yani "yıkım araçları"nın üretilmesinde heder edilmesinden, çalışmak isteyip de, iş bulamayan yüz milyonlarca insanın aileleriyle birlikte sefalete, hatta açlığa sürüklenmesine kadar toplumsal hayatın hemen her alanından daha pek çok örnek verebiliriz.

Sonuç olarak, üretici güçlerin yıkıcı güçlere dönüşmesi kapitalizmin temel çelişkisinin günümüze özgü görünüm biçimidir. 19. yüzyıl Marksist sosyalizminin formüle etmiş olduğu "ya sosyalizm ya barbarlık" alternatifinin günümüzde "ya sosyalizm ya ölüm" ikilemine dönüştüğünü ileri süren çağdaş Marksistlerin kastettikleri tam da budur.

*Kapital, Cilt Bir**

KARL MARX

Kapital, Marx'ın baş yapıtıydı. 1867'de yayınlanan Birinci Cilt, genelde Kapital denilen kitaptır ve kendi içinde nispeten bir bütünlük arz eder.

Aşağıdaki seçkiler, Marx'ın birinci Almanca baskıya Önsöz'ü, ikinci Almanca baskıya Sonsöz'ü ve Fransızca basıma Önsöz'ü, birinci Almanca basımdan Samuel Moore ve Edward Aveling tarafından çevrilen ve Engels tarafından yayına hazırlanan 1887 tarihli Ingilizce basımdan alınmıştır. Burada kitabın temel savını ve en karakteristik temaları içeren bölümleri verilmeye çalışılmıştır. Bazı durumlarda, yer kazanmak kaygısıyla Marx'ın dipnotları atlanmıştır.

Almanca Birinci Basıma Önsöz

Şimdi birinci cildini kamuoyuna sunduğum eser, 1859'da yayınlanan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* adlı eserimin devamını oluşturur. Birinci kısım ile devam arasındaki uzun aralığın nedeni, çalışmamı tekrar tekrar kesintiye uğratan ve birkaç yıl süren bir hastalığımdır.

Önceki eserin tözü, bu cildin ilk üç bölümünde özetleniyor. Bu, salt bağlantı ve bütünlük uğruna yapılmıyor. Konunun sunumu

* Daha önce Türkçeleştirilmiş metin: K. Marx, *Kapital*, çv. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları 3. bs. 1986. Bu çeviride, yukarda belirtilen metin temel alındı. Kavram ve terim farklılıkları çevirmen notları olarak belirtildi.—çn.

geliştiriliyor. Önceki kitapta sadece değinilip geçilen bir çok nokta, koşullar elverdiği kadarıyla burada daha tam olarak işlenirken, tersine orada tam olarak işlenen noktalara ise, bu ciltte sadece değinilip geçiliyor. Değer ve para teorilerinin tarihi üzerine bölümler, elbette, bütünüyle dışarıda bırakılıyor. Bununla birlikte, önceki eserin okuyucusu, birinci bölümün dipnotlarında, bu teorilerin tarihi ile ilgili ek başvuru kaynakları bulacaktır.

Her başlangıcın güçlüğü, bütün bilimler için geçerlidir. Bu yüzden, birinci bölümün, özelikle de metaların çözümlenmesini içeren bölümün anlaşılması en büyük güçlüğü gösterecektir. Daha özel olarak değerin tözünün* ve değerin büyüklüğünün çözümlenmesiyle ilgili yerleri, olabildiğince herkesin anlayabileceği şekilde yazdım.[1] Tam gelişmiş şekli para-biçim olan değer-biçimi, çok kolay ve yalındır. Yine de, insan zihni 2000 yıldan fazla bir süredir boş yere bunun dibini bulmaya çalışmaktadır, oysa öte yandan çok daha bileşik ve karmaşık biçimlerin başarılı çözümlemelerine en azından yaklaşılmıştır. Neden? Organik bir bütün olarak bedenin incelenmesi, bedenin hücrelerinin incelenmesinden daha kolay olduğu için. Dahası, ekonomik biçimlerin çözümlenmesinde ne mikroskoptan ne de kimyasal ayıraçlardan yararlanılır. Soyutlamanın gücü ikisinin de yerini almalıdır. Fakat, burjuva toplumda emek ürününün meta-biçimi —ya da metanın değer-biçimi— ekonomik

* Töz (substance); A. Bilgi "öz" diyor —çn.

[1] Ferdinand Lassalle'ın Schulze-Delitzsh'e karşı yazdığı eserin, benim bu konular üzerine açıklamalarımın "en kusursuz entelektüel özü"nü verdiğini iddia ettiği kısmında bile önemli yanışlar olduğuna bakılırsa, bu daha da zorunludur. Ferdinand Lassalle, ekonomik eserlerinde bütün genel teorik önermeleri, örneğin sermayenin tarihsel niteliği, üretim koşulları ile üretim tarzı arasındaki bağlantı üzerine önermeleri, benim yarattığım terminolojiye varıncaya kadar, harfi harfine benim yazılarımdan kaynak belirtmeksizin almışsa, herhalde bu propaganda amacıyla yapılmıştır. Elbette benimle alakası olmadığından, onun bu önermeleri ayrıntılı işleyişinden ve uygulamasından burada söz etmeyeceğim. [Marx]

hücre-biçimdir. Bu biçimlerin çözümlenmesi, yüzeysel gözlemciye küçük ayrıntılara dalmak gibi görünür. Gerçekten de küçük ayrıntılar üzerinde durulur, fakat tıpkı mikroskobik anatomide yapıldığı gibi.

Bu yüzden, değer biçim üzerine olan kesim dışında bu cilt, güç anlaşılıyor diye suçlanamaz. Ebette yeni bir şey öğrenmeye ve dola yısıyla kendi başına düşünmeye istekli bir okuyucuyu önvarsayıyorum.

Fizikçi fiziksel görüngüleri* ya en tipik biçimleri içinde ve bozucu etkilerden en uzak gerçekleştikleri yerlerde gözlemler ya da ola naklı ise, görüngünün normalliği içinde gerçekleşmesini sağlayan koşullar altında deneyler yapar. Bu eserde kapitalist üretim tarzını ve bu tarza karşılık gelen üretim ve mübadele koşullarını incelemek zorundayım. Bugüne kadarki klasik zeminleri Ingiltere'dir. Teorik düşüncelerimin geliştirilmesinde Ingiltere'nin başlıca örnek olarak kullanılmasının nedeni budur. Ancak, eğer Alman okur İngiliz sanayii ve tarım emekçilerinin durumuna omuz silker ya da iyimser bir biçimde Almanya'da işlerin bu kadar kötü olmadığı düşüncesiyle kendini avutursa, ona açıkça "De te fabula narratur"[2] demeliyim.

Aslına bakılırsa, sorun, kapitalist üretimin doğal yasalarından kaynaklanan toplumsal antagonizmlerin daha yüksek ya da düşük gelişme dereceleri sorunu değildir. Sorun, bizzat bu yasaların kendileridir, kaçınılmaz sonuçlara doğru katı bir zorunlulukla işleyen bu eğilimlerdir. Sınai bakımdan daha fazla gelişmiş ülke, daha az gelişmiş olana kendi geleceğinin imgesini gösterir.

Fakat bunu bir yana bırakalım. Almanlar arasında kapitalist üretimin tamamen doğallaştığı yerlerde (örneğin, fabrikalarda) şeylerin koşulu İngiltere'dekinden çok daha kötüdür; zira Fabrika

* Görüngüler (fenomena); A. Bilgi çevirisinde "olgu". —çn.
[2] Anlatılan senin hikayendir.

Yasaları'na benzer yasalar bizde yoktur. Öteki bütün alanlarda, biz Kıta Batı Avrupa'sının tümü gibi sadece kapitalist üretimin gelişmesinden değil, bu gelişmenin tamamlanmamış olmasından da acı çekiyoruz. Modern kötülüklerin yanı sıra, modası geçmiş üretim tarzlarının pasif varlığından kaynaklanan dünün mirası bir dizi kötülük de, kaçınılmaz toplumsal ve siyasal özellikleriyle bizi eziyor. Sadece yaşayanlardan değil, ölülerden de acı çekiyoruz. Le mort saisit le vif![3]

Almanya'nın ve Kıta Batı Avrupa'sının geri kalan kısmının toplumsal istatistikleri İngiltere'ninkilerle karşılaştırıldığında acınacak durumdadır. Fakat arkasındaki Medusa başını şöyle bir görmemize yetecek kadar örtüyü aralıyorlar. Hükümetlerimiz ve parlamentolarımız, İngiltere'deki gibi, ekonomik koşulları incelemek üzere zaman zaman komisyonlar atasa; bu komisyonlar hakikati elde etmek için aynı sınırsız yetkiyle donanmış olsa; bu amaçla İngiliz fabrika denetçileri, kamu sağlığı raportörleri, kadınların ve çocukların sömürülmesini, konut ve beslenme konularını inceleyen komisyon üyeleri kadar yetenekli, partizanlıktan uzak ve insanlara saygılı kişiler bulmak mümkün olsa, işlerin bizdeki durumu karşısında dehşete düşerdik. Perseus, avladığı devler kendisini görmesin diye sihirli bir başlık giyerdi. Biz ise devlerin varlığını görmemek için, sihirli başlığı kulaklarımıza ve gözlerimize kadar indiriyoruz.

Bu konuda kendimizi aldatmayalım. 18. yüzyılda Amerikan bağımsızlık savaşının Avrupa orta sınıfı için tehlike çanı olması gibi, 19. yüzyılda da Amerikan iç savaşı Avrupa işçi sınıfı için tehlike çanı olmuştu. İngiltere'de toplumsal dağılmanın ilerleyişi ortadadır. Belli bir noktaya ulaştığında Kıta'yı da etkilemeli. Bu durum bizzat işçi sınıfının gelişmesine göre daha zalimane ya da daha insani bir biçim alacaktır. Bu nedenle, yüce dürtülerden ayrı olarak, şu anda egemen olan sınıfların en önemli çıkarları onlara işçi sınıfının özgür

[3] Ölü insan diri insanı yakalar.

gelişimi önündeki yasal olarak kaldırılabilir bütün engellerin kaldırılmasını emrediyor. Öteki nedenlerin yanı sıra bu nedenden de, bu ciltte İngiliz fabrika mevzuatının tarihine, ayrıntılarına ve sonuçlarına bu kadar geniş yer verdim. Bir ulus öteki uluslardan öğrenebilir ve öğrenmelidir. Bir toplum kendi hareketinin doğal yasalarını keşfetmek için doğru yolda olduğunda bile —bu eserin nihai amacı, modern toplumun deviniminin ekonomik yasasını ortaya koymaktır— normal gelişiminin ardışık evrelerinin ortaya çıkardığı engelleri ne cesur sıçrayışlara temizleyebilir ne de yasal düzenlemelerle ortadan kaldırabilir. Fakat doğum sancılarını kısaltıp azaltabilir.

Olası yanış anlamayı önlemek için bir söz. Kapitalisti ve toprak beyini hiçbir anlamda pembeye boyamadım. Fakat burada bireyler ekonomik kategorilerin kişileşmeleri, tikel sınıf-ilişkilerinin ve sınıf-çıkarlarınm cisimleşmeleri oldukları ölçüde ele alınıyor. Toplumun ekonomik oluşumunun evrimini doğal tarihin bir süreci olarak gören benim bakış açım, bireyi kendisini öznel olarak toplumsal bakımdan yaratığı kaldığı ilişkilerin üzerine ne kadar çıkarırsa çıkarsın, onu bu ilişkilerden bir başka görüşten daha az sorumlu tutabilir.

Siyasal iktisat alanında özgür bilimsel soruşturma sadece diğer bütün alanlardaki düşmanlarla karşılaşmaz. Ele aldığı malzemenin kendine özgü doğası insan yüreğinin en şiddetli, en bayağı ve en uğursuz tutkularını, özel çıkar çılgınlıklarını, düşman olarak savaş alanına davet eder. Örneğin Resmi İngiliz Kilisesi, 39 kuralının 38'ine yapılan saldırıyı gelirlerinin 1/39'una yapılan saldırıdan daha kolay bağışlar. Bugünlerde bizzat ateizm mevcut mülkiyet ilişkilerinin eleştirisi karşısında culpa levis'tir* Yine de apaçık bir gelişme var. Örnek olarak son haftalarda yayınlanan Mavi kitabı gösteriyorum: "*Sınai Sorunlar ve Sendikalar Hakkında Majestelerinin Dış*

* Küçük günah --çn.

Temsilcileriyle Yazışmalar." İngiliz tacının yabancı ülkelerdeki temsilcileri oralarda, Almanya'da, Fransa'da, kısaca Kıta Avrupa'sının bütün uygar devletlerinde, sermaye ile emek arasındaki mevcut ilişkilerde köklü bir değişikliğin İngiltere'deki kadar apaçık ve kaçınılmaz olduğunu uzun uzun anlatıyorlar. Bununla eş zamanlı olarak, Atlantik Okyanusu'nun öbür yakasındaki mitinglerde Birleşik Devletleri'nin Başkan Yardımcısı Bay Wade de, köleliğin kaldırılmasından sonra sermaye ve toprak mülkiyeti ilişkilerinde köklü bir değişimin günün başlıca sorunu olduğunu ilan ediyor. Bunlar çağın mor şallar ya da kara börklerle gizlenemeyen göstergeleridir. Yarın bir mucizenin gerçekleşeceğine işaret etmiyorlar. Bizzat egemen sınıflar içinde bir sezginin uç vermekte olduğunu, bugünkü toplumun katı bir kristal olmayıp değişebilir bir organizma olduğunu ve sürekli değiştiğini gösterirler.

Bu eserin ikinci cildi, sermayenin dolaşım sürecini (Kitap II) ve gelişme seyri içinde sermayenin aldığı değişik biçimleri (Kitap III), üçüncü ve son cilt (Kitap IV) teorinin tarihini ele alacak.

Bilimsel eleştiriye dayanan her görüşü memnunlukla karşılarım. Hiçbir zaman ödün vermediğim kamuoyu denilen şeyin önyargılarına gelince, önceden olduğu gibi şimdi de büyük Floransalının özdeyişini benimsiyorum:

"Segui il tuo corso, e lascia dir le genti."[4]

Londra, 25 Haziran 1867
KARL MARX

[4] "Sen yolunda yürü, ne derlerse desinler."

Fransızca Basıma Önsöz

Yurttaş Maurice Lachâtre'a

Değerli Yurttaş,

"*Das Kapital*"in çevirisini bir dizi olarak yayınlama fikrini alkışlıyorum. Kitap bu biçimiyle işçi sınıfına daha kolay ulaşacak, benim için her şeye ağır basan bir kaygı.

Bu önerinizin iyi yanıdır, fakat bir de madalyonun öbür yüzü var: Benim kullandığım ve ekonomik konulara daha önce uygulanmamış çözümleme yöntemi ilk bölümlerin okunmasını epeyce güçleştiriyor ve bir sonuca varmakta her zaman sabırsız davranan, bunun, genel ilkeler ile tutkularını harekete geçiren dolaysız sorunlar arasındaki ilişkiyi bilmeye meraklı Fransız halkının hemen harekete geçemeyecekleri için cesaretini kırabileceğinden korkulur.

Bu durum, hakikati şevkle arayan okuyucuları önceden uyarıp hazırlıklı olmalarını sağlamanın dışında, üstesinden gelemediğim bir dezavantajdır. Bilime giden bir kral yolu yoktur; ve sadece onun dik patikalarında yorucu tırmanmaları göze alanların, aydınlık doruklarına ulaşma şansları vardır.

İnanın bana,

sevgili yurttaş

Sadakatle,

Londra, 18 Haziran 1872

KARL MARX

Almanca İkinci Basıma Sonsöz'den

Das Kapital'in çok az anlaşıldığı, ondan çıkarılmış birbiriyle çelişen çeşitli kavrayışlardan anlaşılıyor.

Bu nedenle, bir yanda iktisadı metafizik açıdan ele aldığım için, diğer yanda —düşünün!— geleceğin aşçı dükkanları için yemek tarifleri (Comte'dan kaynaklanan tarifler?) yazmak yerine fiili olguların* salt eleştirel çözümlemesiyle kendimi sınırladığım için *Paris Revue Positivist* bana serzenişte bulunuyor. Metafizikle ilgili serzenişe yanıtta Profesör Sieber şöyle diyor: "Fiili teoriyi ele aldığı ölçüde Marx'ın yöntemi bütün İngiliz okulunun, en iyi teorik iktisatçıların kusurlarını ve erdemlerini paylaştığı bir okulun tümdengelim yöntemidir." M. Block —"Les Théoriciens du Socialisme en Allemagne. Extrait du Journal des Economistes, Juilet et Aout 1872"— benim yöntemimin analitik olduğunu keşfedip şunu söylüyor: "Par cet ouvrage M. Marx se classe parmi les esprit analytiques les plus éminents."[5] Alman eleştirmenler, elbette "Hegelci sofistiklik"e feryat ediyorlar. St. Petersburg'da yayınlanan European Messenger, yalnızca "*Das Kapital*"in yöntemini konu edinen bir makalede (Mayıs 1872 sayısı, s. 427-436), benim soruşturma *yöntemimi* katı gerçekçi, sunuş yöntemimi ise yazık ki Alman-diyalektik buluyor. Şöyle diyor: "İlk bakışta, konu sunumunun dış biçimine dayanarak yargıya varılırsa, Marx, sözcüğün Almanca, yani kötü anlamında ideal filozofların en idealidir. Fakat aslına bakılırsa, ekonomik eleştiri işinde bütün öncellerinden sonsuz derecede daha gerçekçidir. Ona hiçbir anlamda idealist denilemez." Yazara en iyi yanıtı, yazarın Rusça orijinaline ulaşamayan kimi okuyucularımın ilgisini çekebilecek kendi eleştirisinden birkaç alıntı yapmakla verebilirim.

* Metin boyunca üç terimin Türkçe karşılıkları A. Bilgi çevirisinden farklılık gösteriyor: Fact: olgu —A. Bilgi çevirisinde "gerçek"; fenomenon: görüngü — A. Bilgi çevirisinde "olgu"; real: gerçek —A. Bigı çevirisinde "gerçek". —çn.

5 "Bu eseriyle Marx, en önde gelen analitik zihinler arasında yerini alır."

Kendi yöntemimin materyalist temelini tartıştığım *"Siyasal İktisadın Eleştirisi'*ne Önsöz"den (Berlin 1859, s. IV-VII) bir alıntı yaptıktan sonra yazar şöyle devam ediyor: "Marx için önemli olan tek şey, incelediği görüngülerin yasasını bulmaktır; ve onun için önemli olan sadece verili bir tarihsel dönemde belirli bir biçime ve karşılıklı bağlantıya sahip oldukları ölçüde bu görüngüleri yöneten yasa değildir. Bu görüngülerin değişme, gelişme yasası, yani bir biçimden diğerine, bir bağlantılar dizisinden farklı bir bağlantılar dizisine geçiş yasası onun için daha önemlidir. Bu yasayı keşfettikten sonra, bu yasanın toplumsal yaşamdaki tezahürleri olan sonuçları ayrıntısıyla inceler. Sonuç olarak Marx, sadece bir tek şeyi dert edinir: Katı bilimsel soruşturmayla toplumsal koşulların ardışık belirleyici düzenlerinin zorunluluğunu göstermek ve temel başlangıç noktaları bakımından işine yarayan olguları olabildiğince tarafsız bir şekilde yerli yerine oturtmak. Bunun için, aynı zamanda hem şeylerin mevcut düzeninin zorunluluğunu hem insanlar ister inansınlar ister inanmasınlar, ister bilincinde olsunlar ister olmasınlar, birincisinin kaçınılmaz olarak geçmesi gereken başka bir düzenin zorunluluğunu kanıtlaması yeter. Marx, toplumsal hareketi sadece insan iradesinden, bilincinden ve zekasından bağımsız olmakla kalmayıp, tam tersine iradeyi, bilinci ve zekayı belirleyen yasaların yönettiği doğal tarihin bir süreci olarak ele alır... Eğer uygarlık tarihinde bilinçli öğe böylesine tali bir rol oynuyorsa, o zaman konusu uygarlık olan eleştirel bir incelemenin herhangi bir bilinç biçimini ya da bilincin herhangi bir sonucunu her şeyden daha az kendisine temel aldığı aşikardır. Yani bu incelemenin çıkış noktası düşünce değil, yalnızca maddi görüngü olabilir. Böyle bir inceleme bir olguyu düşüncelerle değil, başka bir olguyla karşılaştırmakla ve başka bir olgunun karşısına çıkarmakla sınırlı olacaktır. Bu inceleme için önemli olan tek şey, her iki olgunun olabildiğince doğru soruşturulması ve her birinin diğeri bakımından fiilen bir evrimin farklı uğraklarını oluşturmasıdır; fakat hepsinden daha önemlisi ise, böy-

le bir evrimin farklı aşamalarının kendilerini gösterdiği silsilelerin, ardışıklıkların ve bağlanmaların titiz çözümlenmesidir. Fakat denecektir ki, ekonomik yaşamın genel yasaları ister şimdiye ister geçmişe uygulansınlar, bir ve aynıdırlar. Marx, bunu açıkça yadsır. Ona göre böyle soyut yasalar yoktur. Aksine, onun kanaatine göre her tarihsel dönemin kendi yasaları vardır... Toplum verili bir gelişme dönemini yaşayıp verili bir aşamadan başka birine geçer geçmez, başka yasalara tabi olmaya başlar. Tek sözcükle, ekonomik yaşam biyolojinin öteki dallarındaki evrim tarihine benzer bir görüngüyü karşımıza çıkarır. Eski iktisatçılar fizik ve kimyanın yasalarıyla ilişkilendirdiklerinde ekonomik yasaların doğasını yanlış anlıyorlardı. Görüngülerin daha derin bir çözümlenmesi, toplumsal organizmaların, bitkiler ya da hayvanlar kadar temelden birbirlerinden farklı olduklarını gösterir. Üstelik, bir bütün olarak bu organizmaların farklı yapılarının, tek tek organlarının çeşitliliğinin ve bu organların içinde işlev gördüğü farklı koşulların sonucu olarak, bir ve aynı görüngü oldukça farklı yasaların egemenliği altına girer. Marx, örneğin, nüfus yasasının bütün zamanlarda ve bütün mekanlarda aynı olduğunu yadsır. Aksine, her gelişme aşamasının kendi nüfus yasası bulunduğunu ileri sürer... Üretken kuvvetin* değişik gelişme dereceleriyle birlikte, toplumsal koşullar ve bu koşulları yöneten yasalar da değişir. Marx, bu bakış açısından hareketle sermayenin egemenliğiyle kurulan ekonomik sistemi izleme ve açıklama görevini üstlendiği halde, ekonomik yaşamla ilgili her doğru soruşturmanın sahip olması gereken amacı son derece bilimsel bir biçimde formüle ediyor. Böyle bir incelemenin bilimsel değeri verili bir toplumsal organizmanın kökenini, varoluşunu, gelişimini, ölümünü ve daha yüksek birine yerini bırakmasını düzen-

* Üretken kuvvet (productive power). Bu çeviride "productive power" ile "productive force" ifadelerini ayırt etmek için "power"ın karşılığı olarak "kuvvet", "force"un karşılığı olarak "güç" kullanıldı —çn.

leyen özel yasaları açığa çıkarmasında yatar. Aslında Marx'ın kitabının sahip olduğu değer de budur."

Yazar fiilen benim yöntemim saydığı şeyi böylesine çarpıcı biçimde ve [benim uygulamamı ilgilendirdiği kadarıyla] cömertçe resmederken, diyalektik yöntemden başka neyi resmediyor?

Elbette, sunum yöntemi biçim olarak inceleme yönteminden farklı olmalıdır. İnceleme yöntemi malzemeyi ayrıntısıyla ele almak, farklı gelişme biçimlerini çözümlemek, iç bağlantılarını ortaya çıkarmak zorundadır. Ancak bu iş yapıldıktan sonra, fiili hareket yeterli ölçüde betimlenebilir. Bu başarılı bir şekilde yapılırsa, konunun yaşamı bir aynadaki gibi ideal biçimde yansıtılırsa, o zaman sanki önümüzde salt apriori bir yapı varmış gibi görünebilir.

Benim diyalektik yöntemim Hegelci yöntemden sadece farklı değil, onun tam karşıtı da. Hegel'e göre, insan beyninin yaşam süreci, yani "İdea" [düşünce] adı altında bağımsız bir özneye dönüştürdüğü düşünme süreci, gerçek dünyanın yaratıcısıdır; gerçek dünya ise "İdea"nın sadece dışsal, görüngüsel biçimidir. Bana göre ise, aksine, düşünce insan zihniyle yansıtılan ve düşünce biçimlerine tercüme edilen maddi dünyadan başka bir şey değildir.

Hegelci diyalektiğin mistikleştirici yanını yaklaşık otuz yıl önce, hala moda olduğu bir sırada eleştirdim. Fakat tam da "*Das Kapital*"in birinci cildi üzerinde çalışmaktayken, Lessing zamanında cesur Moses Mendelssohn'un Spinoza'yı ele aldığı gibi, yani "ölmüş bir köpek" olarak Hegel'i ele almak, şimdi kültürlü Almanya'da bol bol gevezelik eden hırçın, küstah, vasat epigonların* zevkiydi. Bu nedenle, bu güçlü düşünürün öğrencisi olduğumu açıkça ilan ettim ve hatta değer teorisi üzerine bölümde yer yer ona özgü ifade tarzlarıyla flört ettim. Diyalektiğin Hegel'in elinde maruz kaldığı mistifikasyon, Hegel'i diyalektiğin genel işleyiş biçimini kapsayıcı ve bi-

* Epigon: Belirli bir hayvan tipinden gelen, fakat biçimi farklı olan hayvanlara verilen ad —çn.

linçli bir şekilde sunan ilk kişi olmaktan çıkarmaz. Hegel'de diyalektik baş aşağı duruyor. Mistik kabuğun içindeki rasyonel çekirdeği keşfetmek istiyorsanız, tekrar ayakları üzerine oturtulması gerekir.

Mistikleştirilmiş biçimiyle diyalektik şeylerin mevcut durumunu yüceltir ve ulular göründüğü için Almanya'da moda oldu. Rasyonel biçimiyle şeylerin mevcut durumunun olurlayıcı kabulünü, aynı zamanda bu durumun olumsuzlanmasının, kaçınılmaz dağılışının kabulünü de kapsadığı için; tarihsel olarak gelişmiş her toplumsal biçimi akış halinde bir hareket olarak gördüğü ve dolayısıyla anıtsal varlığından daha az olmamak üzere geçici doğasını da hesaba kattığı için; kendisine hiçbir şeyin dayatılmasına izin vermediği ve özü itibariyle eleştirel ve devrimci olduğu için, burjuvazi ve onun doktriner profesörlerine göre bir rezalet ve iğrençliktir.

Kapitalist toplumun hareketinde asli olarak var olan çelişkiler pratik burjuvayı en çarpıcı biçimde, modern sanayiin içinden geçtiği ve doruk noktası evrensel kriz olan periyodik çevrim değişimleri sırasında etkiler. Bu kriz henüz başlangıç aşamasında olmasına karşın, tekrar yaklaşıyor; oyun sahnesinin evrenselliği ve eyleminin yoğunluğuyla, diyalektiği yeni kutsal Prusya-Alman imparatorluğunun mantar-türedilerinin kafalarına bile sokacaktır.

Londra, 25 Ocak 1873
KARL MARX

Kısım I. Meta ve Para

BÖLÜM I META

Kesim 1. Bir Metaın İki Faktörü:* Kullanım Değeri ve Değer (Değerin Tözü** ve Değerin Büyüklüğü)

Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, birimi tek bir meta olan "muazzam bir meta birikimi"[1] olarak kendisini gösterir. Bu nedenle, soruşturmamız metaın çözümlenmesiyle başlamalıdır.

Meta, her şeyden önce bizim dışımızda bir nesnedir, öznitelikleriyle şu ya da bu türden insani ihtiyaçları karşılayan bir şeydir. Bu ihtiyaçların doğası, örneğin ister mideden ister hayalden kaynaklansın, bir şey değiştirmez.[2] Burada, ister doğrudan geçim aracı olarak olsun ister dolaylı bir biçimde üretim aracı olarak, nesnenin bu ihtiyaçları nasıl karşıladığını bilmekle de ilgilenmiyoruz.

Demir, kağıt vb. gibi her yararlı şeye iki bakış açısından, nitelik ve nicelik açısından yaklaşılabilir. Birçok özniteliğin toplamıdır ve

* Faktör (factor); A. Bilgi çevirisinde "öğe". —çn.

** Töz (Substance); A. Bilgi çevirisinde "öz". —çn

1 Karl Marx, "Zur Kritik der Politischen Oekonomie," Berlin, 1859, s. 3 [Marx].

2 "Arzu, isteği ima eder; zihnin ["mind", A. Bilgi çevirisinde "ruh". —çn.] iştahıdır ve vücut için açlık kadar doğadır... (şeylerin) çok büyük bir kısmı, zihnin isteklerini karşıladığı için değerlidir." Nicholas Barbon: "A Discourse Concerning Coining the New Money Lighter. In Answer to Mr. Locke's Considerations," Londra, 1696, s. 2, 3 [Marx]

bu nedenle çeşitli biçimlerde yararlı olabilir. Şeylerin çeşitli yararlarını keşfetmek, tarihin işidir.[3] Bu yararlı nesnelerin niceliklerini ölçmek için toplumsal olarak kabul edilmiş ölçü standartlarının saptanması da öyledir. Bu ölçülerin çeşitliliği, kısmen ölçülecek nesnelerin farklı doğasından kısmen görenekten kaynaklanır.

Bir şeyin yararlılığı, onu bir kullanım değeri haline getirir.[4] Fakat bu yararlılık havadan bir şey değil. Metaın fiziksel özniteliklcriyle sınırlı olduğu için, o metadan ayrı bir varoluşu yoktur. Demir, tahıl, ya da elmas gibi bir meta, bu yüzden, maddi bir şey olduğu ölçüde bir kullanım değeridir, yararlı bir şeydir. Bir metaın bu özniteliği, o metaın niteliklerini mal etmek için gerekli emek miktarından bağımsızdır. Kullanım değerini ele aldığımızda, her zaman, şu kadar düzine saat, şu kadar metre keten ya da şu kadar ton demir gibi belirli niceliklerle ilgilenmekte olduğumuzu varsayarız. Metaların kullanım değerleri özel bir incelemenin, metaların ticari bilgisini incelemenin malzemesi oluşturur.[5] Kullanım değerleri ancak kulanım ya da tüketimle bir gerçeklik olurlar: Servetin toplumsal biçimi ne olursa olsun, her servetin tözünü de oluştururlar. Ayrıca, inceleyeceğimiz toplum biçiminde, mübadele değerlerinin maddi depolarıdırlar.*

[3] "Şeylerin, tıpkı mıknatısın demiri çekmesi gibi her yerde aynı olan asli bir nitelikleri (bu, Barbon'un kullanım değeri için kulandığı özel terimdir) vardır." Mıknatısın sahip olduğu demiri çekme özniteliği, ancak bu öznitelikle mıknatısın kutupluluğu keşfedildikten sonra yararlı olur. [Marx]

[4] "Bir şeyin doğal değeri, insan yaşamının zorunlu gereksinmelerini karşılamaya ya da kolaylaştırmaya uygunluğundan ibrettir." (John Locke, "Some Considerations on the Consequences of the Lowering of Interest, 1691") 17. yüzyıl İngiliz yazarlarında kullanım değeri anlamında "worth" sözcüğüne, mübadele değeri anlamında "value" sözcüğüne sık sık rastlarız. Bu, fiili şeyin karşılığı olarak Töton ik bir sözcük, o şeyin yansımasının karşılığı olarak Romans bir sözcük kullanmayı seven bir dilin ruhuna oldukça uygundur. [Marx]

[5] Burjuva toplumlarda, her kesin oir alıcı olarak metaların ansiklopedik bigisine sahip olduğuna dair bir fictio juris [hayali yargı] egemendir. [Marx]

* Depo (depository); A. Bilgi çevirisinde "taşıyıcı". —çn.

Mübadele değeri, ilk bakışta niceliksel bir ilişki olarak, bir tür kullanım değerinin başka tür bir kullanım değeriyle mübadele oranı olarak,[6] zamana ve yere göre sürekli değişen bir ilişki olarak kendini gösterir. Dolayısıyla, mübadele değeri rastlantısal ve saf göreli bir şey ve sonuçta asli bir değer gibi görünür, yani metalarda asli olarak var olan, metalarla kopmaz derecede bağlantılı olan bir mübadele değeri, terimlerde bir çelişki gibi görünür.[7] Konuyu biraz daha yakından inceleyelim.

Verili bir meta, örneğin bir quarter buğday, *x* kadar ayakkabı boyasıyla, *y* kadar ipekle, ya da *z* kadar altınla vb. —kısaca diğer metalarla çok farklı oranlarla— mübadele ediliyor. Bu durumda buğdayın bir tek değişim değeri yerine birçok değişim değeri vardır. Fakat, *x* kadar ayakkabı boyası, *y* kadar ipek, ya da *z* kadar altın vb. her biri bir quarter buğdayın mübadele değerini temsil ettiğine göre, *x* kadar ayakkabı boyası, *y* kadar ipek, *z* kadar altın vb. mübadele değerleri olarak birbirlerinin yerine geçebilir ya da birbirlerine eşit olmalıdırlar. Bu nedenle, birincisi: Verili bir metaın geçerli mübadele değeri eşit bir şeyi ifade eder; ikincisi, mübadele değeri genel olarak, kendisinde içerilen, fakat kendisinden ayırt edilebilir de olan bir şeyin ifade tarzıdır, görüngüsel biçimidir.

İki metaı, örneğin tahıl ve demiri ele alalım. Bunların mübadele oranları, bu oranlar ne olursa olsun, her zaman verili bir tahıl niceliğinin bir demir niceliğine eşitlendiği bir denklemle gösterilebilir: Örneğin, 1 quarter tahıl = *x* ton demir. Bu denklem bize neyi anlatır? İki farklı şeyde, 1 quarter tahıl ile *x* ton demirde, ikisine or-

[6] "Değer, bir şey ile başka bir şey, bir ürün miktarı ile başka bir ürün miktarı arasındaki mübadele oranından ibarettir." (Le Trosne: "De l'Intérêt Social." Physiocrates, Ed. Daire, Paris, 1846, s. 889). [Marx]

[7] "Hiçbir şeyin asli bir değeri olamaz." (N. Barban, s. 6); ya da Butler'in dediği gibi—

"Bir şeyin değeri
getirecekleri kadardır"

tak bir şeyin eşit nicelikte var olduğunu anlatır. Bu yüzden bu iki şey, kendi başına ne biri ne öteki olan üçüncü bir şeye eşit olmalıdır. Mübadele değeri oldukları ölçüde her biri, bu nedenle, bu üçüncü şeye indirgenebilir olmalıdır.

Basit bir geometrik örnek bunu aydınlatacaktır. Çokgen şekillerin alanlarını hesaplamak ve karşılaştırmak için, bunları üçgenlere ayırırız. Fakat bizzat üçgenin alanı, üçgenin görünür şeklinden bütünüyle farklı bir şeyle, yani taban ile yüksekliğinin çarpımının yarısıyla ifade edilir. Aynı şekilde, metaların mübadele degerleri de hepsine ortak bir şey, az ya da çok miktarda temsil ettikleri bir şey formülasyonuyla ifade edilebilir olmalıdır.

Bu ortak "bir şey", metaların geometrik, kimyasal ya da başka bir özniteliği olamaz. Bu tür öznitelikler, bu metaların yararlılığını etkiledikleri, onları kulanım değerleri haline getirdikleri ölçüde ilgimizi çekerler. Fakat metaların mübadelesi, açıkça, kullanım degerinden topyekün bir soyutlamayla nitelenen bir edimdir. O halde, bir kullanım değeri, yeterli miktarda temsil edilmesi koşuluyla, bir başkası kadar iyidir. Ya da yaşlı Barbon'un söylediği gibi, "degerler eşitse, bir eşya türü başka biri kadar iyidir. Eşit değerde şeyler arasında bir fark ya da ayrılık yoktur... Yüz poundluk kurşun ya da demirin, yüz poundluk gümüş ya da altın kadar değeri vardır." Kullanım degerleri olarak metalar, her şeyden önce, farklı niteliktedirler; fakat mübadele değerleri olaraksa sadece farklı niceliktedirler ve sonuçta zerre kadar kullanım değeri içermezler.

O halde, metaların kullanım değerini düşünmeyi bir yana bırakırsak, geriye bir tek ortak öznitelikleri, emeğin ürünleri olmaları kalır. Fakat bizzat emeğin ürünü bile, bizim elimizde bir değişikliğe ugramıştır. Metaın kullanım değerinden soyutlama yaparsak, aynı zamanda, ürünü bir kulanım değeri yapan maddi öğelerinden ve şekillerinden de soyutlama yaparız; onda artık bir masa, bir ev, iplik, ya da yararlı herhangi bir şey görmeyiz. Maddi bir şey olarak varoluşu kaybolmuştur. Artık doğramacının, duvarcının, eğiricinin

emeğinin ya da belirli türde herhangi bir üretken emeğin ürünü olarak da görülemez. Bizzat ürünlerin yararlı nitelikleriyle birlikte, hem bu ürünlerde cisimleşen çeşitli emek türlerinin yararlı niteliğini hem de bu emeğin somut biçimlerini de yok ederiz; hepsine ortak olandan başka hiçbir şey geride kalmaz; hepsi, bir tek ve aynı emek türüne, soyut insan emeğine indirgenmiştir.

Şimdi bu ürünlerden her birinde geri kalanı ele alalım; bu, her birindeki aynı tözsel olmayan gerçeklikten, türdeş insan emeğinin, harcanma tarzı ne olursa olsun harcanan emek gücünün salt bir donmasından ibarettir. Bu şeylerin şimdi bize anlattıkları tek şey, üretimlerinde insan emeği harcanmış olduğu, onlarda insan emeğinin cisimleştiğidir. Bu toplumsal tözün kristalleri olarak bakıldığında, bunlar hepsine ortaktırlar —Değerdir.

Metalar mübadele edildiklerinde, mübadele değerlerinin kendilerini kullanım değerlerinden bütünüyle bağımsız bir şey olarak gösterdiklerini gördük. Fakat kullanım değerlerinden soyutlarsak, geriye yukarda tanımlandığı şekliyle Değerleri kalır. Bu nedenle, mübadele edildikleri her seferinde, metaların mübadelesinden kendi gösteren ortak töz değerleridir. Soruşturmamızın ilerlemesi, mübadele değerinin, metaların değerinin kendisini gösterebildiği ya da ifade edilebildiği tek biçim olduğunu gösterecektir. Yine de, değerin doğasını şimdilik bundan, biçiminden bağımsız olarak incelemek zorundayız.

Bu nedenle, bir kullanım değeri ya da yararlı bir eşya sadece soyut insan emeği kendisinde cisimleştiği ya da maddeleştiği için değere sahiptir. O halde, bu değerin büyüklüğü nasıl ölçülecek? Açıkçası, o eşyanın içerdiği değer yaratan tözün, emeğin niceliğiyle. Ne var ki, emeğin niceliği de süresiyle ölçülür ve emek zamanı da standardını haftalar, günler ve saatler şeklinde bulur.

Bazıları şunu düşünebilir: Bir metaın değeri onda harcanan emek niceliğiyle belirleniyorsa, emekçi ne kadar tembel ve beceriksiz olursa metası da o kadar fazla değerli olur; çünkü üretimi için

daha fazla zaman gerekir. Ne var ki, değerin tözünü oluşturan emek türdeş insan emeğidir, biçimli bir emek gücü harcamasıdır. Toplumun ürettiği bütün metaların toplam değerinde cisimleşen toplumun toplam emek gücü, sayısız tek tek birimlerden meydana gelmesine karşın, burada bir tek türdeş insan emek gücü kitlesi sayılıyor. Bu birimlerden her biri, toplumun ortalama emek gücünün niteliğine sahip olduğu ve bu haliyle etkili olduğu ölçüde, yani bir metaı üretmek için gerekli bir ortalamadan, toplumsal olarak zorunlu olandan fazla zamanı gerektirmediği ölçüde, diğeriyle aynıdır. Toplumsal olarak zorunlu emek zamanı, bir malı normal üretim koşullarında ve o koşullardaki ortalama beceri ve yoğunluk düzeyi ile üretmek için gerekli zamandır. Buharla çalışan dokuma tezgahlarının İngiltere'ye girişi, verili nicelikte bir ipliği kumaşa dönüştürmek için gereken emeği herhalde yarıya indirmişti. Oysa el tezgahıyla çalışan dokumacılar için önceki kadar bir zaman ihtiyacı devam etti; fakat bu değişiklikten sonra bir saatlik emeklerinin ürünü, yarım saatlik toplumsal emeği temsil ediyordu artık ve bunun sonucu olarak önceki değerinin yarısına düşmüştü.

O halde anlıyoruz ki, herhangi bir malın değerinin büyüklüğünü belirleyen şey, o malın üretimi için toplumsal olarak zorunlu emek zamanı ya da toplumsal olarak zorunlu emek miktarıdır.[8] Bu bağlamda tek tek her meta, kendi sınıfının ortalama örneği sayılmalıdır.[9] Bu yüzden, içlerinde eşit emek nicelikleri cisimleşen ya da

[8] "Zorunlu yaşam gereksinmelerinin değeri, birbirleriyle mübadele edildiklerinde, bunların üretimi için zorunlu ve normal sayılan emeğin niceliğine göre düzenlenir." ("Some Thoughts on the Interest of Money in General, and Particularly in the Pubick Funds, etc." Londra, s. 36) Geçen yüzyılda yazılmış ve yazarı bilinmeyen bu dikkat çekici eserin basım tarihi de bilinmiyor. Bununla birlikte, içeriğine bakılırsa, George II zamanında, yaklaşık 1739 ya da 1940 yılında yayınlandığı anlaşılıyor. [Marx]

[9] "Aynı türden bütün ürünler, fiyatın genel olarak belirlenmesine ve özel koşullara bakılmaksızın belirlenen tek bir kitle meydana getirirler." Le Trosne, s. 893) [Marx]

aynı sürede üretilebilen metalar aynı değere sahiptirler. Bir metaın değeri ile başka bir metaın değeri arasındaki ilişki, birincisinin üretimi için zorunlu emek zamanı ile ikincisinin üretimi için zorunlu emek zamanı arasındaki ilişkiyle aynıdır. "Değer olarak bütün metalar, sadece belirli donmuş emek kitlesidirler."

Bu yüzden, bir metaın üretimi için gereken emek zamanı değişmeden kalsaydı, o metaın değeri de değişmeden kalırdı. Fakat gerekli emek zamanı, emeğin üretkenliğindeki her değişimle birlikte değişir. Bu üretkenliği çeşitli koşullar, başka şeylerin yanı sıra, çalışanların ortalama beceri düzeyi, bilimin durumu ve pratik uygulanma düzeyi, üretimin toplumsal örgütlenmesi, fiziksel koşullar, üretim araçlarının kapsamı ve yeterliliği belirler. Örneğin, aynı emek miktarı elverişli mevsimlerde 8 kile tahılda cisimleşir, elverişsiz mevsimlerde sadece 4 kile tahılda. Aynı emek, zengin maden ocaklarından fakir ocaklardakine göre daha fazla maden çıkarır. Elmas yer yüzünde az rastlanan bir şeydir; bu nedenle bulunup çıkarılması, bir ortalamaya göre daha fazla emek zamanına mal olur. Dolayısıyla küçük bir kapsülde daha fazla emek temsil edilir. Jacob, altının tam değerini bulup bulmadığından kuşku duyar. Bu, elmas için daha çok geçerlidir. Eschwege'e göre, Brezilya elmas madenlerinin 1823 yılında sona eren 80 yıllık toplam mahsulü, elmas çok daha fazla emeğe mal olmasına ve dolayısıyla daha fazla değeri temsil etmesine karşın, aynı ülkenin şeker ve kahve plantasyonlarının bir buçuk yıllık ortalama mahsulünün fiyatına ulaşmamıştı. Zengin ocaklarda aynı emek niceliği daha fazla elmasta cisimleşir ve elmasların değeri düşer. Küçük bir emek harcayarak karbonu elmasa çevirmeyi başarabilseydik, elmasların değeri tuğlanın değerinin altına düşebilirdi. Genel olarak emeğin üretkenliği ne kadar büyükse, bir malın üretimi için gerekli emek zamanı o kadar kısa, o malda kristalleşen emek miktarı o kadar azdır ve değeri o kadar düşüktür; ve tersi, emeğin üretkenliği ne kadar azsa, bir malın üretimi için gerekli emek zamanı o kadar fazladır, değeri o kadar büyüktür. Bu

nedenle, bir metaın değeri o metada toplanan emeğin niteliğiyle doğru orantılı, üretkenliğiyle ters orantılı olarak değişir.

Bir şey değere sahip olmadan da bir kullanım değeri olabilir. Bu, o şeyin insana yararlılığı emeğe bağlı olmadığı zaman söz konusudur. Hava, bakir toprak, doğa çayırlar vb. böyledir. Bir şey meta olmadan da yararlı ve insan emeğinin ürünü olabilir. Kendi emeğinin mahsulüyle doğrudan doğruya kendi ihtiyaçlarını karşılayan kişi aslında kullanım değerleri yaratır, meta yaratmaz. Meta üretmesi için sadece kullanım değerleri üretmekle kalmayıp başkaları için kulanım değerleri, toplumsal kullanım değerleri de üretmelidir. (Ve salt başkaları için üretmesi de yetmez. Ortaçağ köylüsü kendi feodal beyi için kurtulmalık-rant-tahıl,* kendi papazı için öşür-tahıl üretirdi. Fakat başkaları için üretilmiş olmaları olgusu nedeniyle ne kurtulmalık-rant-tahıl ne de öşür-tahıl metalaştı. Bir ürünün metalaşması için, bir kulanım değeri olarak hizmet edeceği başka birine mübadele yoluyla aktarılması gerekir.)[10] Son olarak, bir şey bir yararlılık nesnesi değilse bir değere sahip olamaz. O şey yararsızsa, onda içerilen emek de yararsızdır; o emek emek sayılmaz ve dolayısıyla hiçbir değer yaratmaz.

Kesim 2. Metalarda Cisimleşen Emeğin İkili Niteliği

İlk bakışta, bir meta kendini bize iki şeyin —kullanım değeri ile mübadele değeri— karmaşığı olarak gösterdi. Daha sonra, emeğin de aynı ikili doğaya sahip olduğunu gördük; zira, değerde ifade bulduğu ölçüde emek de bir kullanım değerleri yaratıcısı olarak kendisine ait niteliklerle aynı niteliklere sahip olmaz. Metalarda içerilen emeğin bu ikili doğasına işaret edip eleştirel inceleyen ilk kişi ben-

* Kurtulmalık-rant-tahıl (quit-rent-corn); A. Bilgi çevirisinde "ürün-rant-tahıl" —çn.

10 Üreticisinin dışında herhangi birinin tükettiği her ürünü Marx'ın meta saydığı gibi bir yanlış anlayışa sık sık düşüldüğü için, parantez içindeki ifadeyi ekledim [Engels, Almanca 4. basıma not]

dim. Bu nokta siyasal iktisadın berrak bir şekilde anlaşılmasında eksen olduğu için, daha fazla ayrıntıya girmeliyiz.

Bir ceket ve 10 metre* keten bezi gibi iki metaı ele alalım; bunardan birincisinin değeri ikincisinin iki katı olsun, yani 10 yard keten = W, ceket = $2W$.

Ceket, tikel bir ihtiyacı karşılayan bir kullanım değeridir. Varoluşu, amacı, çalışma tarzı, konusu, aracı ve sonucu tarafından doğası belirlenen özel bir üretken etkinlik türünün ürünüdür. Yararlılığı, ürününün kullanılmasındaki değerle temsil edilen ya da kendi ürününü bir kullanım değeri haline getirerek kendini gösteren emeğe, yararlı emek deriz. Bu bağlamda, emeğin sadece yararlı sonucunu düşünürüz.

Ceket ile keten, nitelik olarak farklı iki kullanım değeri oldukları gibi, bunları üreten emeğin iki biçimi, terzilik ve dokumacılık da aynı şekilde farklıdır. Bu iki nesne nitelik olarak farklı olmasalardı, farklı nitelikte emek tarafından üretilmeselerdi, birbirleriyle meta ilişkisi içinde olmazlardı. Ceket ceketle mübadele edilmez, bir kullanım değeri aynı türden başka bir kullanım değeriyle mübadele edilmez.

Kullanımdaki değerlerin bütün farkı çeşitlerine, toplumsal işbölümünde ait oldukları sıraya, cinse, türe ve çeşide göre sınıflandırılan farklı yararlı emek türleri karşılık gelir. Bu işbölümü metaların üretimi için zorunlu bir koşuldur; fakat bundan tersi bir sonuç, meta üretiminin işbölümünün zorunlu bir koşulu olduğu sonucu çıkmaz. İlkel Hint topluluğunda meta üretimi olmadığı halde toplumsal işbölümü vardır. Ya da, daha yakından bir örnek vermek gerekirse, her fabrikada emek bir sisteme göre bölünür; fakat bu bölünmeyi bireysel ürünlerini karşılıklı mübadele eden işçiler meydana getirmez. Böylesi ürünler ancak birbirleri bakımından, her biri ba-

* Burada Marx, ölçü birimi olarak "yard"ı kullanıyor (1 yard = 91 44 cm); kolaylık olsun diye, ölçü birimi olarak "metre" kullanıldı —çn.

ğımsız bir şekilde ve özel bireylerin hesabına yürütülen emek türü olmak üzere, farkı emek türlerinin sonucu olarak meta olabilirler.

O halde özetlersek: Her metaın kullanım değerinde içerilmiş yararlı emek, yani belirli bir türde ve belirli bir amaçla yapılan üretken etkinlik vardır. Kendilerinde cisimleşen yararlı emek, her birinde nitelik olarak farklı olmadığı sürece, kulanım değerleri birbirlerinin karşısına meta olarak çıkmazlar. Mahsulü genel olarak meta biçimi alan bir toplulukta, yani bir meta üreticileri topluluğunda, bireysel üreticilerin kendi hesaplarına bağımsız bir şekilde sürdürdükleri yararlı emek biçimleri arasındaki bu niteliksel farklılık karmaşık bir sisteme, bir toplumsal işbölümüne gelişir.

Yine de, ceketi ister terzi ister müşterisi giysin, her iki durumda da bir kullanım değeri olarak iş görür. Ceket ile onu üreten emek arasındaki ilişki, terziliğin özel bir iş, toplumsal işbölümünün bağımsız bir kolu halini almış olmasıyla da değişmez. Giyinme ihtiyacı insanları buna zorladığı her yerde, insan ırkı,* bir tek kişi bile terzi olmadan binlerce yıl giysi yapmıştır. Fakat, doğanın kendiliğinden mahsulü olmayan diğer her maddi servet öğesi gibi ceket ve keten de, varoluşlarını ayrımsız belirli bir amaçla yerine getirilen özel bir üretken etkinliğe, doğa-vergisi tikel malzemeleri tikel insan ihtiyaçları için kendine mal eden bir etkinliğe borçlu olmalıdırlar. Bu yüzden, emek bir kullanım değeri yaratıcısı olduğu ölçüde yararlı emektir, bütün toplum biçimlerinden bağımsız olarak insan ırkının varoluşu için zorunlu bir koşuldur; doğanın dayattığı ebedi bir zorunluluktur, bunsuz insan ile doğa arasında maddi mübadele, dolayısıyla yaşam olamaz.

Kullanım değerleri, ceket, keten vb., yani metaların cisimleri, iki öğenin —madde ve emek— bileşimidirler. Bunlara harcanan yararlı emeği çekip alırsak, geriye her zaman insanın yardımı olmadan doğanın sağladığı maddi bir tortu kalır. İnsan ancak doğa gibi,

* İnsan ırkı (human race); A. Bilgi, çevirisinde "insanoğlu". —çn.

yani maddenin biçimini değiştirerek iş görebilir. Dahası, bu biçim değiştirme işinde doğal güçlerden sürekli yararlanır. O halde, maddi servetin, emeğin ürettiği kullanım değerlerinin tek kaynağının emek olmadığını görüyoruz. William Petty'nin belirttiği gibi, maddi servetin babası emek, anası topraktır.

Şimdi kullanım değerleri olarak ele alınan metadan, metaların değerine geçelim.

Varsayımımıza göre, ceket ketenin iki katı değerindedir. Fakat bu, şimdilik bizi ilgilendirmeyen salt niceliksel bir farklılıktır. Bununla birlikte unutmamalıyız ki, ceketin değeri 10 metre ketenin değerinin iki katı ise, 20 metre keten bir ceketle aynı değere sahip olmalıdır. Değer oldukları ölçüde, ceket ile keten benzer bir tözün şeyleridirler, özsel bakımdan özdeş emeğin nesnel ifadeleridirler. Fakat terzilik ile dokumacılık, nitelik olarak farklı emek türleridir. Ne var ki, bir ve aynı kişinin terzilik ve dokumacılık yaptığı toplum durumları da vardır; bu durumda, iki emek biçimi sadece aynı bireyin emeğinin değişimleridir, farklı kişilerin özel ve sabit işlevleri değildir; tıpkı terzimizin bir gün yaptığı ceket ile ertesi gün yaptığı pantolonun sadece bir ve aynı bireyin emeğindeki bir çeşitliliği ima etmesi gibi. Dahası, kapitalist toplumumuzda verili bir insan emeği miktarının, değişen talebe uygun olarak, bir zaman terzilik, başka bir zamanda dokumacılık biçiminde arz edildiğini bir bakışta görürüz. Bu değişim sürtünmesiz gerçekleşmeyebilir, fakat gerçekleşmelidir.

Üretken etkinlik, özel biçimini, yani emeğin yararlı niteliğini bir tarafa koyarsak, insan emek gücünün harcanmasından başka bir şey değildir. Terzilik ile dokumacılık, nitelik olarak farklı üretken etkinlikler olmalarına karşın, her biri insan beyninin, sinirlerinin ve kaslarının üretken bir harcanmasıdır ve bu anlamda insan emeğidirler. İnsan emek gücünü harcamanın iki farklı tarzından başka bir şey değildirler. Elbette, bütün değişikliklerinde aynı kalan bu emek gücü, bir çok tarzda harcanabilmesi için önce belli bir geliş-

me düzeyine ulaşmış olmalıdır. Fakat bir metaın değeri soyut insan emeğini, genel olarak insan emeğinin harcanmasını temsil eder. Tıpkı toplumda bir generalin ya da bir bankerin büyük bir rol, fakat öte yanda salt insanın önemsiz bir rol oynaması gibi,[11] insan emeğinde de durum böyledir. Basit emek gücünün, yani herhangi bir özel gelişme olmaksızın, her sıradan bireyin organizmasında ortalama olarak var olan emek gücünün harcanmasıdır. Doğrudur, basit ortalama emek farklı ülkelerde ve farklı zamanlarda nitelik olarak değişiklik gösterir, fakat tikel bir toplumda verilidir. Vasıflı emek, sadece yoğunlaşmış basit emek, ya da daha doğrusu, verili bir vasıflı emek niceliği daha büyük bir basit emek niceliğine eşit sayılmak üzere, katlanmış basit emek demektir. Deneyimler bu indirgemenin sürekli yapıldığını gösterir. Bir meta en vasıflı emeğin ürünü olabilir; fakat, basit vasıfsız emeğin ürünüyle eşitlendiğinde değeri yalnızca vasıfsız emeğin belirli bir niceliğini temsil eder.[12] Farklı emek türlerinin standartları olarak vasıfsız emeğe indirgenmesindeki farklı oranlar, üreticilerin gerisinde yoluna devam eden toplumsal bir süreç tarafından saptanır ve dolayısıyla görenekle sabitlenmiş gibi görünür. Basitlik olsun diye, bundan böyle emeğin her türünü, vasıfsız, basit emek sayacağız; bunu yapmakla kendimizi indirgeme yapma zahmetinden kurtarmaktan fazlasını yapmıyoruz.

Bu nedenle, ceket ve keteni değer olarak gözden geçirirken farklı kulanım değerlerinden soyutladığımız gibi, bu değerlerin temsil ettiği emek için de aynı şeyi yapıyoruz: Emeğin bu iki farklı biçimi, terzilik ve dokumacılık arasındaki farkı dikkate almıyoruz. Değer olarak ceket ile keten, özel üretken etkinliklerin kumaş ve iplikle

[11] Krş. Hegel, *"Philosophie des Rechts."* Berlin, 1840, s. 250, § 190 [Marx]

[12] Okur, burada emekçinin verili bir emek zamanı karşılığında aldığı ücretten ya da değerden değil, bu emek zamanının içinde maddileştiği metanın değerinden söz ettiğimize dikkat etmelidir. Ücret, soruşturmamızın bu aşamasında henüz var olmayan bir kategoridir. [Marx]

kombinasyonudur; oysa diğer yanda ceket ile keten bezi, değer olarak sadece farklılaşmamış emeğin türdeş donmalarıdırlar; o nedenle, bu değerlerde cisimleşen emek, kumaş ve iplikle üretken ilişkisi nedeniyle değil, sadece insan emek gücünün harcanması olarak hesaba katılır. Terzilik ve dokumacılık, bu iki emek türü tam da farklı niteliklerde oldukları için, kulanım değerlerinin, ceket ve keten bezinin yaratılmasında zorunlu faktörlerdir; fakat ancak bunlar özel niteliklerinden soyutlandıkları ölçüde, ancak ikisi de insan emeği olma aynı niteliğine sahip oldukları ölçüde, terzilik ve dokumacılık aynı eşyanın değerlerinin tözünü oluştururlar.

Bununla birlikte, ceket ile keten bezi sadece değer değil, belirli büyüklükte değerlerdir de, ve varsayımımıza göre ceket 10 metre keten bezinin iki katı değerindedir. Peki, değerlerindeki bu fark nereden geliyor? Bu fark, keten bezinin ceketin içerdiği emeğin sadece yarısı kadar emeği içermesinden ve ceketin üretiminde keten bezinin üretimi için gerekli zamanın iki katı zamanın harcanmış olmasından ileri gelmektedir.

Bu yüzden, kullanım değeri bakımından bir metada içerilen emek sadece niteliksel olarak hesaba katıldığı halde, değer bakımından sadece niceliksel olarak hesaba katılır ve ilk önce saf ve basit insan emeğine indirgenmesi gerekir. Birinci durumda Nasıl ve Ne?, ikincisinde Ne Kadar? Ne Sürede? soruları söz konusudur. Bir metaın değerinin büyüklüğü sadece onda cisimleşen emeğin niceliğini temsil ettiğine göre, bütün metalar, belli oranlarda alındıklarında, değer bakımından eşit olmalıdırlar.

Bir ceketin üretimi için gerekli bütün farklı yararlı emek türlerinin üretken kuvveti değişmeden kalırsa, üretilen ceketlerin toplam değerleri sayılarıyla birlikte artar. Bir tek ceket x günlük emeği temsil ederse, iki ceket $2x$ günlük emeği temsil eder vd. Fakat diyelim ki bir ceketin üretimi için zorunlu emek süresi iki katına çıkıyor ya da yarı yarıya azalıyor. Her iki durumda da bir ceket öncekiyle aynı hizmeti yerine getirmesine ve onda cisimleşen yararlı emek aynı

nitelikte kalmasına karşın, birinci durumda bir ceket daha önceki iki ceketin değerinde olur; ikinci durumda, iki ceket önceki bir ceketin değerinde olur. Fakat üretiminde harcanan emeğin niceliği değişmiştir.

Kullanım değerlerinin niceliğinde artış, maddi zenginliğin artışıdır. İki ceketle iki adam, bir ceketle sadece bir adam giydirilebilir. Yine de, maddi zenginliğin niceliğinde bir artış, değerinin büyüklüğünde eşzamanlı bir düşüşe karşılık gelebilir. Bu antagonist hareketin kaynağı emeğin ikili niteliğindedir. Elbette, üretken kuvvet sadece yararlı somut bir emek biçimiyle ilgilidir, özel bir üretken etkinliğin üretkenliğine bağlı olmak üzere verili bir zaman içindeki verimliliğiyle ilgilidir. Bu nedenle, yararlı emek, üretkenliğindeki artış ya da düşüşle orantılı olarak, az ya da çok, ürünlerin bolluk kaynağı olur. Diğer yanda, bu üretkenlikte hiçbir değişiklik değerin temsil ettiği emeği etkilemez. Üretken kuvvet emeğin somut yararlı biçimlerinin bir yüklemi olduğuna göre, elbette, bu somut yararlı biçimlerden soyutlanır soyutlanaz, bu emekle artık bir ilgisi kalamaz. O zaman üretken kuvvet ne kadar değişirse değişsin, eşit zaman aralıklarında kullanılan aynı emek, her zaman eşit miktarda değer meydana getirir. Fakat eşit zaman aralıklarında farkı niceliklerde kullanılan değer meydana getirir; üretken kuvvet arttıkça bu miktar yükselir, azaldıkça düşer. Emeğin verimliliğini ve dolayısıyla bu emeğin ürettiği kullanım değerleri niceliğini arttıran üretken kuvvette meydana gelen bu aynı değişiklik, böyle bir değişikliğin kullanım değerlerinin üretimi için zorunlu toplam emek zamanını kısaltması koşuluyla, kullanım değerlerinin artan niceliğinin toplam değerini eksiltecektir; ve tersi.

Bir yanda her emek, fizyolojik anlamda, insan emek gücünün harcanmasıdır ve soyut insan emeğiyle özdeş niteliğiyle, metaların değerini yaratır ve biçimlendirir. Diğer yanda, her emek insan emek gücünün özel bir biçimde ve belirli bir amaçla harcanmasıdır ve bu somut yararlı emek niteliğiyle kullanım değerleri üretir.

Kesim 3. Değerin Biçimi ya da Mübadele Değeri

Metalar demir, keten, tahıl vb. gibi mallar, eşyalar ya da kullanım değerleri biçiminde dünyaya gelirler. Bu, onların sade, yalın, cismani biçimidir. Bununa birlikte, sadece ikili bir şey, hem yararlılık nesneleri hem de değerin depoları oldukları için metadırlar. Bu nedenle, sadece iki biçime, bir fiziksel ya da doğal biçime ve bir de değer-biçime sahip oldukları ölçüde meta olarak tezahür ederler.

Metaların değerinin gerçekliği, bu bakımdan, "nerede bulunacağı"nı bilmediğimiz Dame Quickly'den* farklıdır. Metaların değeri tözlerinin kaba maddiliğinin tam karşıtıdır, bileşimine zerre kadar madde girmez. Tekil bir metaı kendi başına elimize alıp evirip çevirerek inceleyelim, göreceğimiz gibi, bir değerin bir nesnesi olarak kaldığı sürece, kavranınası olanaksız gibi görünür. Ne var ki, metaların değerinin saf toplumsal bir gerçekliği bulunduğunu ve bir tek özdeş toplumsal tözün, yani insan emeğinin ifadeleri ya da cisimleşmeleri oldukları ölçüde bu gerçekliği kazandıklarını aklımızda tutarsak, doğal olarak, değerin sadece metaın metayla toplumsal ilişkisinde tezahür edebildiği ortaya çıkar. Aslında, metaların arkasında gizli değere ulaşmak için mübadele değerinden ya da metaların mübadele ilişkisinden yola çıkmıştık. Şimdi, değerin kendisini bize gösterdiği bu biçime geri dönmeliyiz.

Herkes, başka birşey bilmese bile, metaların hepsine ortak ve kulanım değerlerinin değişik cismani biçimleriyle belirgin bir karşıtlığı temsil eden bir değer-biçime sahip olduklarını bilir. Para-biçimlerini kastediyorum. Bununla birlikte, burada burjuva iktisadın bugüne kadar elini bile sürmediği bir görev, bu para-biçimin genesisini izleme, metaların değer-ilişkisinde ima edilen değer ifadesinin en basit, hemen hemen algılanamaz mahrecinden göz kamaştırıcı para-biçime gelişimini izleme görevi bize düşüyor. Bunu yap-

* Shakespeare'in *"Windsor'un Şen Kadınları"* oyunundaki Dame Quickly. Burada "Hızlı Yosma" olarak anlaşılabilir —çn.

makla, aynı zamanda, paranın karşımıza çıkardığı bilmeceyi de çözeceğiz.

En basit değer-ilişkisi, açıkça, bir metaın başka türden bir metayla ilişkisidir. Bu yüzden, iki metanın değeri arasıdaki ilişki, bize tekil bir metanın değerinin en basit ifadesini verir.

A. Değerin Temel ya da Rastlantısal Biçimi*

x kadar A metası = y kadar *B* metası, ya da
x kadar A metası, y kadar *B* metası değerindedir.
20 metre keten = 1 ceket, ya da
20 metre keten, 1 ceket değerindedir.

1. Değer İfadesinin İki Kutbu: Nispi Biçim ve Eşdeğer Biçim

Değer biçiminin bütün gizemi bir ilk biçimde gizlidir. Bu nedenle, çözümlenmesi gerçek güçlüğümüzdür.

Burada iki farklı meta türü (örneğimizde keten bezi ve ceket), açıkça iki farklı rol oynar. Keten bezi değerini cekette ifade eder; ceket bu değerin ifade edildiği malzeme hizmeti görür. Keten bezi aktif, ceket pasif bir rol oynar. Keten bezinin değeri, nispi değer olarak temsil edilir ya da nispi biçimde ortaya çıkar Ceket eşdeğer görevindedir ya da eşdeğer biçimde ortaya çıkar.

Nispi biçim ile eşdeğer biçim, değer ifadesinin içten bağlantılı, karşılıklı bağımlı ve birbirinden ayrılmaz iki öğesidirler; fakat aynı zamanda, karşılıklı birbirini dışlayan, antagonist uçlardırlar —yani aynı ifadenin kutuplarıdırlar. Bu ifadeyle ilişkiye sokulan iki farklı metaya aittirler. Keten bezinin değerini keten beziyle ifade etmek olanaksızdır. 20 metre keten bezi = 20 metre keten bezi, bir değer ifadesi değildir. Aksine, böyle bir denklem sadece 20 metre keten

* Temel (elementary); metinde sık kullanılan *"simple"* (basit) sözcüğüyle ayrımı korumak için "temel" denildi. A. Bilgi çevirisinde "basit" —çn.

bezinin 20 metre keten bezinden başka bir şey, keten bezi kullanım değerinin belirli bir niceliğinden başka bir şey olmadığını anlatır. Bu nedenle, keten bezinin değeri ancak nispi olarak —yani, başka bir metayla— ifade edilebilir. Keten bezinin değerinin nispi biçimi, bu nedenle, bir eşdeğer biçiminde başka bir metanın varlığını — burada ceketin— varlığını önvarsayar. Diğer yanda, eşdeğer olarak şekillenen meta aynı zamanda nispi biçim alamaz. Bu ikinci meta, değeri ifade edilen meta değildir. İşlevi sadece birinci metanın ifade edildiği malzeme görevini yerine getirmektir.

Kuşkusuz, 20 metre keten bezi = 1 ceket ya da 20 metre keten bezi 1 ceket değerindedir ifadesi, tersi ilişkiyi de ima eder: 1 ceket = 20 metre keten bezi ya da 1 ceket 20 metre keten bezi değerindedir. Fakat bu durumda, ceketin değerini nispi olarak ifade etmek için denklemi tersine çevirmeliyim; ve bunu yapar yapmaz, ceket yerine keten bezi eşdeğer olur. Bu nedene, tek bir meta eşzamanlı olarak değerin aynı ifadesinde her iki biçimi alamaz. Tam da bu biçimlerin kutupluluğu, onları karşılıklı dışlayıcı yapar.

O halde, bir metanın nispi ya da karşıt eşdeğer biçimini alıp almaması bütünüyle değer ifadesindeki rastlantısal konumuna —yani, değeri ifade edilen meta mı, yoksa değerin ifade edildiği meta mı olduğuna— bağlıdır.

2. Değerin Nispi Biçimi

a. Bu Biçimin Doğası ve Önemi

Bir metanın değerinin temel ifadesinin iki metanın değer-ilişkisinde nasıl gizli olduğunu keşfetmek için, ilk önce bu ilişkiyi niceliksel yanından bütünüyle ayrı ele almalıyız. Alışılmış prosedür tarzı genelde bunun tersidir ve değer ilişkisinde birbirine eşit sayılan iki farklı tür metanın belirli nicelikleri arasındaki orantıdan başka bir şey görülmez. Farklı şeylerin büyüklüklerinin ancak bu büyüklükler aynı birimle ifade edildikleri zaman nicelik olarak karşılaştırıla-

bileceklerini unutmamak gerekir. Ancak böyle bir birimin ifadeleri olarak aynı değer biriminden olabilir ve bu nedenle karşılaştırılabilirler.

İster 20 metre keten bezi = 1 ceket ya da = 20 ceket ya da x ceket olsun —yani, verili bir keten bezinin niceliği ister az ister çok ceketin değerinde olsun, böylesi her ifade, değer büyüklükleri olarak keten bezi ile ceketin aynı birimin ifadeleri, aynı türün şeyleri olduklarını ima eder. Keten bezi = ceket, denklemin temelidir.

Fakat nitelik özdeşlikleri böylece varsayılan iki meta aynı rolü oynamazlar. İfade edilen sadece keten bezinin degeridir. Peki nasıl? Kendi eşdeğeri olarak, kendisiyle mübadele edilebilen bir şey olarak gönderme yaparak. Bu ilişkide ceket değerin varoluş tarzıdır, cisimleşmiş değerdir; zira ancak bu şekliyle keten beziyle aynı şey olur. Diğer yanda, keten bezinin kendi degeri öne çıkar, bağımsız bir ifade kazanır; zira ancak değer olarak eşit değerde bir şey, ceketle mübadele edilebilir bir şey olarak ceketle karşılaştırılabilir. Kimyadan bir örnek ödünç alırsak, bütrik asit propil formattan farklı bir tözdür. Yine de ikisi aynı kimyasal tözlerden, karbon (C), hidrojen (H) ve oksijenden (O) meydana gelmiştir ve benzer oranlardadırlar —yani $C_4H_8O_2$. Şimdi bütrik asidi propil formatla eşitlersek, o zaman ilk önce propil format bu ilişkide, $C_4H_8O_2$'nin salt bir varoluş biçimi olur; sonra bütrik asidin $C_4H_8O_2$'den de ibaret olduğunu söylememiz gerekir. Bu yüzden, iki töz bu şekilde eşitlenmekle, farklı fiziksel biçimleri gözardı edildiği halde, kimyasal bileşimlerinde ifade edilir.

Değer olarak metaların salt donmuş insan emeği olduklarını söylersek, onları çözümlememizle soyutlamaya, değere indirgediğimiz doğrudur; fakat bu degere kendi cisimsel biçimlerinden ayrı bir biçim atfetmeyiz. Bir metanın başka bir metayla değer-ilişkisinde durum başka türüdür. Burada birisi diğeriyle ilişkisi nedeniyle değer niteliğiyle öne çıkar.

Ceketi keten bezinin eşdeğeri yapmakla, cekette sicimleşen de-

ğeri keten bezindekiyle eşitleriz. Şimdi ceketi meydana getiren terziliğin keten bezini meydana getiren dokumacılıktan farklı türden bir somut emek olduğu doğrudur. Terziliği dokumacılıkla eşitleme edimi, terziliği gerçekten de her iki tür emekte de eşit olan şeye, insan emeği olma ortak niteliklerine indirger. O halde bu dolambaçlı yolla dokumacılığın da, değer dokuduğu ölçüde, terzilikten ayırt edici bir şeye sahip olmadığı ve dolayısıyla soyut insan emeği olduğu olgusu ifade edilir. Değer yaratan emeğin özgül niteliğini tek başına öne çıkaran, iki farklı tür meta arasındaki eşdeğerlik ifadesidir ve bu, farklı tür metalarda cisimleşmiş emeğin farklı çeşitleri fiilen soyut insan emeği ortak niteliğine indirgenerek yapılır.[13]

Bununla birlikte, keten bezinin değerini oluşturan emeğin özgül niteliğinin ifadesinin ötesinde gereken başka bir şey daha var. Devinim halindeki insan emek gücü ya da insan emeği değer yaratır, fakat kendisi değer değildir. Sadece bir nesne biçiminde cisimleştiğinde, donmuş haliyle değer olur. Keten bezinin değerini donmuş insan emeği olarak ifade etmek için, bu, emeğin nesnel bir varoluşa sahip, maddi olarak bizzat keten bezinden farklı bir şey, keten bezine ve diğer bütün metalara ortak bir şey olarak ifade edilmelidir. Sorun zaten halledilmiştir.

Değer denkleminde eşdeğer konumunu işgal ettiğinde ceket, değerinden ötürü, nitelik olarak keten bezinin eşiti, aynı türden bir şey sayılır. Bu konumunda, içinde değerden başka bir şey görmedi-

[13] Değerin doğasının derinliğine görmüş olan William Petty'den sonraki ilk iktisatçılardan biri olan ünlü Franklin şunu söyler: "Ticaret genel olarak emeğin emekle mübadelesinden başka bir şey olmadığına göre, bütün şeylerin değeri ... çok haklı olarak emekle ölçülür." (*"The Works of B. Frankin, vd."* ed. Sparks, Boston, 1836, cilt II, s. 267). Franklin, her şeyin değerini emekle hesap etmekle, mübadele edilen emek türlerindeki farklılığı soyutladığının ve böylece hepsini eşit insan emeğine indirgediğinin farkında değidir. Fakat bunun farkında olmamasına karşın, bunu söyler. Her şeyin değerinin tözü olarak, daha ileri nitelemelerde bulunmaksızın, önce "bir tek emek"ten, ardından "öteki emek"ten ve son olarak da "emek"ten söz eder. [Marx]

ğimiz, ele dokunulur cismani biçiminin değeri temsil ettiği bir şeydir. Yine de, bizzat ceketin kendisi, metanın cismi, ceket, salt bir kullanım değeridir. Bu haliyle ceket, elimizle tuttuğumuz bir keten bezi parçasının anlattığından daha fazla değer olduğunu bize anlatmaz. Bu durum, keten beziyle değer ilişkisi içine sokulduğunda ceketin bu ilişkinin dışındayken olduğundan fazlasını ifade ettiğini gösterir; tıpkı gösterişli üniforması içinde çalım satan bir insanın, sıradan giysileri içinde olduğundan daha önemli sayılması gibi.

Ceketin üretiminde insan emek gücü terzilik biçiminde fiilen harcanmış olmalıdır. Böylece onda insan emeği birikir. Bu bakımdan ceket bir değer deposudur; fakat lime lime olana kadar giyilse de, bu olgunun kendisini göstermesine izin vermez. Ve değer denkleminde eşdeğer olarak yalnızca bu yanıyla vardır ve bu nedenle, cisimleşmiş değer, değer olan bir cisim sayılır. Örneğin, A, B'nin gözünde "saygıdeğer efendimiz" biçimini almadıkça B'nin saygıdeğer efendisi olamaz; dahası, halkın her yeni babasıyla birlikte özellikleri, saçı ve birçok şeyi de değişir.

Dolayısıyla, ceketin keten bezinin eşdeğeri olduğu değer denkleminde ceket, değerin biçimi görevini üstlenir. Keten bezi metasının değeri, ceket metasının cismani biçimiyle, birinin değeri ötekinin kullanım değeriyle ifade edilir. Bir kullanım değeri olarak keten bezi, fark edilir ölçüde ceketten farklı bir şeydir; değer olarak ceketle aynıdır ve bir ceket görüntüsüne sahiptir. Böylece keten bezi fiziksel biçiminden farklı bir değer-biçim kazanır. Değer olması olgusu, ceketle eşitliğiyle ortaya konur; tıpkı bir Hıristiyanın koyun doğası, Tanrı'nın kuzusu benzeşmesinde görüldüğü gibi.

O halde, keten bezinin başka bir metayla, ceketle, iletişime girer girmez, metaların değeriyle ilgili çözümlememizin bize anlattığı her şeyi anlattığını görüyoruz. Ancak, sadece kendisinin bildiği bir dille, metaların diliyle düşüncelerini açığa vuruyor. Kendi değerinin, insan emeğinin soyut niteliği halindeki emek tarafından yaratıldığını bize anlatmak için, keten beziyle aynı değerde ve dolayısıy-

la değer olduğu ölçüde ceketin keten beziyle aynı değerden ibaret olduğunu söyler. Değer olarak yüce gerçekliğinin kaba cismiyle aynı olmadığını bize bildirmek için, değerin ceket görüntüsüne sahip olduğunu ve dolayısıyla, keten bezi değer olduğu kadarıyla, keten bezi ile ceketin iki bezelye tanesi gibi olduklarını söyler. Burada, metaların dilinin, İbranicenin dışında, az çok doğru birçok lehçesinin bulunduğunu belirtebiliriz. Örneğin Almanca'da değerinde olmak anlamına gelen "Wertsein" sözcüğü, Romans "valere," "valer", "valoir" fiillerinden daha az çarpıcı bir şekilde, *A* metasını *B* metasıyla eşitlemenin *A* metasının kendi değerini ifade etme tarzı olduğunu ifade eder. Paris vaut bien une messe.*

Bu nedenle, denklemimizde ifade edilen değer-ilişkisiyle *B* metasının cismani biçimi, *A* metasının değer-biçimi olur ya da *B* metasının cismi, *A* metasının değerini yansıtan ayna gibi hareket eder.[14] Propria persona** değer olarak, insan emeğinden meydana gelen bir madde olarak kendisini *B* metasıyla ilişkiye sokmakla *A* metası, kullanımdaki değeri, *B*'yi, kendi değerini *A*'nın değerini ifade edecek töze çevirir. Böylece *B* kullanım değerinde ifade edilen *A*'nın değeri, nispi değer biçimini almıştır.

b. Nispi Değerin Niceliksel Belirlenimi

Değeri ifade edilmek istenen her meta, 15 kile*** buğday, 100 libre kahve gibi verili nicelikte yararlı bir nesnedir. Her hangi bir meta-

* Paris, bir ayine değer —çn.

[14] Bir bakıma insanar için de bu geçerlidir. İnsan dünyaya ne elinde bir aynayla ne de kendisi için "ben benim"in yeterli oduğu Fichteci bir filozof olarak gelmediğine göre, önce başka bir insanda kendisini görür ve tanır. Peter, ilk önce kendisi gibi olan Paul ile kendisini karşılaştırarak insan olarak kendi kimliğini kurar. Böylece Paul, tıpkı kendi Paul kişiliğinde kaldığı gibi, Peter için insan türünün tipi olur [Marx]

** Bizzat —çn.

*** Marx burada ölçü birimi olarak "bushel" (1 bushel = 36. 36 litre), kolaylık olsun diye "kile" dedik —çn.

nın verili bir niceliği, belirli nicelikte insan emeği içerir. Bu nedenle, değer-biçim sadece genel olarak değeri değil, belirli nicelikte değeri de ifade etmelidir. Bu nedenle, *A* metasının *B* metasıyla, keten bezinin ceketle değer ilişkisinde sadece genel anlamda değer olarak ceket nitelik olarak keten beziyle eşitlenmez, belirli bir ceket niceliği (1 ceket) belirli bir keten bezi niceliğinin (20 metre) eşdeğeri haline de getirilir.

Denklem, 20 metre keten bezi = 1 ceket, ya da 20 metre keten bezi 1 ceket değerindedir denklemi, her ikisinde de aynı nicelikte değer-tözün (donmuş emek) cisimleştiğini; iki metanın da aynı nicelikte emek-zamanında aynı miktarda emeğe mal olduğunu ima eder. Fakat 20 metre keten bezinin ya da 1 ceketin üretimi için zorunlu emek zamanı, dokumacılığın ya da terziliğin üretkenliğindeki her değişimle birlikte değişir. Şimdi, bu tür değişikliklerin, değerin nispi ifadesinin niceliksel yanı üzerindeki etkisini incelememiz gerekir.

I. Ceketin değeri sabit kalırken, keten bezinin değeri değişmiş olsun.[15] Keten bezinin üretimi için zorunlu emek zamanı, söz gelimi keten yetiştirilen toprağın verimsizleşmesi sonucu, iki katına çıkarsa, keten bezinin değeri de iki katına çıkacaktır. 20 metre keten bezi = 1 ceket denkleminin yerine, 20 metre keten bezi = 2 ceket denklemini kurmamız gerekir; çünkü, 1 ceket, artık 20 metre keten bezinde cisimleşen emek zamanının sadece yarısını içermektedir. Diğer yanda, diyelim dokuma makinelerinin iyileştirilmesi sonucu bu emek zamanı yarı yarıya azalırsa, keten bezinin değeri de yarı yarıya azalacaktır. Dolayısıyla 20 metre keten bezi = 1/2 ceket denklemini kurmamız gerekir. *A* metasının nispi değeri, yani *B* metasında ifade edilen değeri, *B*'nin değeri sabit varsayılmak üzere, *A*'nın değeriyle doğru orantılı olarak yükselir ve düşer.

[15] Burada değer, önceki sayfalarda zaman zaman olduğu gibi, nicelik bakımdan belirlenmiş değer, ya da değer büyüklüğü anlamında kullanılıyor. [Marx]

II. Ceketin değeri değişirken keten bezinin değeri sabit kalmış olsun. Bu koşullar altında, örneğin yün üretimindeki verimsizliği nedeniyle bir ceketin üretimi için zorunu emek zamanı iki katına çıkarsa, 20 metre keten bezi = 1 ceket yerine, 20 metre keten bezi = 1/2 ceket denklemini kurmamız gerekir. Diğer yanda ceketin değeri yarı yarıya azalırsa, o zaman 20 metre keten bezi = 2 ceket olur. Dolayısıyla *A* metasının değeri sabit kalırsa, *B* metasında ifade edilen nispi değeri, *B*'nin değeriyle ters orantılı olarak yükselir ve düşer.

I ve II'deki farklı durumları karşılaştırırsak, nispi değerdeki aynı büyüklük değişiminin, bütünüyle karşıt nedenlerden kaynaklanabileceğini görürüz. Böylece, 20 metre keten bezi = 1 ceket denklemi, ya keten bezinin değeri iki katına çıktığı için ya da ceketin değeri yarı yarıya azaldığı için 20 metre keten bezi = 2 ceket olur; veya keten bezinin değeri yarıya düştüğü için ya da ceketin değeri iki katına çıktığı için, 20 metre keten bezi = 1/2 ceket olur.

III. Keten bezi ve ceketin üretimi için zorunlu emek zamanı niceliği eş zamanı olarak aynı yönde ve aynı oranda değişmiş olsun. Bu durumda 20 metre keten bezi, değerleri ne kadar değişirse değişsin, 1 cekete eşit olmaya devam eder. Değerlerindeki değişim, değeri sabit kalan üçüncü bir metayla karşılaştırılır karşılaştırılmaz görülür. Bütün metaların değerleri eşzamanlı olarak ve aynı yönde yükselir ya da düşerse, nispi değerleri değişmeden kalır. Değerlerindeki gerçek değişim, verili bir zamanda üretilen metaların artan ya da azalan niceliğinden anlaşılır.

IV. Keten bezi ve ceketin üretimi için zorunlu emek zamanı, dolayısıyla bu metaların değeri eşzamanlı olarak aynı yönde, fakat eşit olmayan oranlarda, ya da karşıt yönlerde ya da başka biçimlerde değişebilir. Bütün bu olası farklı varyasyonların bir metanın nispi değeri üzerindeki etkisi, I, II ve III'ün sonuçlarından çıkarılabilir.

Demek ki, değerin büyüklüğündeki gerçek değişimler nispi ifadelerinde, yani nispi değerin büyüklüğünü ifade eden denklemde

ne açık bir şekilde ne de ayrıntılı bir şekilde yansır. Bir metanın değeri sabit kalmasına karşın, nispi değeri değişebilir. Değeri değişmesine karşın, nispi değeri sabit kalabilir; ve son olarak, değerin ve nispi ifadesinin büyüklüğündeki eşzamanı değişimlerin miktar olarak birbirlerine karşılık gelmeleri hiçbir şekilde gerekmez.

Kısım 4. Meta Fetişizmi ve Bunun Sırrı

Bir meta, ilk bakışta çok sıradan ve kolay anlaşılır bir şey gibi görünür. Oysa metanın çözümlenmesi, gerçeklikte onun metafizik şeytanlıklarla ve teolojik inceliklere dolu çok garip bir şey olduğunu gösterir. Kullanılan bir değer* olduğu ölçüde, ister öznitelikleriyle insani ihtiyaçları karşılayabilir olması açısından ister bu özniteliklerin insan emeğinin ürünü olması açısından değerlendirelim, metanın gizemli bir yanı yoktur. İnsanın kendi çabasıyla doğanın sağladığı malzemelerin biçimini kendisi için yararlı hale getirecek şekilde değiştirdiği gün gibi ortadadır. Örneğin, ağacın biçimi ondan bir masa yapılarak değiştirilir. Yine de, masa, o alelade günlük şey, ağaç olmaya devam eder. Fakat bir meta olarak öne çıkar çıkmaz, aşkın** bir şeye dönüşür. Sadece kendi ayakları üzerinde durmakla kalmaz, öteki metalara ilişkide amuda kalkar ve ağaç beyninden, "durumu kendi lehine çevirmek"ten*** çok daha harika garip fikirler çıkar.

Bu nedenle, metaların mistik niteliği kulanım değerlerinden kaynaklanmaz. Tıpkı değerin belirleyici faktörlerinin doğasından

* Kullanılan değer (value in use); "use-value" (kullanım değeri) ile ayrımı korumak için "kullanılan değer" dedik. A bilgi çevirisinde ikisi de "kullanım değeri" —çn.

** Aşkın (transcendent); A. Bilgi çevirisinde "tamamen başka" —çn.

*** Marx, burada verdiği "masa" (table) örneği ile "table-turning" (durumu kendi lehine çevirme) ifadesi arasındaki benzerlikten yararlanarak bir söz oyununa başvuruyor. A. Bilgi, "table-turning"i "masa yürütmek" olarak çevirmiş —çn.

yola çıkmadığı gibi. Zira, herşeyden önce, yararlı emek türleri ya da üretken etkinlikler ne kadar değişik olursa olsun, insan organizmasının işlevleri oldukları ve doğası ve biçimi ne olursa olsun böylesi işlevlerden her birinin tözsel bakımdan insan beyninin, sinirlerinin, kaslarının vb. harcanması olduğu fizyolojik bir olgudur. İkincisi, değerin niceliksel belirlenmesinin esasını oluşturan şey, yani bu harcamanın süresi ya da emeğin niceliği bakımından, niceliği ile niteliği arasında gözle görülür bir farklılığın bulunduğu oldukça açıktır. Bütün toplum durumlarında geçim araçları üretiminin maliyeti olan emek zamanı farkı gelişme aşamalarında eşit derecede olmasa da, insanoğlunun bir ilgi nesnesi olmalı.[16] Ve son olarak, insanlar herhangi bir şekilde başka biri için çalıştıkları andan itibaren, emekleri toplumsal bir biçim alır.

O halde, emek ürününün muammalı niteliği, meta biçimini alır almaz nereden kaynaklanıyor? Açıkça bizzat bu biçimden. Her türlü insan emeğinin eşitliği, hepsi eşit değerde olan ürünleriyle nesnel olarak ifade edilir; harcanan emek gücünün bu harcamanın süresiyle ölçülmesi, emek ürünlerinin değerinin niceliği biçimini alır; ve son olarak, üreticilerin karşılıklı ilişkileri, emeklerinin toplumsal niteliğinin kendini olurladığı ilişki, ürünler arasında toplumsal bir ilişki biçimini alır.

Bir meta, basitçe onda insanların emeğinin toplumsal niteliği kendilerine bu emeğin ürününe yapıştırılmış nesnel bir nitelik gibi göründüğü için, üreticilerin kendi emeklerinin toplamıyla ilişkileri kendileri arasında değil, emeklerinin ürünleri arasında var olan toplumsal bir ilişki olarak kendilerine sunulduğu için, gizemli bir şeydir. Emek ürünlerinin, nitelikleri duyularla aynı zamanda hem algılanabilen hem algılanamayan metalar, toplumsal şeyler halini

[16] Eski Almanlarda toprağı ölçme birimi, bir günük hasaltı ve buna Tagwerk, Tagwanne (jurnale, ya da terra jurnalis, ya da diornais), Mannsmaad vb. deniliyordu (Bkz. G. L. von Maurer, "*Einleitung zur Geschichte der Mark—*, vb. Verfassung," Münih, 1854, s. 129 vd.) [Marx]

almalarının nedeni budur. Aynı şekilde bir nesneden gelen ışığı da optik sinirlerimizin öznel uyarılması olarak değil, bizzat gözün dışındaki bir şeyin nesnel biçimi olarak algılarız. Fakat görme ediminde, her durumda, ışığın bir şeyden başka birine, dışsal nesneden göze fiili bir geçişi söz konusudur. Fiziksel şeyler arasında fiziksel bir ilişki vardır. Fakat metalarda durum farklıdır. Burada, şeylerin meta olarak varoluşunun ve ürünleri meta olarak damgalayan emeğin ürünleri arasındaki değer ilişkisinin, fiziksel öznitelikleriyle ve bundan kaynaklanan maddi ilişkilerle hiçbir bağlantısı kesinlikle yoktur. Burada, insanların gözünde şeyler arasında fantastik bir ilişki biçimini alan, insanlar arasındaki belirli bir toplumsal ilişkidir. Bu nedenle, benzer bir örnek bulmak için, dinsel dünyanın sislerle kaplı bölgelerini dolaşmamız gerekir. O dünyada insan beyninin ürünleri, yaşamla donatılmış, hem birbirleriyle hem insan ırkıyla ilişkiye giren bağımsız varlıklar olarak ortaya çıkarlar. Metalar dünyasında, insan elinin ürünlerinde de durum böyledir. Emek ürünlerine, meta olarak üretilir üretilmez yapışan ve bu nedenle meta üretiminin ayrılmaz parçası olan bu şeye ben fetişizm diyorum.

Önceki çözümlemenin de göstermiş olduğu gibi, bu meta fetişizminin kaynağı, bu metaları üreten emeğin özel toplumsal niteliğidir.

Genel kural olarak, yararlı mallar, sırf işlerini birbirlerinden bağımsız yürüten özel bireylerin ya da birey gruplarının emeklerinin ürünleri oldukları için meta olurlar. Bütün bu özel bireylerin emeklerinin toplamı, toplumun toplam emeğini oluşturur. Üreticiler ürünlerini mübadele edinceye kadar birbirleriyle toplumsal ilişki kurmadıkları için, her üreticinin emeğinin özgün toplumsal niteliği, mübadele edimi dışında kendini göstermez. Başka bir ifadeyle, bireyin emeği, mübadele ediminin ürünler arasında doğrudan, üreticiler arasında ürünler aracılığıyla dolaylı kurduğu ilişkilerle toplumun emeğinin bir parçası olarak kendisini açığa vurur. Bu nedenle, bir bireyin emeğini geri kalan bireylerin emeğiyle bağ-

lantılandıran ilişkiler, üreticilere çalışan bireyler arasında doğrudan toplumsal ilişkiler olarak değil, gerçekte ne iseler öyle, kişiler arasında maddi ilişkiler ve şeyler arasında toplumsal ilişkiler olarak görünür. Emeğin ürünleri, sadece mübadele edilmekle, yararlılık nesneleri olarak değişik varoluş biçimlerinden ayrı, değer olarak birbiçimli bir toplumsal statü kazanırlar. Bir ürünün yararlı bir şey ve değer olarak ayrılması, yararlı nesneler mübadele edilmek amacıyla üretilecek ve değer olarak nitelikleri üretim sırasında önceden hesaba katılacak ölçüde mübadele yaygınlaştığı zaman pratik olarak önem kazanır. Bu uğraktan itibaren, bireysel üreticinin emeği, toplumsal olarak ikili bir nitelik kazanır. Bir yanda belirli türde yararlı bir emek olarak belirli bir toplumsal ihtiyacı karşılamalı ve böylece herkesin kolektif emeğinin bir parçası olarak, kendiliğinden doğan toplumsal bir işbölümünün bir dalı olarak yerini almalıdır. Diğer yanda her türden yararlı özel emeğin mübadele edilebilirliği yerleşik bir toplumsal olgu olduğu ve böylece her üreticinin yararlı özel emeği bütün ötekilerin emeğiyle eşit bir düzeye geldiği ölçüde, bizzat bireysel üreticinin çok katlı ihtiyaçlarını karşılayabilir. Emeğin en farklı türlerinin eşitlenmesi, ancak eşitsizliklerinden bir soyutlamanın ya da ortak paydalarına, yani insan emek gücünün ya da soyut insan emeğinin harcanmasına indirgenmelerinin sonucu olabilir. Bireyin emeğinin ikili toplumsal niteliği, beyninde yansıdığında kendisine, günlük pratikte ürünlerin mübadelesiyle bu emeğe kazınan çeşitli biçimler altında görünür. Bu şekilde, kendi emeğinin toplumsal olarak yararlı olmakla sahip olduğu nitelik, ürünün sadece *yararlı değil başkaları için de yararlı* olması gerektiği koşulu biçimin alır ve kendi tikel emeğinin diğer bütün tikel emek türleriyle eşit olmakla sahip olduğu toplumsal nitelik, emeğin ürünleri olan fiziksel olarak farklı bütün malların bir tek ortak niteliğe, yani değere sahip olmaları biçimini alır.

Dolayısıyla, emeğimizin ürünlerini değer olarak birbirleriyle ilişkiye soktuğumuzda, bunun nedeni, bu mallarda türdeş insan

emeğinin maddi kalıplarını görmemiz değildir. Tam tersine: Bir mübadeleyle farklı ürünlerimizi değer olarak eşitlediğimiz her seferinde, bizzat bu edimle, bu ürünlere harcanan farklı emek türlerini de insan emeği olarak eşitleriz. Bunun farkında değiliz, fakat yine de yaparız. Bu nedenle, değer göğsünde ne olduğunu tarif eden bir etiketle ortalıkta dolaşmaz. Aslında her ürünü toplumsal bir hiyeroglife çeviren değerdir. Daha sonra, kendi toplumsal ürünlerimizin ardındaki sırra ulaşmak için, bu hiyeroglifi deşifre etmeye çalışıyoruz; zira, bir yararlılık nesnesini değer olarak damgalamak, dil kadar toplumsal bir üründür. Değer oldukları ölçüde, emek ürünlerinin üretimlerinde harcanan insan emeğinin maddi ifadelerinden başka bir şey olmadığını ortaya koyan yakın zamanın bilimsel buluşu, gerçekten de, insan ırkının gelişme tarihinde bir çağa işaret eder; fakat emeğin toplumsal niteliğini bizzat ürünlerin nesnel bir niteliği gibi görmemize neden olan sisi hiçbir şekilde dağıtmaz. Ele aldığımız tikel üretim biçiminde, yani meta üretiminde, bağımsız bir şekilde yürütülen özel emeğin özgül toplumsal niteliğinin, üründe değer biçimini alan insan emeği olması nedeniyle her çeşit emeğin eşitliğine dayanması olgusu —bu olgu, yukarda sözü edilen buluşa karşın, üreticilere bilimin havayı oluşturan gazları buluşundan sonra bizzat atmosferin değişmeden kalması olgusu kadar gerçek ve nihai gibi görünür.

Her şeyden önce, bir mübadele yaptıklarında üreticileri pratik olarak ilgilendiren şey, kendi ürünleri karşılığında ne kadar ürün alacakları, ürünlerin hangi oranlarda mübadele edilebileceği sorunudur. Bu oranlar göreneklerle belli bir istikrara ulaştığında, ürünlerin doğasından kaynaklanmış gibi görünürler; öyle ki, örneğin bir ton demir ile iki ons altın, bir pound altın ile bir pound demirin farklı fiziksel ve kimyasal niteliklerine karşın eşit ağırlıkta görünmeleri kadar doğal bir şekilde eşit değerde gibi görünürler. Değere sahip olma niteliği ürünlere bir kez kazındı mı, sadece değer nicelikleri olarak birbirlerini etkiledikleri ve tekrar etkiledikleri için sa-

bitlik kazanır. Bu nicelikler üreticilerin iradesinden, öngörüsünden ve eyleminden bağımsız olarak sürekli değişirler. Üreticiler için kendi toplumsal eylemleri, üreticiler tarafından yönetilmek yerine üreticileri yöneten nesnelerin eylemi biçimini alır. Tek başına birikmiş deneyimden, birbirinden bağımsız fakat toplumsal işbölümünün kendiliğinden gelişmiş kolları olarak yürütülen özel emeğin bütün farklı türlerinin, toplumun bunları edindiği niceliksel oranlara sürekli indirgendiğine dair bilimsel inanç gelişmeden önce, tam gelişmiş bir meta üretimi gerekir. Peki neden? Çünkü, ürünler arasındaki bütün rastlantısal ve sürekli dalgalanan mübadele ilişkilerinin ortasında, üretimleri için toplumsal olarak zorunlu emek zamanı, önüne geçilmez bir doğa yasası gibi kendisini zorla kabul ettirir. Yer çekimi yasası da, bir bina başımıza yıkıldığı zaman kendisini böyle kabul ettirir.[17] Bu nedenle, değer büyüklüğünün emek zamanıyla belirlenmesi, metaların nispi değerlerinde görünen dalgalanmaların altında gizli bir sırdır. Bunun keşfedilmesi, bütün rastlantısallık görüntülerini ürünlerin değer büyüklüklerinin belirlenmesinden uzaklaştırdığı halde, bu belirlenimin gerçekleşme tarzını hiçbir şekilde değiştirmez.

İnsanın toplumsal yaşam biçimleri üzerine düşünceleri ve dolayısıyla bu biçimlerle ilgili bilimsel çözümlemeleri, fiili tarihsel gelişmelerine kaşıt bir yol izler. İnsan, post festum,* önünde hazır bulduğu gelişme sürecinin sonuçlarıyla başlar. Ürünleri meta olarak damgalayan ve yerleşmeleri meta dolaşımının zorunlu bir önkoşulu olan nitelikler, insan değişmez gördüğü için, tarihsel niteliklerini değil, anlamlarını deşifre etmeye çalışmadan önce toplumsal ya-

[17] "Sadece dönemsel devrimlerle kendisini gösteren bir yasa hakkında ne düşünebiliriz ki? Eylemleri yasanın öznesi olanların bilgi eksikliğine dayanan bir doğa yasası gibidir." (F. Engels, "Umrisse zu einer Kritik de Nationalökonomie," "*Deutsch-Französische Jahrbücher*" içinde, ed. Arnold Ruge ve Karl Marx, Paris, 1844) [Marx]

* İş bittikten sonra —çn.

şamın doğal, kendiliğinden anlaşılır biçimleri olma istikrarlılığını zaten kazanmıştır. Dolayısıyla değer büyüklüğünün belirlenmesine götüren şey tek başına meta fiyatlarının çözümlenmesi oldu ve değer olarak niteliklerinin yerleşmesine götüren şey, bütün metaların parada ortak ifadesi oldu. Ne var ki, özel emeğin toplumsal niteliğini ve bireysel üreticiler arasındaki ilişkileri açığa vurmak yerine fiilen gizleyen de, metalar dünyasının bu nihai para-biçimidir. Ceketlerin ya da botların, soyut insan emeğinin evrensel vücut bulması olduğu için keten beziyle bir ilişki içinde olduklarını söylediğimde, ifadenin saçmalığı ortadadır. Yine de, ceket ve bot üreticileri bu malları evrensel eşdeğer olarak keten beziyle ya da aynı şey olmak üzere altın ya da gümüşle karşılaştırdıkları zaman, kendi özel emekleri ile toplumun kolektif emeği arasındaki ilişkiyi aynı saçma biçimde ifade ederler.

Burjuva iktisadın kategorileri bu tür biçimlerden ibarettir. Tarihsel olarak belirlenmiş belirli bir üretim tarzının, yani meta üretiminin koşullarını ve ilişkilerini toplumsal geçerlilikle ifade eden düşünce biçimleridirler. Bu nedenle, metaların bütün gizemi, meta biçimini aldıkları sürece emek ürünlerini saran bütün büyü ve sihir, diğer üretim biçimlerine geçer geçmez yok olur.

Robinson Crusoe'nun deneyimleri siyasal iktisatçıların gözde bir teması olduğuna göre, adasındaki Robinson'a bir göz atalım. Ne kadar mütevazı olursa olsun, yine de karşılanması gereken birkaç ihtiyacı vardır ve bu yüzden, alet ve eşya yapmak, keçi beslemek, balık tutmak ve avlanmak gibi çeşitli türden biraz yararlı iş yapması gerekir. Dualarını ve benzeri şeyleri, bunlar onun için bir zevk kaynağı olduğu ve dinlenme olarak görüldüğü için, hesaba katmıyoruz. İşinin çeşitliliğine karşın, hangi biçimde olursa olsun kendi emeğinin bir tek ve aynı Robinson'un etkinliğinden başka bir şey olmadığını, insan emeğinin farklı tarzlarından ibaret olduğunu bilir. Bizzat zorunluluğun kendisi, onu zamanını farklı türden işlere gerektiği gibi bölmeye zorlar. Genel etkinliği içinde bir tür işin di-

ğerinden daha fazla yer tutup tutmaması, amaçlanan yararlı sonuca ulaşmada üstesinden gelinmesi gereken güçlüklere bağlıdır. Dostumuz Robinson, çok geçmeden bunu deneyimle öğrenir ve batan gemiden bir saat, kayıt defteri, kalem ve mürekkep kurtararak, halis bir İngiliz gibi muhasebe tutmaya başlar. Envanteri, kendisine ait yararlılık nesnelerinin, bunların üretimleri için zorunlu operasyonların ve nihayet, bu nesnelerin belirli bir niceliğini elde etmek için harcadığı ortalama emek zamanının bir listesini içerir. Robinson ile kendisinin yarattığı bu serveti oluşturan nesneler arasındaki bütün ilişkiler, Bay Sedley Taylor için bile, fazla çaba harcanmadan anlaşılabilecek kadar basit ve açıktır. Yine de, bu ilişkiler değerin belirlenmesi için özsel olan her şeyi içerir.

Şimdi Robinson'un aydınlık adasından karanlıklara gömülü Ortaçağ Avrupa'sına geçelim. Burada bağımsız insan yerine, herkesi bağımlı buluruz: Serfler ve lordlar, vasallar ve süzerenler, ruhbanlar ve ruhban olmayanlar. Burada kişisel bağımlılık, toplumsal üretim ilişkilerini ve o kadar da, bu üretim temelinde örgütlenen diğer yaşam alanlarını karakterize eder. Fakat tam da kişisel bağımlılığın toplumun temelini oluşturmasından ötürü, emeğin ve ürünlerinin gerçekliklerinden farklı fantastik bir biçim almalarına gerek yoktur. Toplumun işlemlerinde ayni hizmet ve ayni ödeme biçimini alırlar. Burada meta üretimine dayalı bir toplumda olduğu gibi emeğin genel soyut biçimi değil, tikel ve doğal biçimi emeğin dolaysız toplumsal biçimidir. Mecburi emek, meta üreten emek gibi zamana ölçülür; fakat her serf, lordunun hizmetinde harcadığı şeyin kendi kişisel emek gücünün belirli bir niceliği olduğunu bilir. Papaza verilen öşür, papazın kutsamasından daha gerçektir. O halde, bu toplumda farklı sınıflardan insanların oynadıkları rol hakkında ne düşünürsek düşünelim, emeklerini harcarken bireyler arasındaki toplumsal ilişkiler, her durumda, kendi karşılıklı kişisel ilişkileri olarak görünür ve emek ürünleri arasında toplumsal ilişkiler kılığına bürünmez.

Ortak emeğe ya da doğrudan birleşmiş emeğe bir örnek vermek için, bütün uygar ırkların tarihlerinin eşiğinde rastladığımız o kendiliğinden gelişmiş biçime geri gitmemize gerek yok. Kendi kullanımı için tahıl, hayvan, iplik, keten ve giysi üreten bir köylü ailesinin ataerkil sanayiisi yakınımızda duruyor. Bu farklı mallar, aile bakımından aile emeğinin ürünleridirler, fakat kendi aralarında meta değildirler. Çeşitli ürünlerle sonuçlanan ekim yapma, hayvan yetiştirme, eğirme, dokuma ve giysi yapma gibi farklı emek türleri, kendi başlarına ve o halleriyle dolaysız toplumsal işlevlerdir; çünkü, meta üretimine dayalı bir toplum kadar kendiliğinden gelişmiş bir işbölümü sistemine sahip olan ailenin işlevleridirler. İşin aile içinde bölüşümü ve her üyenin emek zamanının düzenlenmesi, mevsimlere göre değişen doğal koşullara olduğu kadar yaş ve cinsiyet farklılıklarına da dayanır. Her bireyin emek gücü, bizzat doğası gereği, bu durumda ailenin toplam emek gücünün belirli bir oranı olarak etkili olur ve bu nedenle, harcanan bireysel emek gücünün süresiyle ölçülmesi, burada bizzat doğası gereği, emeklerinin toplumsal bir niteliği olarak görünür.

Şimdi bir değişiklik yaparak, bütün farklı bireylerin emek güçlerinin topluluğun birleşik emek gücü olarak bilinçle uygulandığı, ortak üretim araçlarıyla işlerini yürüten özgür bireylerden oluşan bir topluluğun resmini çizelim. Burada Robinson'un emeğinin bütün karakteristikleri tekrarlanır, fakat bunların birey değil, toplumsal olmaları farkıyla. Robinson'un ürettiği her şey, onun kendi kişisel emeğinin ürünüydü ve dolayısıyla onun için basit bir kullanım nesnesiydi. Topluluğumuzun toplam ürünü ise, toplumsal bir üründür. Bir kısmı yeni üretim araçları olarak iş görür ve toplumsal olarak kalır. Bir kısmı da, üyeler tarafından geçim araçları olarak tüketilir. Bu oranın aralarından bölüşülmesi, sonuç olarak zorunludur. Bu bölüşümün tarzı, topluluğun üretken örgütlenmesine ve üreticilerin ulaşmış olduğu tarihsel gelişmenin derecesine göre değişir. Her bireysel üreticinin geçim araçlarındaki payının emek

zamanıyla belirlendiğini varsayacağız, fakat sadece meta üretimiyle bir paralellik kurmak için. Bu durumda emek zamanı ikili bir rol oynar. Belirli bir toplumsal plana göre oranlanması, yapılacak farklı iş türleri ile topluluğun çeşitli ihtiyaçları arasında uygun oranı sürdürür. Diğer yanda, her bireyin ortaya koyduğu ortak emek oranının ve bireysel tüketime ayrılan toplam üründeki payının ölçüsü olarak da iş görür. Bireysel üreticilerin hem kendi emekleri hem emeklerinin ürünleri bakımından, toplumsal ilişkileri, bu durumda, sadece üretim bakımından değil bölüşüm bakımından da oldukça basit ve anlaşılırdır.

Din dünyası gerçek dünyanın yansımasından başka bir şey değildir. Genel olarak üreticilerin ürünlerine meta ve değer muamelesi yaparak birbirleriyle toplumsal ilişkilere girdikleri ve böylece bireysel özel emeklerini türdeş insan emeği standardına indirgedikleri meta üretimine dayalı bir toplum için —böyle bir toplum için, soyut insan cultus'u ile Hıristiyanlık, ve özellikle burjuva gelişme Protestanlık, Deizm vb. en uygun din biçimidir. Eski Asyatik ve öteki eski üretim tarzlarında, ürünlerin metalara, dolayısıyla insanların meta üreticilerine dönüşmelerinin, ilkel topluluklar dağılmaya yüz tuttukça önemi artan ikincil bir yer tuttuğunu görüyoruz. Gerçek tüccar uluslar, Epicurus'un küreler arasındaki tanrıları ya da Polonya toplumunun gözeneklerindeki Yahudiler gibi, eski dünyanın sadece çatlaklarında vardırlar. Antik toplumsal üretim organizmaları, burjuva toplumla karşılaştırıldıklarında son derece basit ve sağlamdırlar. Fakat ya ilkel kabile toplumunda kendisini benzerlerine bağlayan göbek bağını henüz kesmemiş olan insanın bireysel bakımdan olgunlaşmamış gelişmesine ya da doğrudan tabiiyet ilişkilerine dayanıyorlardı. Üretken emek gücünün düşük bir aşamanın ötesine henüz gelişmediği ve bu yüzden, maddi yaşam alanı içinde insanla insan ve insanla doğa arasındaki toplumsal ilişkilerin dar olduğu bir zamanda doğabilir ve var olabilirler. Eskilerin doğaya tapması ve popüler dinlerin öteki öğeleri bu darlığı yan-

sıtır. Gerçek dünyanın dinsel yansıması, günlük yaşamın pratik ilişkileri, insana benzerleriyle ve doğayla ilişkileri bakımından eksiksiz anlaşılabilir ve makul ilişkilerden başka bir şey sunmadığı zaman, nihai olarak son bulabilir.

Maddi üretim sürecine dayanan toplumun yaşam süreci, özgürce birleşmiş insanların üretimi olarak ele alınıncaya ve saptanmış bir plana göre bu bireyler tarafından düzenleninceye kadar, mistik örtüsünden kurtulmaz. Ne var ki, bu uzun ve acılı bir gelişme sürecinin kendiliğinden ürünü olan belli bir maddi temeli ya da varoluş koşulları kümesini gerektirir.

Siyasal iktisat, eksikli de olsa, gerçekten de değeri ve değer büyüklüğünü çözümlemiş ve bu biçimlerin altında yatan şeyi keşfetmiştir. Fakat emeğin neden kendi ürününün değeriyle ve emek zamanının bu değerin büyüklüğüyle temsil edildiği sorusunu bir kez olsun bile sormamıştır. Üretim sürecinin insan tarafından denetlenmek yerine insana egemen olduğu bir toplum durumuna ait bulundukları üzerlerine silinmez harflere kazınmış bu formüller, böylesi formüller burjuva zekaya, bizzat üretken emek kadar doğa tarafından dayatılmış aleni bir zorunluluk gibi görünür. Bu nedenle, kilise babalarının Hıristiyanlık öncesi dinlere yaptığı muamelenin aynısını burjuvazi de burjuva biçime öngelen toplumsal üretim biçimlerine yapar.

Diğer şeyler yanında, mübadele değerinin oluşumunda doğanın oynadığı rol üzerine yürütülen yavan ve can sıkıcı kavgalar, metalarda asli olarak var olan fetişizmin ve emeğin toplumsal karakteristiklerinin nesnel görüntüsünün bazı iktisatçıları ne ölçüde yanılttığını gösterir. Mübadele değeri, nesneye bahşedilen emek miktarını ifade etmenin belirli bir toplumsal şekli olduğuna göre, doğanın bununla ilişkisi kambiyo kurlarının saptanmasıyla olan ilişkisinden fazla değildir.

Ürünün meta biçimini aldığı ya da doğrudan mübadele için üretildiği üretim tarzı, burjuva üretimin en genel ve en embriyonik

biçimidir. Bu nedene, bugünküyle aynı egemen ve karakteristik tarzda olmasa da, epeyce eski bir tarihte uç verir. Dolayısıyla fetiş niteliğinin görülmesi nispeten kolaydır. Fakat daha somut biçimlere geldiğimizde, bu basitlik görüntüsü bile ortadan kalkar. Parasal sistemin yanılsamaları nereden kaynaklanır? Bu sisteme göre, para olarak hizmet gördüklerinde altın ve gümüş, üreticiler arasında toplumsal bir ilişkiyi temsil etmiyorlardı, tuhaf toplumsal özniteliklerîyle doğal nesnelerdi. Parasal sisteme tepeden bakan modern ekonomi sermaye ile ilgilenir ilgilenmez, kendi hurafelerini gün gibi ortaya koymuyor mu? Rantın toplumdan değil topraktan kaynaklandığına dair fizyokratik yanılsamayı ekonominin bir yana itmesinden bu yana ne kadar zaman geçti?

Buna daha sonra değineceğimiz için, meta-biçimle ilgili başka bir örnekle yetineceğiz. Metaların dili olsaydı, şöyle derlerdi: Kullanım değerimiz, insanların ilgisini çeken bir şey olabilir. Nesne olarak bizim bir parçamız değildir. Nesne olarak bize ait olan şey değerimizdir. Meta olarak doğal ilişkimiz bunu kanıtlar. Her birimizin gözünde mübadele değerinden başka bir şey değiliz. Şimdi bu metaların iktisatçının ağzından nasıl konuştuklarını dinleyin: "Değer —(yani mübadele değeri)— şeylerin bir özniteliğidir" "malvarlıkları —(yani, kullanım değeri)— insanların". "Bu anlamda değer, zorunlu olarak mübadeleyi ima eder, malvarlıkları etmez." "Malvarlıkları (kullanım değeri) "insanların yüklemidir, değer metaların yüklemidir. Bir insan ya da bir topluluk zengindir, bir inci ya da bir elmas değerlidir... Bir inci ya da bir elmas, bir inci ya da elmas olarak "değerlidir." Şimdiye kadar hiçbir kimyager bir inci ya da elmastaki mübadele değerini keşfetmedi. Ne var ki, her gün eleştirel feraset iddiasında bulunan bu kimyasal öğenin ekonomik kaşifleri, nesnelerin kullanım değerinin maddi özniteliklerinden bağımsız olarak bu nesnelere ait olduğunu, oysa diğer yanda değerlerinin nesne olarak bunların bir parçasını oluşturduğunu bulurlar. Bu görüşlerinde kendilerini doğrulayan şey, nesnelerin kullanım değeri-

nin mübadele olmadan, nesneler ile insanlar arasında doğrudan bir ilişkiyle gerçeklendiği, diğer yanda değerlerinin sadece mübadeleyle, yani toplumsal bir süreçle gerçeklendiği özel koşuldur. Burada sevgili dostumuz Dogberry'nin komşusu Seacoal'a söylediği şu sözleri nasıl anımsamazsınız: "Yakışıklı olmak talih işidir; fakat okuma yazma doğa vergisidir."

Kısım II. Paranın Sermayeye Dönüşümü

BÖLÜM IV. SERMAYENİN GENEL FORMÜLÜ

Meta dolaşımı, sermayenin başlangıç noktasıdır. Meta üretimi, dolaşımı ve ticaret denilen daha gelişkin dolaşım biçimi, bunlar sermayenin doğduğu tarihsel temeli oluştururlar. Sermayenin modern tarihi, 16. yüzyılda dünyayı saran bir ticaretin ve dünya çapında bir pazarın yaratılmasıyla başlar.

Meta dolaşımının maddi tözünü, yani çeşitli kullanım değerlerinin mübadelesini soyutlayıp, sadece dolaşım sürecinin ürettiği ekonomik biçimleri dikkate alırsak, nihai sonucunun para olduğunu görürüz: Meta dolaşımının bu nihai ürünü, sermayenin görüldüğü ilk biçimdir.

Tarihin bir meselesi olarak sermaye, toprak mülkiyetine karşıt olarak, ilk önce ayrımsız para biçimini alır; parasal servet, tüccar ve tefeci sermayesi olarak ortaya çıkar. Fakat sermayenin göründüğü ilk biçimin para olduğunu keşfetmek için, sermayenin kökenine işaret etmemiz gerekmez. Bunu her gün gözlerimizle görebiliriz. Her yeni sermaye, başlangıçta, günümüzde bile, ister meta ister emek isterse para olsun belirli bir süreçle sermayeye dönüşmek zorunda olan para biçiminde sahneye, yani piyasaya çıkar.

Sadece para olarak para ile sermaye olarak para arasında dikkatimizi çeken ilk ayrım, dolaşım biçimlerindeki bir farklılıktan başka bir şey değildir.

Meta dolaşımının en basit biçimi M—P—M, metanın paraya

dönüştürülmesi ve paranın tekrar metalara çevrilmesidir; ya da satın almak için satmaktır. Fakat bu biçimin yanı sıra, özellikle farklı başka bir biçime daha rastlarız: P—M—P, paranın metalara dönüştürülmesi ve metaların tekrar paraya çevrilmesi; ya da satmak için satın almak. İkinci şekilde dolaşıma giren para, böylece sermayeye dönüştürülür ve sermaye olur ve zaten potansiyel olarak sermayedir.

Şimdi P—M—P devresini biraz daha yakından inceleyelim. Bu da öteki gibi iki karşıt evreden ibarettir. Birinci evrede, P—M, ya da satın alma evresinde, para metaya çevrilir. İkinci evrede, M—P, ya da satış evresinde, meta tekrar paraya çevrilir. Bu iki evrenin bileşimi bir tek hareketi meydana getirir; bu hareketle para bir metayla mübadele edilir ve aynı meta tekrar parayla mübadele edilir; satmak için bir meta satın alınır, ya da satın almak ile satmak arasıdaki biçim farkını gözardı edersek, bir meta ile bir meta satın alınır. Sürecin evrelerinin yok olduğu sonuç, paranın parayla mübadelesidir, P—P'dır. 100 sterline 2000 libre pamuk satın alırsam ve 2000 libre pamuğu 110 sterline satarsam, aslında 100 sterlini 110 sterlinle, parayı parayla mübadele etmiş olurum.

Şimdi, niyet bu yolla eşit miktarda iki parayı, 100 sterlinle 100 sterlini mübadele etmek olsaydı, P—M—P devresinin saçma ve anlamsız olacağı açıktır. Cimrinin planı daha basit ve daha güvenli olurdu; 100 sterlinini dolaşım tehlikesine maruz bırakmak yerine, ona sıkı sıkıya yapışırdı. Fakat yine de, pamuğuna 100 sterlin ödeyen tüccar ister bunu 110 sterline satsın ister 100 sterline, hatta 50 sterline gitmesine izin versin, her durumda parası, tahıl satıp parayla giysi satın alan köylünün elinde uğradığı biçimden bütünüyle farklı, karakteristik ve orijinal bir hareketten geçmiştir. Bu nedenle, ilk önce P—M—P ve M—P—M devrelerinin ayırt edici biçim karakteristiklerini incelemeliyiz ve bunu yaptığımızda, salt biçim farklılığının altında yatan gerçek farklılık ortaya çıkacaktır.

İlk önce iki biçimin ortak yanlarını görelim.

Her iki devre de aynı iki karşıt evreye, M—P, satış ve P—M, satın alış evrelerine çözüşebilir. Bu evrelerden her birinde aynı maddi öğeler —bir meta ve para, ve aynı ekonomik aktörler, bir alıcı ve bir satıcı— karşı karşıya gelirler. Her devre aynı iki karşıt evrenin birliğidir ve her durumda bu birlik bir tarafın sadece satıcı, ikinci tarafın sadece alıcı, üçüncü tarafın ise hem satıcı hem alıcı olduğu, anlaşan üç tarafın araya girmesiyle meydana gelir.

Bununla birlikte, M—P—M devresini P—M—P devresinden ayırt eden başlıca şey, iki evrenin tersine çevrilmiş ardışıklık düzenidir. Basit meta dolaşımı bir satışla başlayıp bir satın almayla bittiği halde, sermaye olarak paranın dolaşımı bir satın almayla başlayıp bir satışla biter. Bir durumda hem başlangıç noktası hem hedef metadır; diğerinde paradır. Birinci biçimde paranın araya girmesiyle hareket meydana gelir, ikincisinde metanın araya girmesiyle.

M—P—M dolaşımında para, sonunda bir kullanım değeri olarak hizmet gören bir metaya çevrilir; bir kerede harcanır. Aksine, tersine çevrilmiş biçimde, P—M—P'de ise, alıcı, sonradan bir satıcı olarak parayı geri alabilmek için parayı elden çıkarır. Metasını satın almakla, aynı metaı satarak tekrar geri almak üzere parayı dolaşıma sokar. Parayı elden çıkarır, fakat tekrar geri almak için kurnazca bir amaçla. Bu nedenle para harcanmaz, sadece avans verilir.

M—P—M devresinde aynı para parçası iki defa yerini değiştirir. Satıcı onu alıcıdan alır ve başka bir satıcıya öder. Meta için para almakla başlayıp meta için para ödemekle sonuçlanan tam dolaşım. P—M—P devresinde durum tam tersidir. Burada iki defa yer değiştiren para değil, metadır. Alıcı metaı satıcının elinden alıp başka bir alıcıya aktarır. Basit meta dolaşımında aynı para parçasının iki defa yer değiştirmesi paranın bir elden diğerine geçişini sağladığı gibi, burada da aynı metanın iki defa yer değiştirmesi, paranın ilk çıkış noktasına geri dönmesine neden olur.

Bu geri dönüş, kendisine ödenenden fazlasına satılan metaya bağlı değildir. Bu durum, sadece geri dönen paranın miktarını etki-

ler. Satın alınan meta tekrar satılır satılmaz, başka bir ifadeyle P—M—P devresi tamamlanır tamamlanmaz, geri dönüş gerçekleşir. Bu nedenle, burada sermaye olarak paranın dolaşımı ile salt para olarak paranın dolaşımı arasındaki gözle görülür farkı buluyoruz.

Bir metanın satılmasıyla elde edilen para bir başka metanın satın alınmasıyla elden çıkarılır çıkarılmaz, M—P—M devresi tamamlanır.

Yine de, eğer paranın çıkış noktasına geri dönüşü bunu izlerse, bu ancak işlemin yenilenmesi ya da tekrarlanmasıyla gerçekleşebilir. Bir kile tahılı 3 sterline satıp, bu 3 sterlinle giysi satın alırsam, ben söz konusu olduğum kadarıyla para harcanıp bitmiştir. Giysi tüccarına aittir. Şimdi ikinci bir kile tahılı satarsam, para gerçekten de bana geri döner, ne var ki, ilk işlemin devamı olarak değil, tekrarlanmasının sonucu olarak. Yeni bir satın almayla bu ikinci işlemi tamamlar tamamlamaz, para yine beni terk eder. Bu nedenle, M—P—M devresinde paranın harcanmasının geri dönüşüyle bir ilgisi yoktur. Diğer yanda P—M—P'de ise, bizzat paranın harcanma tarzı paranın geri dönüşünü koşullar. Bu geri dönüş olmazsa işlem başarısız olur, ya da tamamlayıcı ve son evresi, satış, olmadığı için süreç kesintiye uğrar ve eksik kalır.

M—P—M devresi bir metayla başlar ve dolaşımdan çıkıp tüketime giren başka bir metayla son bulur. Tüketim, ihtiyaçların karşılanması, tek kelimeyle kullanım değeri, bu devrenin amacı ve sonucudur. Aksine P—M—P devresi ise, parayla başlayıp parayla biter. Bu nedenle, yönlendirici dürtüsü, onu cezbeden amaç sadece mübadele değeridir.

Basit meta dolaşımında devrenin iki ucunun aynı ekonomik biçimi vardır. İkisi de metadır ve eşit değer'de metadır. Fakat aynı zamanda, örneğin tahıl ve giysi gibi, nitelikleriyle farklı kullanım değerleridirler. Ürünlerin, toplumun emeğinin içinde cisimleştiği farklı malzemelerin mübadelesi, burada hareketin temelini oluşturur. Totolojik olduğu için ilk bakışta amaçsız görünen P—M—P

dolaşımında durum başkadır. Her iki ucun aynı ekonomik biçmi vardır. İkisi de paradır ve bu nedenle nitelik olarak farklı kullanım değerleri değildirler; zira para, metaların tikel kullanım değerlerinin yok olduğu tersine çevrilmiş meta biçiminden başka bir şey değildir. 100 sterlini pamukla mübadele etmek, sonra bu aynı pamuğu tekrar 110 sterlinle mübadele etmek, sadece parayı parayla, aynı şeyi aynı şeyle mübadele etmenin dolambaçlı bir şeklidir ve saçma olduğu kadar amaçsız da görünen bir işlemdir. Bir para toplamı başka bir para toplamından ancak miktarıyla ayırt edilebilir. P—M—P sürecinin niteliği ve eğilimi, bu nedenle, ikisi de para olduğuna göre uçları arasındaki herhangi bir nitelik farkından değil, salt niceliksel farklılıklarından kaynaklanır. Dolaşımın bitiminde, başlangıçta dolaşıma sokulandan daha fazla para dolaşımdan çekilir. 100 sterline satın alınan pamuk, belki 100 + 10 sterline ya da 110 sterline satılmıştır. Bu nedenle, bu sürecin tam biçimi P—M—P'dür; burada P' = P + ΔP = ilk sürülen para, artı, bir fazlalık. Bu fazlalığa ya da ilk değeri aşan miktara ben "artı-değer" diyorum. Bu nedenle, başlangıçta sürülen değer dolaşımdayken aynı kalmakla kalmıyor, kendisine bir artı-değer de ekliyor ya da genişliyor. Değeri sermayeye çeviren bu harekettir.

Elbette, M—P—M'deki iki ucun, M—M'nin, sözgelimi tahıl ve giysinin, farklı değer niceliklerini temsil etmesi de olasıdır. Çiftçi tahılını değerinin üstünde satabilir, ya da giysileri değerinin altında satın alabilir. Diğer yanda giysi tüccarı tarafından "kazıklanmış" olabilir. Yine de, değerlendirilen dolaşım biçiminde bu tür değer farklılıkları tamamen rastlantısaldır. Tahıl ile giysilerin eşdeğer olmaları olgusu, P—M—P'de yaptığı gibi, süreci anlamsızlaştırmaz. Değerlerinin eşdeğerliliği, daha çok normal seyrinin bir koşuludur.

Satın almak için satmak ediminin tekrarlanması ya da yenilenmesi, bizzat amaçladığı hedefle, yani tüketimle ya da belirli ihtiyaçların karşılanmasıyla, bütünüyle dolaşım alanının dışında kalan bir amaçla sınırlıdır. Aksine, satmak için satın aldığımızda ise, aynı şey-

le, parayla, mübadele değeriyle başlayıp bitiririz; böylece hareket bitimsiz olur. Kuşkusuz P, P + ΔP, 100 sterlin 110 sterlin olur. Fakat sadece niteliksel yanlarıyla incelendiklerinde, 110 sterlin 100 sterlinle aynıdır, paradır; niceliksel yanıyla değerlendirildiğinde, 110 sterlin, 100 sterlin gibi, belirli ve sınırlı bir değer toplamıdır. Şimdi 110 sterlin para olarak harcansa, rolünü bırakmış olur. Artık sermaye değildir. Dolaşımdan çekilirse iddihar halinde donup kalır ve bu haliyle kıyamete kadar bir kuruş artmaz. O halde, değerin genişlemesi bir kez amaç edinilirse, 100 sterlinin olduğu gibi 110 sterlinin de değerinin artması için aynı dürtü vardır; zira ikisi de mübadele değerinin sınırlı ifadelerinden başka bir şey değildirler ve bu nedenle, ikisinin de niceliksel artışla mutlak servete olabildiğince yaklaşma amaçları vardır. Aslında başlangıçta yatırılan değer, 100 sterlin, dolaşım sırasında kendisine eklenen 10 sterlinlik artı değerden bir an için ayırt edilebilir; fakat ayrım hemen ortadan kalkar. Sürecin sonunda bir elimize orijinal 100 sterlini, diğer elimize 10 sterlinlik artı değeri almayız. Orijinal 100 sterlin kadar genişlemiş sürece başlamaya uygun olan 110 sterlinlik bir değer elde ederiz. Para, sadece tekrar başlamak üzere hareketi bitirir.[1] Bu nedenle, bir satın almanın ve sonunda satmanın tamamlandığı her ayrı devrenin nihai sonucu, yeni bir devrenin başlangıç noktasını oluşturur. Basit meta dolaşımı —satın almak için satmak— dolaşımla bağlantılı olmayan bir amacı gerçekleştirmenin, yani kullanım değerlerini kendine mal etmenin, ihtiyaçları gidermenin bir aracıdır. Sermaye olarak paranın dolaşımı ise, aksine, kendi başına bir amaçtır; zira değerin genişlemesi, sadece sürekli yenilenen bu hareket içinde gerçekleşir. Bu nedene sermaye dolaşımının sınırı yoktur.[2]

[1] "Sermaye ... başlangıç sermayesi ve kar, sermaye artışı olarak bölünebilir... pratikte bu kar hemen sermayeye dönüşmesine ve başlangıç sermayesiyle birlikte harekete geçmesine karşın." (F. Engels, "Umrisse zu einer Kritik der Nationaökonomie" *"Deutsch-Französische Jahrbücher"* içinde ed., Arnold Ruge ve Karl Marx, Paris, 1844, s. 99) [Marx]

Bu hareketin bilinçli temsilcisi olarak para sahibi, kapitalist olur. Şahsı, ya da daha doğrusu cüzdanı, paranın yola çıktığı ve geri döndüğü noktadır. P—M—P dolaşımının nesnel temeli ya da kaynağı olan değerin genişlemesi, kapitalistin özne amacı olur ve giderek daha fazla soyut serveti kendine mal etme, operasyonlarının tek dürtüsü haline geldiği ölçüde bir kapitalist olarak, yani kişileşmiş ve bilinç ve iradeyle donatılmış sermaye olarak işlev görür. Bu nedenle, kullanım değerleri kapitalistin gerçek amacı olarak görülmemelidir; tek bir işlemdeki kara da böyle bakmamalıdır. Kapitalistin

[2] Aristo, Ekonomik'i Krematistik'in karşısına koyar. Ve birincisinden yola çıkar. Geçimi sağlamanın sanatı olduğu ölçüde, varoluş için zorunlu veya ev halkı için ya da devlet için yararlı olan malların sağlanmasıyla sınırlıdır. "Hakiki servet, bunun gibi kullanılan değerlerden ibarettir; zira bu türden, yaşamı zevkli hale getirebilir iyeliklerin niceliği sınırsız değildir. Bununla birlikte, şeyleri edinmenin, tercihen ve haklı olarak Krematistik diyebileceğimiz ikinci bir tarzı vardır ve bu durumda, malvarlığının ve iyeliklerin hiçbir sınırı yok gibi görünür. Ticaret (tam karşılığı perakende ticarettir ve Aristo, içinde kullanılan değerler ağırlıkta olduğu için bu tür ticareti alır) doğası itibariyle Krematistike ait değildir; zira burada mübadele, kendileri için (alıcı ya da satıcı) zorunlu olan şeylerin mübadelesiyle ilgilidir." Bu nedenle, Aristo'nun gösterdiği gibi, ticaretin ilk biçimi takastı, fakat takasın genişlemesiyle para zorunluluğu ortaya çıktı. Paranın keşfi üzerine, takas zorunluluğu gelişip meta ticaretine dönüştü ve bu da, başlangıçtaki eğilimine karşıt olarak, gelişip Krematistike, para kazanma zanaatına dönüştü. Krematistik, Ekonomikten şu şekilde ayırt edilebilir: "Krematistikte dolaşım zenginliğin kaynağıdır. Ve paranın etrafında döner gibi görünür; zira bu tür mübadelenin başlangıcı ve bitimi paradır Bu nedenle, Krematistin peşinde koştuğu türden zenginlik sınırsızdır. Bir amacın aracı olmayıp kendi başına bir amaç olan her sanatın bir hedefe sürekli daha fazla yaklaşmaya çalıştığı için hedefinin sınırı olmazken, bir amacın aracı olan ve sınırsız olmayan sanatların hedefin kendisi bir sınır dayattığı için sınırsız olmaması gibi, Krematistikte de amaç mutlak servet olduğu için amacının hiçbir sınırı yoktur. Ekonomikin bir sınırı vardır, Krematistikin yoktur... birincisinin amacı paradan farklı bir şeydir, ikincisinin para yığmaktır... Üst üste binen bu iki biçimi birbirine karıştıran bazı insanlar, paranın sonsuz korunması ve çoğaltılmasını Ekonomikin amacı ve hedefi sayma yoluna gitmişlerdir." (Aristo, "*De Rep.*" ed. Bekker. ib. I. c. 8, 9. çeşitli yerlerde) [Marx]

amaçladığı şey, yalnızca bitip tükenmeyen, durup dinmeyen kar etme sürecidir. Bu sınırsız zenginlik hırsı, bu mübadele değeri avcılığı tutkusu kapitalist ile cimrinin ortak yanıdır; fakat cimri çılgın bir kapitalist olduğu halde, kapitalist rasyonel cimridir. Cimrinin parasını dolaşımdan çekmeye çalışarak ulaşmaya çalıştığı sonu gelmez mübadele değeri yığma amacına, kapitalist parasını tekrar tekrar dolaşıma sokarak aşmaya çalışır.

Basit dolaşımda meta değerinin büründüğü bağımsız biçim, yani para-biçim sadece bir tek amaca, yani metaların mübadelesi amacına hizmet eder ve hareketin nihai sonucunda yok olur. Diğer yanda, P—M—P dolaşımında hem para hem meta sadece bizzat değerin farklı varoluş tarzlarını temsil ederler; para değerin genel varoluş tarzını, meta ise değerin tikel, ya da deyim uygunsa kılık değiştirmiş tarzını temsil eder. Hiç kaybolmadan sürekli bir biçimden diğerine değişir ve böylece otomatik olarak aktif bir nitelik kazanır. Kendi kendini genişleten değerin kendi yaşam seyri içinde peşpeşe aldığı iki farklı biçimden her birini sırayla ele alırsak, şu iki önermeye ulaşırız: Sermaye paradır: Sermaye metadır. Ne var ki, hakikatte burada para, bir yandan sürekli sırayla para ve meta biçimini alırken, aynı zamanda büyüklük olarak değiştiği, artı değeri üzerinden atarak kendisini farklılaştırdığı bir süreçte aktif faktördür; başka bir ifadeyle, orijinal değer kendiliğinden genişler. Zira, kendisine artı değer eklediği hareket kendi hareketidir, bu yüzden genişlemesi de otomatik genişlemedir. Değer olduğu için, kendisine değer ekleyebilme niteliği kazanmıştır. Canlı yavrular doğurur, ya da en azından altın yumurtalar yumurtlar.

Böyle bir süreçte aktif faktör olan ve bir keresinde para biçimini, başka bir keresinde meta biçimini alan, fakat bütün bu değişikliklere karşın kendisini koruyup genişleten değer, bu nedenle, bağımsız bir biçimi gerektirir ve bu biçimle kimliği her an saptanabilir. Ve bu biçime ancak para şeklinde sahip olabilir. Değer, para biçimi altında kendiliğinden kendini üretme edimine başlayıp bitirir

ve yeniden başlar. 100 sterlin olmakla başladı, şimdi 110 sterlindir vd. Fakat paranın kendisi, değerin iki biçiminden sadece biridir. Meta biçimini almadıkça, sermaye olmaz. Burada, iddiharda olduğu gibi para ile metalar arasında hiçbir antagonizm yoktur. Kapitalist, ne kadar çirkin görünürlerse görünsünler, ya da ne kadar kötü kokarlarsa koksunlar bütün metaların hakikatte ve itikatta para olduklarını, iç dünyalarında sünnetli Yahudi olduklarını ve dahası, paradan para kazanmanın harika bir aracı olduklarını bilir.

Basit M—P—M dolaşımında metaların değeri, en iyi durumda kullanım değerlerinden bağımsız bir biçime ulaşmıştı; fakat aynı değer, şimdi P—M—P dolaşımında, ya da sermayenin dolaşımında, kendisini aniden kendine ait bir devinime sahip, paranın ve metaların sırasıyla büründüğü ve üstünden attığı biçimler halini aldığı kendisine ait bir yaşam sürecinden geçen bağımsız bir töz olarak sunar. Dahası: Basitçe metaların ilişkilerini temsil etmek yerine, şimdi, deyim uygunsa kendisiyle özel ilişkilere girer. Babanın kendisini oğul olarak kendisinden farklılaştırması, fakat yine de ikisinin bir ve aynı yaşta olmaları gibi, değer de orijinal değer olarak kendisini, artı deger olarak kendisinden farklılaştırır: Zira, ancak 10 sterlinlik artı değerle başlangıçta konan 100 sterlin sermaye haline gelir ve sermaye olur olmaz, ogul ve oğulla baba dogar doğmaz, farklılıkları da hemen kaybolur ve tekrar bir olurlar. 110 sterin olurlar.

Bu yüzden değer, şimdi, süreç içinde deger, süreç içinde para ve bu haliyle sermaye olur. Dolaşımdan çıkar, tekrar dolaşıma girer, kendi çemberi içinde kendisini korur ve çoğaltır, daha genişlemiş olarak dolaşımdan çıkar ve aynı tura yeniden başlar. P—P', para doğuran para, işte ilk yorumcuları olan merkantilistlerin ağzından sermayenin tarifi böyledir.

Satmak için satın almak, ya da daha doğrusu daha pahalı satmak için satın almak, P—M—P', kuşkusuz, yalnızca sermayenin bir türüne, yani tüccar sermayesine özgü bir biçim gibi görünüyor. Sınai

sermaye de paradır, yani metalara dönüşür ve bu metaların satışıyla yeniden daha fazla paraya çevrilir. Dolaşım alanının dışında, satın alma ile satmanın arasında gerçekleşen olaylar, bu hareketin biçimini etkilemez. Son olarak, faiz getiren sermaye durumunda P—M—P' dolaşımı, kısaltılmış görünür. Ara aşama olmadan P—P' biçiminde, "en style lapidaire"* deyim uygunsa, daha fazla para değerinde olan para, kendisinden daha büyük olan değer biçiminde sonuca ulaşırız.

Bu nedenle, P—M—P', gerçeklikte, dolaşım alanı içinde prima facie** göründüğü şekliye sermayenin genel formülüdür.

BÖLÜM VI. EMEK GÜCÜNÜN ALIM VE SATIMI

Paranın sermayeye çevrilmek istendiği durumda gerçekleşen değer değişikliği, bizzat paranın içinde gerçekleşemez; çünkü, satın alma ve ödeme işlevinde satın aldığı ya da bedelini ödediği metanın fiyatını gerçekleştirmekten fazlasını yapmaz ve nakit olarak ise, hiç değişmeyen katılaşmış değerdir. Malı cismani biçiminden tekrar para-biçime dönüştürmekten fazlasını yapmadığı metanın yeniden satılmasından, dolaşımın ikinci ediminden de kaynaklanamaz. Bu nedenle, değişiklik birinci edimle, P—M, satın alınan metada gerçekleşmelidir, değerinde değil; zira eşdeğerler mübadele edilir ve metanın değeri, tam değerinde ödenir. Dolayısıyla, değişimin, metanın kullanım değerinden, yani tüketiminden kaynaklandığı sonucuna varmak zorundayız. Bir metanın tüketiminden değer çıkarabilmesi için dostumuz para babası, dolaşım alanında, pazarda, kullanım değeri bir değer kaynağı olma özel özniteliğine sahip olan, bu nedenle fiili tüketimi bizzat emeğin bir cisimleşmesi ve dolayısıyla bir değer yaratımı olan bir meta bulacak kadar şanslı olma-

* "Özlü anlatımıyla" —çn.
** ilk bakışta —çn.

lıdır. Para sahibi, emek kapasitesine sahip böyle bir özel metaı ya da emek gücünü pazarda bulur.

Emek gücünden ya da emek kapasitesinden, insanda var olan, hangi türden olursa olsun bir kullanım değeri üretirken kullandığı fiziksel ve zihinsel yetilerin toplamı anlaşılmalıdır.

Fakat para sahibinin bir meta olarak satışa sunulan emek gücü bulabilmesi için, önce çeşitli koşulların yerine gelmesi gerekir. Bizzat meta mübadelesinin kendisi, kendi doğasından kaynaklananlar dışında hiçbir bağımlılık ilişkisini ima etmez. Bu varsayıma göre, emek gücünün sahibi, ona sahip olan birey, emek gücünü bir meta olarak satışa sunarsa ya da satarsa ve sunduğu ya da sattığı sürece, emek gücü bir meta olarak pazarda görünebilir. Emek gücü sahibinin bunu yapabilmesi için, emek gücünün onun tasarrufunda olması ve kendi emek kapasitesinin, yani kendi şahsının kayıtsız şartsız sahibi olmalıdır.[3] Emek gücü sahibi ile para sahibi pazarda karşı karşıya gelir ve sadece birinin satıcı birinin alıcı olması farkı dışında eşit haklar temelinde alışveriş yaparlar; bu yüzden ikisi de yasa karşısında eşittir. Bu ilişkinin devam etmesi, emek gücü sahibinin emek gücünü sadece belirli bir dönem için satmasını gerektirir; zira toptan ve süresiz satsa, kendisini satmış olur ve kendisini özgür bir insandan bir köleye, bir metanın sahibi olmaktan bir metaya dönüştürmüş olur. Kendi emek gücüne sürekli kendi malı, kendi metası olarak bakmalıdır ve sadece geçici bir süre, belirli bir dönem için alıcının emrine vererek bunu yapabilir. Yalnızca bu yolla emek gücüne sahip olma haklarını terk etmemiş olur.[4]

[3] Klasik antikite ansiklopedilerinde şu tür anlamsızlıklara rastlarız: Antik dünyada sermaye, "özgür emekçinin ve bir kredi sisteminin eksikliği dışında" tam gelişmişti. Mommsen bile, "*Roma Tarihi*"nde bu konuda çam üstüne çam devirir. [Marx]

[4] Bu nedenle çeşitli ülkelerde yasama organı, iş sözleşmeleri için bir üst sınır saptar. Özgür emeğin kural olduğu yerlerde yasalar, bu sözleşmeyi sona erdirme tarzını düzenlerler. Bazı devletlerde, özellikle Meksika'da (Amerikan iç savaşından önce Meksika'dan alınan topraklarda ve Kusa ayaklanmasına kadar

Para sahibinin pazarda meta olarak emek gücü bulmasının ikinci özsel koşulu şudur: Emekçi, kendi emeğinin toplandığı metaları satacak konumda olmak yerine, sadece kendi canlı beninde var olan bizzat emek gücünü bir meta olarak satışa sunmak zorunda olmalıdır.

Bir insanın emek gücü dışında meta satabilir olması için, elbette hammadde, aygıt vb. gibi üretim araçlarına sahip olmalıdır. Deri olmadan ayakkabı yapılamaz. Geçim araçlarına da ihtiyacı vardır. Hiç kimse —"geleceğin bir müzisyeni" bile— geleceğin ürünleriyle, ya da bitmemiş durumdaki kullanım değerleriyle yaşayamaz; ve dünya sahnesinde ilk göründüğü andan bu yana insan, hem üretmeden önce hem üretirken, her zaman bir tüketici olmuştur ve hala olmak zorundadır. Bütün ürünlerin meta biçimine büründüğü bir toplumda, bu metalar üretildikten sonra satılmalıdırlar ve ancak satılmalarından sonra, kendilerine üretenin ihtiyaçlarını gidermeye yarayabilirler. Satılmaları için zorunlu zaman, üretilmeleri için zorunlu zamana fazladan eklenir.

Bu nedenle, para sahibi parasını sermaye çevirmek için, pazarda özgür emekçiyle, iki anlamda özgür, özgür bir insan olarak emek gücünü kendi metası olarak satabilir olması anlamında ve diğer yanda satacak başka bir metasının bulunmaması, emek gücünü

Tuna eyaletlerinde) kölelik kulluk biçimi altında gizlidir. Kuşaktan kuşağa aktarılan, karşılığı emekle ödenebilir avanslarla, sadece bireysel emek değil ailesi de, de facto, öteki kişilerin ve ailelerinin malı olur. Sözde İmparator Maximilian, Washington'daki Temsilciler Meclisinde Meksika'ya köleliği yeniden yerleştirme fermanı olarak kınanan bir fermanla bunu yeniden kurdu. "Tikel bedensel ve zihinsel yetenek ve kapasitelerimi sınırlı bir süre için bir başkasının kullanımına bırakabilirim; çünkü, bu sınırlılığın sonucunda bu yetenek ve kapasiteler, benim bütünlüğüm bakımından yabancı bir nitelik kazanırlar. Fakat bütün emek-zamanımın ve bütün işimin yabancılaşmasıyla bizzat tözü, başka bir ifadeyle genel etkinliğimi ve gerçekliğimi, kendi şahsımı başka birinin malına çevirmiş olurum." (Hegel, *Philosophie des Rechts*, Berlin, 1840, s. 104, § 67) [Marx]

gerçekleştirmesi için zorunlu olan herşeyden yoksun olması anlamında özgür emekçiyle karşılaşmalıdır.

Bu özgür emekçinin onunla neden pazarda karşılaştığı sorunu, emek pazarını genel meta pazarının bir dalı olarak gören para sahibini ilgilendirmez. Ve şimdilik bizi de fazla ilgilendirmiyor. Para sahibinin pratik olarak yaptığı gibi, bizde teorik olarak olguya sarılıyoruz. Ne var ki, bir şey açıktır —doğa, bir yanda para ya da meta sahiplerini, öte yanda kendi emek güçlerinden başka hiçbir şeye sahip olmayan insanları üretmez. Bu ilişkinin hiçbir doğal temeli yoktur; toplumsal temeli de, bütün tarihsel dönemlere ortak bir temel değildir. Açıkça, geçmiş bir tarihsel gelişmenin sonucudur, bir çok ekonomik devrimin, bir dizi başka toplumsal üretim biçiminin yok olup gitmesinin ürünüdür.

Demek ki, tarafımızdan tartışılan ekonomik kategoriler de tarihin damgasını taşırlar. Bir ürünün meta olabilmesi için belirli tarihsel koşullar zorunludur. Bizzat üreticinin dolaysız geçim aracı olarak üretilmemelidir. Daha ileri gidip bütün ürünlerin ya da çoğunluğunun hangi koşullarda meta biçimini aldıklarını soruştursaydık, bunun çok özgül bir üretimle, kapitalist üretimle gerçekleşebilirliğini görmüş olurduk. Ne var ki, böyle bir soruşturma metaların çözümlenmesine yabancı olurdu. Üretilen nesnelerin büyük bir kitlesi üreticilerinin dolaysız ihtiyaçlarını karşılamak niyetiyle üretilse ve metalara dönüşmemiş olsa ve dolayısıyla genişliği ve derinliğiyle mübadele değeri toplumsal üretime egemen olmasa da, meta üretimi ve dolaşımı gerçekleşebilir. Ürünlerin meta olarak ortaya çıkması, kullanım değerinin mübadele değerinden ayrılması, ilk önce takasla başlayan bir ayrılmanın tamamlanacak şekilde top lumsal işbölümünün gelişmesini önvarsayar. Fakat böyle bir gelişme derecesi, öteki yanlarıyla en değişik tarihsel özelikler gösteren birçok toplum biçiminin ortak yanıdır. Diğer yanda parayı ele alırsak, varoluşu meta mübadelesinde belirli bir aşamayı ima eder. Ya sadece metaların eşdeğeri olarak ya dolaşım aracı ya da ödeme ara-

cı olarak, iddihar ya da evrensel para olarak paranın yerine getirdiği tikel işlevleri, toplumsal üretim sürecinde, şu ya da bu işlevinin çapına ve göreli egemenliğine göre çok farklı aşamalara işaret eder. Yine de, nispeten ilkel bir meta dolaşımının bütün bu biçimlerin üretimi için yeterli olduğunu deneyimle biliyoruz. Sermayede iş başkadır. Sermayenin varoluşunun tarihsel koşulu sadece para ve meta dolaşımıyla verili olmaz. Ancak üretim ve geçim araçlarının sahibi pazarda kendi emek gücünü satan özgür emekçiyle karşılaştığı zaman dünyaya gelebilir. Ve bu bir tek tarihsel koşul, bir dünya tarihini kapsar. Bu nedenle, sermaye ilk ortaya çıkışından itibaren, toplumsal üretim sürecinde yeni bir çağı ilan eder.[5]

Şimdi bu özel metaı, emek gücünü, daha yakından incelemeliyiz. Diğer bütün metalar gibi bunun da bir değeri vardır.[6] Bu değer nasıl belirlenir?

Her metada olduğu gibi emek gücünün değeri de, bu özel malın üretimi ve dolayısıyla yeniden üretimi için zorunlu emek zamanıyla belirlenir. Değere sahip olduğu ölçüde, kendisinde toplanan toplumun ortalama emeğinin belirli bir niceliğinden fazlasını temsil etmez. Emek gücü sadece bir kapasite, canlı bireyin kuvveti olarak vardır. Dolayısıyla üretilmesi, bireyin varlığını önvarsayar. Birey veriliyse, emek gücünün üretimi o bireyin kendisini yeniden üretmesinden ya da varlığını sürdürmesinden ibarettir. Varlığını sürdürmesi için, verili bir geçim aracı niceliğine ihtiyacı vardır. Bu nedenle, emek gücünün üretimi için gerekli emek zamanı, bu geçim

[5] Bu nedenle kapitalist çağa niteliğini veren şey, emek gücünün bizzat emekçinin gözünde kendi malı olan bir meta biçimini alması, dolayısıyla emeğinin ücretli emek haline gelmesidir. Diğer yandа, ancak bu andan itibaren emeğin mahsulü evrensel olarak bir meta haline gelir. [Marx]

[6] "Bir insanın değeri ya da kıymeti, bütün öteki şeyler gibi fiyatıdır —yani, gücünden yararlanmak için verilen miktar kadardır." (Thomas Hobbes, *Leviathan*, Works, ed. Molesworth, Londra, 1839-1844, cilt III içinde, s. 76) [Marx]

araçlarının üretimi için zorunlu emek zamanıdır; başka bir ifadeyle emek gücünün değeri, emekçinin varlığını sürdürmesi için zorunlu geçim araçlarının değeridir. Ne var ki, emek gücü, ancak kullanılarak bir gerçekliğe dönüşür; ancak çalışmakla harekete geçer. Fakat böylece belirli bir insan kası, siniri, beyni vb. niceliği harcanır ve bunların yerine konması gerekir. Bu artan harcama, daha fazla geliri gerektirir.[7] Emek gücünün sahibi bugün çalışıyorsa, sağlık ve güç bakımından aynı koşullarda aynı süreci yarın da tekrarlayabilir olmalıdır. Onun geçim araçları, bu nedenle, çalışan bir birey olarak normal durumunda varlığını sürdürmeye yeterli olmalıdır. Yiyecek, giyecek, yakıt, konut gibi doğal ihtiyaçları, ülkesinin iklim ve diğer fiziksel koşullarına göre değişir. Diğer yanda, zorunlu denilen ihtiyaçlarının sayısı ve kapsamı, bunları karşılama tarzları gibi, tarihsel gelişmenin ürünleridirler ve bu nedenle, çok büyük ölçüde bir ülkenin uygarlık derecesine, özellikle de özgül emekçiler sınıfının oluştuğu koşulara ve alıştıkları rahatlık derecesine bağlıdır.[8] Bu nedenle, diğer metalarda olduğunun tersine, emek gücünün değerinin belirlenmesine tarihsel ve moral bir öğe girer. Yine de, verili bir ülkede verili bir dönemde, emekçi için zorunlu geçim araçlarının ortalama niceliği, pratik olarak bilinir.

Emek gücünün sahibi ölümlüdür. O halde pazardaki varlığı sürekli olması gerekiyorsa ve paranın sermayeye sürekli dönüşümü bunu varsayıyorsa, emek gücünün sahibi, "her canlı bireyin kendisini kalıcılaştırdığı şekilde, üremeyle"[9] kendini kalıcılaştırmalıdır. Aşınma, yıpranma ve ölüm nedeniyle pazardan çekilen emek gücünün yeri, en azından eşit miktarda yeni emek gücüyle sürekli dol-

[7] Bu yüzden Romalı Villicus, tarım kölelerinin gözcüsü olarak, "işi daha hafif olduğu için, çalışan kölelerden daha az ücret" alır. (Theodor Mommsen, Römisches Geschichte, 1856, s. 810) [Marx]

[8] Krş. W. T. Thornton, *Over-Population and its Remedy*, Londra, 1846. [Marx]

[9] Petty [Marx]

durulmalıdır. Dolayısıyla bu özel meta sahibi ırkının pazardaki varlığını kalıcılaştırabilmek için, emek gücü üretimi için zorunlu geçim araçlarının toplamı, emekçinin yerini alacaklar, yani çocukları için zorunlu araçları da kapsamalıdır.[10]

İnsan organizmasını sanayiinin verili bir dalında beceri ve ustalık kazanabilecek ve özel türde bir emek gücü haline gelebilecek şekilde değiştirmek için, özel bir eğitim ya da öğretim gerekir ve bu da, metalarda az çok miktarda bir eşdeğere mal olur. Bu miktar, emek gücünün az çok karmaşık niteliğine göre değişir. Bu eğitimin masrafları (sıradan emek gücü için son derece azdır), üretiminde harcanan toplam değere pro tanto girer,

Emek gücünün değeri, belirli bir nicelikte geçim aracının değerine çözünür. Bu nedenle, bu araçların değeriyle ya da bu araçların üretimi için gereken emek niceliğiyle birlikte değişir.

Yiyecek ve yakıt gibi bazı geçim araçları günlük tüketilirler ve günlük olarak yenilenmelidirler. Giyecek ve ev eşyası gibi diğer şeyler daha uzun dönem sürerler ve sadece uzun aralıklara yenilenmeleri gerekir. Bazı mallar günlük, bazıları haftalık, üç aylık vd. satın alınmalı ya da bedeli ödenmeli. Fakat bu masrafların toplamı bir yıla nasıl dağılırsa dağısın, ortalama bir gelirle karşılanmalıdırlar. Emek gücünün üretimi için gerekli günlük metaların toplamı = A, haftalık gerekenlerin toplamı = B ve
üç aylık gerekenlerin toplamı = C vd. ise,

bu metaların günlük ortalaması = $\frac{365A + 52B + 4C + \text{vd.}}{365}$

Diyelim ki, ortalama gün için gerekli bu metalar kitlesinde ci-

[10] "Onun [emeğin] doğal fiyatı ... ülkenin iklimine ve alışkanlıklarına göre emekçiyi geçindirebilecek ve pazarda eksilmeyen bir emek arzını sürdürecek bir aileyi besleyebilecek miktarda zorunlu gereksinmeleri ve rahatlığı sağlayabilecek şeylerden ibarettir." (R. Torrens, "An Essay on the External Corn Trade", Londra, 1815, s. 62). Burada emek gücü yerine yanlış olarak emek sözcüğü kulanılıyor. [Marx]

simleşmiş 6 saatlik toplumsal emek vardır, o zaman, günlük emek gücünde toplanmış yarım günlük ortalama toplumsal emek vardır, başka bir ifadeyle, bir günlük emek gücünün üretimi için yarım günlük emek gereklidir. Bu emek niceliği, bir günlük emek gücünün değerini ya da günlük yeniden üretilen emek gücünün değerini oluşturur. Üç şilinde yarım günlük ortalama toplumsal emek toplanmışsa, o zaman, üç şilin, bir günlük emek gücünün değerine karşılık gelen fiyattır. Emek gücünün sahibi, bu nedenle emek gücünü günlüğü üç şiline satışa sunarsa, satış fiyatı değerine eşittir ve varsayımımıza göre, üç şilinini sermayeye dönüştürme niyeti taşıyan dostumuz para babası bu değerin karşılığını öder.

Emek gücü değerinin asgari sınırı, emekçinin her gün almadığı takdirde yaşamsal enerjisini yenileyemediği metaların değeriyle, dolayısıyla fiziksel olarak vazgeçilmez geçim araçlarının değeriyle belirlenir. Emek gücünün fiyatı bu asgariye inerse, bu koşullarda varlığının ancak kötürüm bir durumda koruyup sürdürebileceği için, değerinin altına düşer. Fakat her metanın değeri, normal bir nitelikte olacak şekilde meydana getirilmesi için gerekli emek zamanıyla belirlenir.

Emek gücü değerini belirlemenin bu yöntemini, bizzat durumun doğası gereği ortaya çıkan bir yöntemi acımasız bir yöntem olarak ilan etmek ve Rossi ile birlikte şu yaygarayı koparmak çok ucuz bir duygusallıktır: "Aynı zamanda emekçinin üretim süreci sırasındaki geçim araçlarından soyutladığımız emek kapasitesini (puissance de travail) kavramak, bir hayaleti kavramaktır (être de reason). Emekten ya da emek kapasitesinden söz ettiğimizde, aynı zamanda emekçiden ve onun geçim araçlarından da, emekçiden ve ücretlerden de söz ederiz."[11] Emek kapasitesinden söz ettiğimizde, emekten söz etmeyiz; tıpkı sindirim kapasitesinden söz ettiğimizde sindirimden söz etmediğimiz gibi. Sindirim süreci iyi bir mideden

[11] Rossi, *Cours d'Écon. Polit.*, Bruxelles, 1842, s. 370. [Marx]

fazlasını gerektirir. Emek kapasitesinden söz ettiğimizde, zorunlu geçim araçlarından soyutlamayız. Aksine, bunların değeri, onun değerinde ifade edilir. Emek kapasitesi satılmadan kalırsa, emekçi ondan hiçbir yarar sağlamaz; fakat bu kapasitesinin üretilmesi için belirli bir geçim aracı miktarına mal olmasını ve yeniden üretimi için bunun sürekli gerekli olmasını zalimane bir doğa-dayatması zorunluluk olduğunu hissedecektir. O zaman Sismondi ile hemfikir olacaktır: "Emek kapasitesi ... satılmadıkça bir hiçtir."[12]

Bir meta olarak emek gücünün özel doğasının bir sonucu, alıcı ile satıcı arasındaki sözleşmenin yapılmasıyla kullanım değerinin hemen alıcının eline geçmesidir. Diğer her metanın değeri gibi onun değeri de, ona belirli bir toplumsa emek niceliği harcanmış olduğu için, dolaşıma girmeden önce saptanmıştır; fakat kullanım değeri, gücünün daha sonra kullanılmasındadır. Emek gücünün yabancılaşması ile alıcı tarafından fiili mal edilmesi, bir kullanım değeri olarak kullanılması, bir zaman aralığıyla ayrılır. Fakat bir metanın kullanım değerinin satışla yabancılaşmasının alıcıya fiili devriyle eşzamanlı olmadığı durumlarda, alıcının parası genellikle ödeme aracı işlevi görür. Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu her ülkede, sözleşmeyle saptanan süre boyunca kullanılmadan önce emek gücünün karşılığını ödememek adettir; örneğin hafta sonunda ödenir. Bu nedenle, her durumda emek gücünün kullanım değeri kapitaliste avans verilir: Emekçi, bedelini almadan alıcının onu tüketmesine izin verir; her yerde kapitaliste kredi verir. Bu kredinin hayali olmadığı, sadece kapitalistin iflası durumunda zaman zaman uğranılan ücret kayıplarıyla değil, bir dizi kalıcı sonuçlarıyla da görülür. Yine de, para ister satın alma ister ödeme aracı olarak iş görsün, bu durum meta mübadelesinin doğasında hiçbir değişiklik yaratmaz. Daha sonra gerçeklenmesine karşın, emek gücünün fiyatı bir evin kirası gibi sözleşmeyle saptanır. Daha sonraki bir

[12] Sismondi, *Nouv. Princ. vb.*, cilt I, s. 112. [Marx]

dönemde karşılığı ödenmesine karşın, emek gücü satılır. Bu neden le, tarafların ilişkisini daha açık kavramak için, emek gücü sahibinin her satışta saptanan fiyatı hemen aldığını geçici olarak varsaymak yararlı olacaktır.

Alıcının özel metanın, emek gücünün sahibine ödediği değerin nasıl belirlendiğini artık biliyoruz. Alıcının mübadelede elde ettiği kullanım değeri, ancak emek gücünün fiilen kullanılmasında, tüke tilmesinde kendini gösterir. Para sahibi, hammadde gibi bu amaç için zorunlu olan her şeyi pazardan satın alır ve tam değerinin karşılığını öder. Emek gücünün tüketimi, bir ve aynı zamanda meta ve artı değer üretimidir. Öteki her metada olduğu gibi emek gücünün tüketilmesi de, pazarın ya da dolaşım alanının sınırları dışında tamamlanır. Bay para babasını ve emek gücü sahibini de yanımıza alarak, her şeyin yüzeyde ve herkesin gözünün önünde gerçekleştiği bu gürültülü alanı bir süre terk edip, kapısında "işi olmayan giremez" levhasıyla bizi karşılayan gizli kapaklı üretim alanına giriyoruz. Burada sadece sermayenin nasıl ürettiğini değil, nasıl üretildiğini de göreceğiz. Sonunda kar etmenin sırlarını zorlayacağız.

Sınırları içinde emek gücü alım satımının devam ettiği, bırakıp gittiğimiz bu alan, aslında, insanın doğuştan var olan haklarının cennetidir. Burada yalnızca Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bent ham egemendir. Bir metanın, söz gelimi emek gücünün, hem alıcısı hem satıcısı sadece kendi özgür iradeleriyle sınırlandıkları için özgürlük. Özgür taraflar olarak sözleşme yaparlar ve vardıkları anlaşma, ortak iradelerine hukuksal ifade verme biçiminden başka bir şey değildir. Her biri ötekiyle basit bir meta sahibiyle ilişkiye girer gibi ilişkiye girdiği ve eşdeğeri eşdeğerle mübadele ettikleri için, eşitlik. Her biri sadece kendisine ait olanın tasarrufuna sahip olduğu için, mülkiyet. Ve her biri sadece kendisini düşündüğü için, Bentham. Onları bir araya getirip birbirleriyle ilişkiye sokan tek güç, her birinin bencilliği, kazancı ve özel çıkarıdır. Her biri sadece kendi çıkarına bakar ve hiçbir başkalarını dert edinmez ve böyle

yaptıkları için de, şeylerin önceden kurulu uyumuna uygun olarak ya da her şeyi gören bir ilahın gözetimi atında karşılıklı avantajları, ortak saadet ve herkesin çıkarına birlikte çalışırlar.

"Serbest ticaret edepsizi"ne görüş ve düşüncelerini, sermaye ve ücrete dayalı bir toplumu yargılama standardını veren metaların basit dolaşım ya da mübadele alanını terk ederken, herhalde dramatis personae'mızın fizyonomisindeki bir değişikliği algılayabiliyoruz. Daha önce para sahibi olan kişi, şimdi kapitalist olarak öne fırlıyor; emek gücü sahibi onun emekçisi olarak onu izliyor. Biri önemli insan pozunda, sırıtkan, işbilir; öteki, kendi derisini pazara götüren ve yüzülmekten başka çaresi olmayan biri gibi sıkılgan ve çekingen.

Kısım III. Mutlak Artı Değerin Üretimi

BÖLÜM VII. EMEK SÜRECİ VE ARTI DEĞER ÜRETİM SÜRECİ

Kesim 1. Emek Süreci ya da Kullanım Değerleri Üretimi

Kapitalist, kullanmak için emek gücünü satın alır; ve kullanılan emek gücü, emeğin kendisidir. Emek gücünü satın alan, onu satanı çalıştırarak emek gücünü tüketir. Çalışmakla emek gücü sahibi, daha önce potansiyel olarak olduğu şeyi fiilen olur, eylem halinde emek gücü, bir emekçi olur. Emeğini bir metada tekrar ortaya çıkabilmesi için, herşeyden önce, yararlı bir şeye, herhangi bir ihtiyacı karşılayabilir bir şeye harcamalıdır. Demek ki, kapitalistin emekçiye ürettirdiği şey, tikel bir kullanım değeridir, saptanmış bir maldır. Kullanım değeri ya da mal üretiminin bir kapitalistin kontrolü altında ya da onun adına yapılması olgusu, bu üretimin genel niteliğini değiştirmez. Bu nedenle, emek sürecini, ilk önce verili toplumsal koşullar altında aldığı tikel biçimden bağımsız olarak incelememiz gerekecek.

Emek [süreci],* her şeyden önce, hem insanın hem doğanın katıldığı ve insanın, kendisi ile doğa arasındaki maddi tepkimeleri is-

* Burada Marx, "labour" (emek) sözcüğünü kullanıyor; anlatılmak istenen emek harcama işi, emek sürecidir. Metin boyunca yaptığımıza uygun olarak "labour" sözcüğünün karşılığına "emek" dedik ve anlamayı kolaylaştırmak için köşeli parantez içini ekledik. A. Bilgi "iş" diyor; "work" (iş) terimiyle farklılığı korumak için bunu tercih etmedik —çn.

tediği şekilde başlattığı, düzenlediği ve denetlediği bir süreçtir. Doğanın ürettiklerini kendi ihtiyaçlarına uyar bir biçimde mal etmek için, insan doğanın güçlerinden biri olarak, kollarını ve bacaklarını, kafasını ve ellerini, bedeninin doğal güçlerini harekete geçirerek, doğanın karşısına çıkar. Bu şekilde dışsal dünyayı etkileyip değiştirmekle, aynı zamanda kendi doğasını da değiştirir. Uyuklayan kuvvetlerini geliştirir ve onları kendi isteğine uygun davranmaya zorlar. Şimdilik, bize salt hayvanı anımsatan ilkel içgüdüsel emek biçimlerini ele almıyoruz. İnsanın emek gücünü bir meta olarak pazara satmaya getirdiği durum ile insan emeğinin hala ilkel içgüdüsel olduğu durumu birbirinden ayıran çok uzun bir zaman aralığı vardır. Biz, salt insana özgü biçimiyle emeği önvarsayıyoruz. Bir örümcek dokumacının işine benzer bir iş yapar; arı peteğini inşa ederken birçok mimarı utandırır. Fakat en kötü mimarı en iyi arıdan ayırt eden şey, mimarın yapısını gerçekte kurmadan önce imgeleminde kurmasıdır. Her emek sürecinin sonunda, başlangıçta emekçinin imgeleminde zaten var olan bir sonuç elde ederiz. Sadece üzerinde çalıştığı malzemede bir biçim degişikliği yapmakla kalmaz, modus operandi'sini* yasaya bağlayan ve iradesini tabi kıldığı bir amacını da gerçekleştirir. Bu tabi oluş, sadece anlık bir edim değildir. Bu süreç, bedensel organların kullanılmasından başka, bütün operasyon boyunca işçinin iradesinin amacıyla sürekli uyum halinde olmasını da gerektirir. Bu, sıkı bir dikkat demektir. İşin doğası ve işi yürütme tarzı ona ne kadar az çekici gelir ve bu yüzden bedensel ve zihinsel güçlerini kullanması ne kadar az kendisine zevk verirse, o kadar çok dikkatli olmak zorundadır.

Emek sürecinin temel faktörleri şunlardır: (1) İnsanın kişisel etkinliği, yani işin kendisi; (2) bu işin konusu ve (3) işin aletleri.**

* Çalışma tarzı —çn.

** Alet (instrument); A. Bilgi çevirisinde "araç". "Means" (araç) terimiyle ayrımı korumak için "alet" demeyi uygun gördük —çn.

İnsana zorunlu gereksinmelerini ya da geçim araçlarını hazır sunan bakir durumdaki toprak (ekonomik açıdan konuşursak bu, suyu da kapsar), insandan bağımsız olarak vardır ve insan emeğinin evrensel konusudur. İnsanın sadece çevresiyle dolaysız bağlantısından ayırdığı bütün şeyler, doğanın kendiliğinden sağladığı emek konularıdırlar. Yakalayıp yaşadığı ortamdan ayırdığımız Balıklar, bakir ormanda devirdiğimiz tomruk ve yatağından çıkardığımız maden cevheri böyledir. Diğer yanda, emeğin konusu, deyim uygunsa, daha önceki emeğin süzgecinden geçmişse, ona hammadde deriz; çıkarılıp yıkamaya hazır hale getirilmiş maden cevheri böyledir. Bütün hammaddeler emeğin konusudur, fakat emeğin her konusu hammadde değildir: Ancak emek yoluyla kimi değişiklere uğradıktan sonra hammadde olabilir.

Emek aleti, emekçinin kendisi ile emeğinin konusu arasına soktuğu ve emekçinin etkinliğinin ileticisi olarak iş gören bir şeydir, ya da bir şeyler bileşimidir. Emekçi öteki tözleri kendi amaçlarına uygun hale getirmek için, bazı tözlerin mekanik, fiziksel ve kimyasal özniteliklerinden yararlanır.[1] İnsanın kendi kol ve bacaklarını emek aleti gibi kullanarak topladığı meyve gibi hazır geçim araçlarını bir tarafa bırakırsak, emekçinin sahip olduğu ilk şey, emeğin konusu değil, aletidir. Böylece doğa emekçinin etkinlik organlarından biri, İncil'e rağmen kendisine yeni bir boyut ekleyerek kendi bedensel organlarına bağladığı bir organ olur. Yeryüzü emekçinin ilk kileri olduğu gibi, ilk alet deposudur da. Kendisine fırlatmak, öğütmek, ezmek, kesmek vb. için taş verir. Yer yüzünün kendisi bir emek aletidir; fakat olduğu haliyle tarımda kullanıldığında, bir dizi başka aleti ve emeğin nispeten yüksek bir gelişimini ima eder.

[1] "Akıl, güçlü olduğu kadar kurnazdır da. Kurnazlığı, esas olarak, nesnelerin birbirleri üzerinde etkide ve karşı etkide bulunmasına neden olarak ve bu şekilde sürece doğrudan müdahale etmeden aklın niyetlerini yerine getiren dolayımlayıcı etkinliğinden ibarettir." (Hegel: "*Enzyklopadie, erster Theil, Die Logik,*" Berlin, 1840, s. 382) [Marx]

Emek en ufak bir gelişme gösterir göstermez, özel olarak hazırlanmış aletleri gerektirir. Bu yüzden en eski mağaralarda taş gereçlere ve silahlara rastlarız. İnsan tarihinin en eski döneminde, evcilleştirilmiş hayvanlar, yani amaca uygun yetiştirilmiş ve emek yoluyla değişikliklere uğramış hayvanlar, özel olarak hazırlanmış taşlar, ağaçlar, kemikler ve kabukların yanı sıra, emek aleti olarak başlıca rolü oynarlar. Emek aletlerinin kullanımı ve yapımı, belli hayvan türleri arasında tohum halinde var olmasına karşın, insani emek sürecinin özel karakteristiğidir ve Franklin, bu yüzden, insanı alet yapan hayvan olarak tanımlar. Nesli tükenmiş hayvan türlerinin saptanmasında fosilleşmiş kemiklerin taşıdığı önemi, toplumun artık yok olmuş ekonomik biçimlerinin aydınlığa kavuşturulmasında da geçmişteki emek aletlerinin kalıntıları taşır. Farklı ekonomik çağları ayırt etmemize olanak sağlayan şey, yapılan eşyalar değil, bunların nasıl ve hangi aletlerle yapıldığıdır. Emek aletleri, sadece insan emeğinin ulaşmış olduğu gelişme derecesinin bir standardını vermekle kalmaz, bu emeğin gerçekleştirildiği toplumsal koşulların göstergeleridirler de. Emek aletleri arasında, bir bütün olarak alındığında üretimin kas ve kemikleri diyebileceğimiz mekanik özellikte olanları, sadece emek malzemelerini saklamaya yarayan ve genel olarak üretimin dolaşım sistemi diyebileceğimiz boru, fıçı, küp ve sepet gibi aletlerden daha kesin verili bir ekonomik çağın karakteristiklerini sunarlar. İkinciler, kimya sanayiinde önemli bir rol oynamaya başlarlar.

Daha geniş anlamda, emeği emeğin konusuna doğrudan aktarmak için kullanılan ve bu nedenle şu ya da bu şekilde etkinliğin ileticileri olarak iş gören aletlere ek olarak, emek sürecini yürütmek için zorunlu bütün nesneleri de emek aletlerine dahil edebiliriz. Bunlar doğrudan sürece girmezler, fakat onlarsız ya sürecin gerçekleşmesi olanaksız olur ya da sadece kısmen olanaklı olur. Yeryüzünün bu türden evrensel bir alet olduğunu bir kez daha görüyoruz;

zira, emekçiye bir locus standi* ve etkinliği için bir iş alanı sağlar. Daha önceki emeğin sonucu olan ve bu sınıfa ait aletler arasında atölyelere, kanallara, yollara ve benzerlerine rastlarız.

Bu nedenle, emek sürecinde insanın etkinliği, emek aletlerinin yardımıyla, üzerinde çalışılan malzemede başlangıçta tasarlanan bir değişiklik yaratır. Süreç üründe sona erer; ürün bir kullanım değeridir, bir biçim değişikliğiyle insanın ihtiyaçlarına uyarlanan doğa malzemesidir. Emek kendi konusuyla bütünleşmiştir: Emek maddileşmiş, konusu dönüşmüştür. Emekçide hareket olarak ortaya çıkan şey, şimdi üründe devinimsiz sabit bir nitelik olarak ortaya çıkar. Demirci demiri döver, ürün dövme demirdir.

Bütün süreci sonucu bakımından, ürün açısından incelersek, hem emek aletlerinin hem emek konusunun üretim araçları oldukları ve emeğin üretken emek olduğu açıkça görülür.

Ürün biçiminde bir kullanım değeri emek sürecinden çıkarken, önceki emeğin ürünleri olan öteki kullanım değerleri üretim araçları olarak sürece girerler. Aynı kullanım değeri, daha sonraki bir süreçte hem önceki bir emeğin ürünüdür hem bir üretim aracıdır. Ürünler, bu nedenle, emeğin sadece sonuçları değil, özsel koşuludurlar da.

Madencilik, avcılık, balıkçılık ve tarım (bakir toprakların tarıma açılmasıyla sınırlı olduğu ölçüde) gibi emek malzemelerinin doğrudan doğa tarafından sağlandığı çıkarım sanayii hariç bütün sanayii dalları emeğin süzgecinden geçmiş, zaten emeğin ürünü olan nesneleri, hammaddeyi manipüle eder. Tarımda tohum böyledir. Doğanın ürünleri saymaya alışık olduğumuz hayvanlar ve bitkiler, bugünkü biçimleriyle, söz gelimi sadece geçen yılın emeğinin ürünleri değil, insanın denetimi altında ve onun emeği aracılığıyla kuşaklar boyu süren tedrici bir dönüşümün sonucudurlar da. Fakat pek

* Tesis yeri —çn.

çok durumda emek aletleri en yüzeysel gözlemciye bile geçmiş çağların emeğinin izlerini gösterirler.

Hammadde bir ürünün temel tözünü oluşturabildiği gibi, oluşumuna bir yardımcı olarak da girebilir. Bir yardımcı madde, buharkazanının altındaki kömür, çarkların yağı, yük beygirlerinin samanı gibi emek aletleri tarafından tüketilebileceği gibi, keten bezini ağartmada klor, demirde kömür ve yünün boyanmasında boya maddesi gibi, bir değişiklik yaratmak için hammaddeyle de karıştırılabilir, ya da işyerlerini ısıtmak ve aydınlatmak için kullanılan malzemeler örneğinde olduğu gibi bizzat işin yürütülmesine yardımcı da olabilirler. Hakiki kimya sanayiilerinde temel töz ile yardımcı madde ayrımı ortadan kalkar; çünkü burada hiçbir hammadde, başlangıçtaki bileşimiyle ürünün tözünde yeniden ortaya çıkmaz.

Her nesne çeşitli özniteliklere sahiptir ve bu yüzden farklı kullanımlara uygundur. Bir ve aynı ürün, bu nedenle, çok farklı süreçlerde hammadde olarak iş görebilir. Örneğin tahıl değirmencinin, nişastacının, içki damıtıcısının ve hayvan yetiştiricinin hammaddesidir. Hammadde olarak, tohum biçiminde kendi üretimine de girer; kömür de, kömür madenciliğinde üretimin hem ürünüdür hem aracıdır.

Yine, tikel bir ürün, bir ve aynı süreçte hem hammadde hem üretim aleti olarak kullanılabilir. Örneğin, hayvanın hem hammadde hem de gübre üretimi için bir alet olduğu besiciliği ele alın.

Bir ürün, dolaysız tüketime hazır olmasına karşın, şarabın hammaddesi olduğunda üzüm örneğinde olduğu gibi, başka bir ürünün hammaddesi olarak iş görebilir. Diğer yanda, pamuk, iplik ve dokuma ipliği örneğinde olduğu gibi, emek sadece hammadde olarak kullanabileceğimiz şekilde ürününü bize verebilir. Böyle bir hammaddenin, kendisi bir ürün olmasına karşın, bir dizi farklı süreçten geçmesi gerekebilir: Bu süreçlerin her birinde, dizinin son süreci, onu bireysel tüketime ya da bir üretim aleti olarak kullanı-

ma hazır kusursuz bir ürün haline getirinceye kadar, sürekli değişen biçimiyle hammadde olarak iş görebilir.

Demek ki, bir kullanım değerinin hammadde ya da emek aleti olarak görülüp görülmemesi, bütünüyle emek sürecindeki işlevi, burada işgal ettiği konum tarafından belirlenir: Bu değiştikçe, niteliği de değişir.

Bu nedenle, bir ürün üretim aracı olarak yeni bir emek sürecine ne zaman girse, bundan dolayı ürün niteliğini yitirir ve süreçte salt bir faktör olur. Eğirici iği sadece bir eğirme gereci olarak, keten liflerini sadece eğirdiği malzeme olarak ele alır. Elbette, malzeme ve iğ olmadan eğirmek olanaksızdır; bu nedenle, bu şeylerin ürün olarak varlığı eğirme işleminin başlangıcında varsayılmalıdır: Fakat bizzat sürecin içinde, daha önceki bir emeğin ürünü olmaları olgusunun hiçbir önemi yoktur; ekmeğin çiftçinin, değirmencinin ve fırıncının daha önceki emeğinin mahsulü olmasının sindirim süreci için hiçbir önem taşımaması gibi. Aksine, üretim araçları ürün olarak eksikli olmalarıyla, herhangi bir süreçte ürün nitelikleriyle öne çıkarlar. Kör bir bıçak bıçakçı A'yı, ya da çürük bir iplik iplikçi B'yi anımsatır. Tamamlanmış üründe kendisine yararlı nitelikler kazandıran emek fark edilmez, görünüşte yok olmuştur.

Emeğin amaçlarına hizmet etmeyen bir makine yararsızdır. Üstelik, doğa güçlerinin yıkıcı etkisinden kurtulamaz. Demir paslanır, tahta çürür. Dokunmayan, örülmeyen iplik israf edilmiş pamuktur. Canlı emek bu şeyleri ele almalı, onları ölüm uykusundan uyandırmalı ve salt olası kullanım değerleri olmaktan çıkarıp gerçek ve etkin kullanım değerlerine dönüştürmelidir. Bunlar, emeğin ateşinde yıkanmış, emek organizmasının parçaları olarak mal edilmiş ve deyim uygunsa, süreçteki işlevlerini yerine getirmeleri için canlandırılmış oldukları için, hakikaten tüketilirler; fakat yeni kullanım değerlerinin, yeni ürünlerin temel bileşenleri olarak, bireysel tüketim için hazır geçim araçları olarak ya da yeni bir emek süreci için üretim araçları olarak bir amaçla tüketilirler.

Öyleyse, bitmiş ürünler bir yanda emek sürecinin sadece sonuçları değil, zorunlu koşullarıdırlar da, diğer yanda bu süreçte tüketilmeleri, canlı emekle ilişkilenmeleri, kullanım değeri niteliklerini koruyabilmelerinin, yararlanılabilmelerinin tek yoludur.

Emek, maddi faktörlerini, konusunu ve aletlerini kullanıp bitirir, onları tüketir ve bu nedenle bir tüketim sürecidir. Bu üretken tüketim, bireysel tüketimden şöyle ayrılır: Bireysel tüketim ürünleri, canlı bireyin geçim araçları olarak kullanıp bitirir; üretken tüketim ise, ürünleri, canlı bireyin emeğinin, emek gücünün harekete geçmesini sağlayan tek araç olarak tüketir. Bu nedenle, bireysel tüketimin ürünü bizzat tüketicidir; üretken tüketimin sonucu ise, tüketiciden ayrı bir üründür.

O halde, emeğin aletleri ve konuları ürün olduğu sürece emek, ürün yaratmak için ürün tüketir, ya da başka bir ifadeyle, bir ürün kümesini başka bir ürün kümesini üretme aracına çevirerek tüketir. Fakat tıpkı başlangıçta emek sürecine katılanlar sadece insan ve insandan bağımsız varolan yeryüzü olduğu gibi, şimdi de üretim sürecinde, doğrudan doğa tarafından sağlanan, doğal tözlerin insan emeğiyle bileşimini temsil etmeyen birçok üretim aracı kullanırız.

Yukarıdaki gibi basit temel faktörlerine çözüşen emek süreci, kullanım değerleri üretimi, doğal tözlerin insan ihtiyaçlarına mal edilmesi gözetilerek yapılan insan eylemidir; insan ile doğa arasındaki madde mübadelesinin zorunlu koşuludur; insan varoluşunun doğa-dayatması ebedi koşuludur ve bu nedenle, bu varoluşun her toplumsal evresinden bağımsızdır, ya da daha doğrusu, bu tür her evrenin ortak yanıdır. Bu nedenle, emekçimizi diğer emekçilerle ilişki içinde göstermek zorunlu değildi; insan ve emeği bir tarafta, doğa ve malzemeleri öbür tarafta, yeterliydi. Çorbanın tadı yulafı kimin yetiştirdiğini anlatmadığı gibi, bu basit süreç de, kendisinin hangi toplumsal koşullar altında gerçekleştiğini, köle sahibinin zalim kamçısı altında mı, kapitalistin kuşkulu bakışları altında mı, yoksa Cincinatus ufak tarlasını sürerken mi ya da vahşi insan yaba-

ni hayvanları taşla avlarken mi gerçekleştiğini anlatmaz.

Tekrar müstakbel kapitalistimize dönelim. Onu, emek sürecinin bütün zorunlu faktörlerini, nesnel faktörlerini, üretim araçlarını ve öznel faktörünü, emek gücünü açık pazarda satın aldıktan hemen sonra terk etmiştik. Keskin bir uzman gözüyle, kendi tekel işine, diyelim eğiriciliğe, ayakkabıcılığa ya da başka tür bir işe en uygun üretim aracını ve emek gücü türünü seçmiştir. Sonra, emekçiye, emek gücünün kişileşmesine kendi emeğiyle üretim araçlarını tükettirerek satın aldığı metaı, emek gücünü tüketmeye geçer. Açıkçası, emekçinin kendisi için değil de kapitalist için çalışması olgusu emek sürecinin genel niteliğini değiştirmez; dahası, kapitalistin araya girmesiyle, ayakkabı yapımında ya da eğirmede kullanılan tikel yöntemler ve işlemler de hemen değişmez. Kapitalist, pazarda bulduğu şekliyle emek gücünü almakla başlamalı ve dolayısıyla, kapitalistin doğuşundan hemen önceki dönemde bulunacak türden emekle yetinmelidir. Emeğin sermayeye tabi kılınmasıyla üretim yöntemlerinde meydana gelen değişiklikler, ancak daha sonraki dönemde gerçekleşebilir ve bu nedenle sonraki bir bölümde ele alınmaları gerekecek.

Kapitalistin emek gücünü tüketme sürecine dönüşen emek süreci, iki karakteristik görüngüyü barındırır. Birincisi, emekçi emeğinin ait bulunduğu kapitalistin, işin usulüne uygun yapılmasına, üretim araçlarının akıllıca kullanılmasına ve böylece işin gerektirdiğinin ötesinde gereksiz hammadde israfının ve gereç yıpranmasının olmamasına büyük özen gösteren kapitalistin denetiminde çalışır.

İkincisi, ürün emekçinin, dolaysız üreticisinin değil, kapitalistin malıdır. Diyelim ki, bir kapitalist bir günlük emek gücünün karşılığını değerinde ödüyor; o zaman bu gücü bir günlüğüne kullanma hakkı, tıpkı bir günlüğüne kiraladığı at gibi herhangi bir metaı kullanma hakkı kadar kapitaliste aittir. Bir metanın kullanımı onu satın alana aittir ve emek gücünü satan kişi, emeğini vermekle, gerçeklikte, sattığı kullanım değerinden vazgeçmekten başka bir şey

yapmaz. İşyerine adımını attığı andan itibaren, onun emek gücünün kullanım değeri ve dolayısıyla kullanım hakkı kapitaliste aittir. Emek gücünü satın almakla kapitalist, canlı bir maya olarak emeği ürünün cansız bileşenleriyle birleştirir. Kapitalistin bakış açısından emek süreci satın alınan metanın, yani emek gücünün tüketilmesinden başka bir şey değildir; fakat emek gücüne üretim araçları sağlanmadan bu tüketim gerçekleşemez. Emek süreci, kapitalistin satın aldığı, onun malı haline gelen şeyler arasındaki bir süreçtir. Bu nedenle, sürecin ürünü ona aittir; tıpkı kapitalistin mahzeninde tamamlanmış bir fermantasyon sürecinin ürünü olan şarabın ona ait olması gibi.

Kesim 2. Artı Değer Üretimi

Kapitalistin kendine mal ettiği ürün, örneğin iplik ya da ayakkabı gibi bir kullanım değeridir. Fakat ayakkabılar bir anlamda tüm toplumsal ilerlemenin temeli ve kapitalistimiz de kararlı bir "ilerlemeci" olmasına karşın, ayakkabıları sırf ayakkabıların hatırı için imal etmez. Kullanım değeri, hiçbir şekilde, meta üretiminde "qu'on aime pour lui-même"* şey değildir. Kullanım değerleri, sadece mübadele değerlerinin maddi dayanağı ve depoları oldukları için ve oldukları sürece kapitalistler tarafından üretilirler. Kapitalistimizin göz önüne aldığı iki hedefi vardır: İlk önce, mübadelede bir değeri bulunan bir kullanım değeri, yani satılacak bir mal, meta üretmek ister; ikincisi, değerin üretiminde kullanılan metaların, yani açık pazarda temiz parasıyla satın aldığı üretim araçlarının ve emek gücünün değerlerinin toplamından daha büyük olacak bir meta üretmeyi arzular. Amacı sadece kullanım değeri değil bir meta da, sadece kullanım değeri değil değer de, sadece değer değil aynı zamanda artı değer de üretmektir.

Şu anda meta üretimiyle ilgilenmekte olduğumuz ve bu nokta-

* Kendisi için sevilen —çn.

ya kadar sürecin sadece bir yanını düşündüğümüz akılda tutulmalıdır. Tıpkı metaların aynı zamanda hem kullanım değeri ve hem değer olmaları gibi, metaları üretme süreci de aynı zamanda hem bir emek süreci hem değer yaratma süreci olmalıdır.

Şimdi bir değer yaratma olarak üretimi inceleyelim.

Her metanın değerinin onda harcanan ve onda maddileşen emek niceliğiyle, verili toplumsal koşullarda üretimi için zorunlu çalışma zamanıyla belirlendiğini biliyoruz. Bu kural, kendisi için ürünün emek sürecinin sonucu olarak kapitalistimize düşen ürün için de geçerlidir. Bu ürünün 10 libre iplik olduğunu varsayalım, ilk adımımız, bunda gerçeklenen emek niceliğini hesaplamak olacaktır.

İplik eğirmek için hammadde gerekir; örneğimizde bu hammadde 10 libre pamuk olsun. Kapitalistimizin bunu tam değerinde, diyelim 10 şiline satın aldığını varsaydığımıza göre, bu pamu ğun değerini araştırmamıza şimdilik gerek yok. 10 şilinlik bu fiyatta, pamuğun üretimi için gerekli emek, toplumun ortalama emeği zaten gereğince ifade edilmiştir. Şimdiki amacımız bakımından, kullanılan bütün öteki emek aletlerini temsil edebilen iğin aşınma ve yıpranma payının da 2 şilinlik bir değer ettiğini varsayacağız. O zaman, oniki şilinin temsil ettiği altın miktarını üretmek için yirmi dört saatlik emek ya da iki çalışma günü gerekirse, burada iplikte birleşmiş iki günlük emeğimiz olur.

İğin özü bir ölçüde aşınıp yok olurken pamuğun da yeni bir biçim almış olması bizi yanıltmamalıdır. Genel değer yasasına göre, 40 libre ipliğin değeri = 40 libre pamuğun değeri + tam bir iğin değeri ise, yani bu eşitliğin her iki tarafındaki metaları üretmek için aynı çalışma zamanı gerekiyorsa, o zaman 10 libre iplik, dörtte-bir iğ ile 10 libre pamuğun eşdeğeri olur. Bu durumda, bir yanda 10 libre iplikte, diğer yanda 10 libre pamuk ve iğin bir kısmında aynı çalışma zamanının maddileştiğini düşünürüz. Bu nedenle, değerin pamukta, iğde ya da iplikte ortaya çıkıp çıkmaması bu değerin mik-

tarında bir değişiklik yaratmaz. İğ ile pamuk, yan yana durmak yerine süreçte birleşirler, biçimleri değişir ve ipliğe dönüşürler; fakat bu olgu onların değerlerini, iplik olarak eşdeğerleriyle mübadele edilmeleri halinde etkileyeceğinden daha fazla etkilemez.

İpliğin hammaddesi olan pamuğun üretimi için gerekli emek, ipliğin üretimi için zorunlu emeğin bir parçasıdır ve bu nedenle ipliğe içerilmiştir. Aynı şey, yıpranmaksızın pamuğun eğirilmesi mümkün olmayan iğde maddileşen emek için de geçerlidir.

Demek ki, ipliğin değerini ya da ipliğin üretimi için gerekli emek zamanını belirlerken, ilk önce pamuğu ve iğin aşınan kısmını üretmek için, ardından pamuk ve iğle ipliği eğirmek için zorunlu olan, değişik zamanlarda ve farklı mekanlarda gerçekleştirilen bütün özgül süreçlere, bir ve aynı sürecin farklı ve ardışık evreleri olarak bakılabilir. İplikteki bütün emek, geçmiş emektir; ipliği oluşturan öğelerin üretimi için zorunlu işlemlerin, son eğirme işlemine göre çok eskiden yapılmış olmasının hiçbir önemi yoktur. Bir evi inşa etmek için belirli bir emek niceliği, diyelim otuz gün, gerekliyse, son gün yapılan işin ilk gün yapılan işten yirmi dokuz gün sonra yapılmış olması olgusu, o evde birleşen toplam emek miktarını değiştirmez. Bu nedenle, hammaddenin ve emek aletlerinin içerdiği emek, eğirme sürecinin ilk evresinde, fiili eğirme emeği başlamadan önce harcanan emekmiş gibi ele alınabilir.

Üretim araçlarının, yani değerleri oniki şilinlik fiyatla ifade edilen pamuk ve iğin değeri, bu nedenle, ipliğin değerinin, ya da başka bir ifadeyle ürünün değerinin oluşturucu parçalarıdır.

Yine de iki koşul yerine getirilmelidir. Birincisi, pamuk ile iğ bir kullanım değerinin üretimine birlikte girmelidirler; örneğimizde iplik olmalıdırlar. Değer, doğduğu tikel kullanım değerinden bağımsızdır; fakat bir tür kullanım değerinde cisimleşmelidir. İkincisi, üretimde geçen zaman, verili toplumsal koşullarda gerçekten zorunlu olan zamanı aşmamalıdır. Bu nedenle, 1 libre iplik eğirmek için bir libre pamuktan fazlası gerekmiyorsa, 1 libre iplik üretimin-

de bundan fazla pamuğun tüketilmemesine dikkat edilmelidir; aynı şey iğ için de geçerlidir. Kapitalistin çelikten bir iğ yerine altın bir iğ kullanma hobisi olsa bile, ipliğin değerinin hesaplanmasında dikkate alınan emek, çelik bir iğ üretmek için gerekli emektir; çünkü verili toplumsal koşullarda bundan fazlası zorunlu değildir.

İpliğin değerinin ne kadarını pamuğa ve iğe borçlu olduğunu artık biliyoruz. Oniki şiline ya da iki günlük işin değerine eşittir. Değerlendirmemiz bakımından bir sonraki nokta, eğiricinin emeğiyle ipliğin değerinin ne kadarının pamuğa eklendiğidir.

Şimdi bu emeği, emek sürecindekinden çok farklı bir yanıyla ele almak zorundayız; emek sürecinde, pamuğu ipliğe dönüştüren şeyi salt tikel bir insan etkinliği türü olarak gördük; orada diğer koşullar aynı kalmak üzere, emek işe ne kadar uygunduysa, iplik o kadar iyiydi. O zaman eğiricinin emeği diğer üretken emek türlerinden özgül olarak farklı, bir yanda özgül amacıyla, yani eğiricilik bakımından farklı, diğer yanda işlemlerinin özgül niteliğiyle, üretim araçlarının özgül doğasıyla ve ürününün özgül kullanım değeriyle farklı görüldü. Eğirme işlemi için pamuk ve iğ bir zorunluluktur; fakat namlulu top yapmak için hiçbir işe yaramazlar. Değer yaratıcı, yani bir değer kaynağı olduğu ölçüde eğiricinin emeğini hesaba kattığımız burada ise, aksine, eğiricinin emeği, top dökümcüsünün emeğinden, ya da (bizi burada daha yakından ilgilendiren) pamuk yetiştiricisinin ve iğ yapımcısının üretim araçlarında birleşmiş emeğinden hiçbir bakımdan farklı değildir. Sadece bu özdeşlik nedeniyledir ki, pamuk yetiştirici, iğ yapıcısı ve eğirici, bir bütünün, yani ipliğin değerinin sadece nicelik olarak birbirinden farklı bileşenlerini oluşturabilirler. Burada emeğin niteliğiyle, doğası ve özgül karakteriyle değil, sadece niceliğiyle ilgileniyoruz. Ve bu da basitçe hesaplamayı gerektirir. Eğiriciliğin basit, vasıfsız emek, toplumun verili bir durumunun ortalama emeği olduğu varsayımıyla hareket ediyoruz. Aksi bir varsayımın hiçbir fark yaratmadığını ilerde göreceğiz.

Emekçi çalışırken, emeği sürekli dönüşüme uğrar: Devinim ol-

maktan çıkıp devinimsiz bir nesne olur; çalışan emekçi olmaktan çıkıp üretilen şey olur. Bir saatlik eğirmenin sonunda, eğirme edimini belirli bir nicelikte iplik temsil eder; başka bir ifadeyle, belirli bir nicelikte emek, yani bir saatlik emek pamukta cisimleşmiştir. Biz eğiren emek demeyip, emek yani eğiricinin yaşamsal gücünü harcaması deriz; çünkü burada özgül eğirme işi, eğiricinin özgül işi olduğu için değil, genel olarak emek gücü harcaması olduğu için hesaba katılır.

Değerlendirmekte olduğumuz süreçte, pamuğu ipliğe dönüştürme işinde verili toplumsal koşullarda zorunlu olandan fazla zamanın tüketilmemesi son derece önemlidir. Üretimin normal, yani ortalama toplumsal koşullarında bir saatlik emekle a libre pamuğu b libre iplik haline getirmek gerekiyorsa, o zaman, 12 a libre pamuk 12 b libre iplik haline getirilmedikçe bir günlük emek 12 saatlik emek sayılmaz; zira değerin yaratılmasında sadece toplumsal bakımdan zorunlu emek hesaba katılır.

Sadece emek değil, hammadde ve ürün de, şimdi yeni bir ışık altında, saf ve basit emek sürecinde gördüğümüzden çok farklı görünürler. Hammadde, burada belirli bir emek niceliğinin emicisi olarak iş görür. Aslında bu emilmeyle ipliğe dönüşür; çünkü iplik eğrilir, çünkü eğirme biçiminde emek gücü ipliğe eklenir; fakat ürün, iplik, pamuğun emdiği emeğin bir ölçüsünden başka bir şey değildir. Eğer bir saatte 1.2/3 libre pamuk 1.2/3 libre iplik biçiminde eğrilebiliyorsa, o zaman 10 libre iplik 6 saatlik emeğin emildiğini gösterir. Belirli ürün nicelikleri, bu nicelikler deneyimle belirlenmek üzere, belirli emek niceliklerinden, belirli kristalleşmiş emek zamanı kütlelerinden başka bir şeyi temsil etmezler. Şu kadar saatlik ya da şu kadar günlük toplumsal emeğin maddileşmesinden başka bir şey değildirler.

Burada artık, emeğin özgül eğirme işi olması, konusunun pamuk ve ürününün iplik olması olgularıyla, bizzat konunun zaten ürün ve bu nedenle hammadde olması olgusuyla ilgilendiğimizden

daha fazla ilgilenmiyoruz. Eğer eğirici eğirme yerine bir kömür madeninde çalışsaydı, emeğinin konusunu, kömürü, doğa sağlardı; fakat yine de, çıkarılan kömürün belirli bir niceliği, sözgelimi 50 kilo kömür, belirli bir emilmiş emek niceliğini temsi ederdi.

Satışı dolayısıyla bir günlük emek gücünün değerinin üç şilin olduğunu ve bu toplamda altı saatlik emeğin birleştiğini, dolayısıyla emekçinin günlük gereksindiği ortalama zorunlu yaşam gereçlerini üretmek için bu emek miktarının gerekli olduğunu varsaydık. Şimdi eğiricimiz bir saatlik çalışmayla 1.2/3 libre pamuğu 1.2/3 libre ipliğe çevirebiliyorsa,[2] demek ki, 6 saatte 10 libre pamuğu 10 libre ipliğe çevirecektir. Bu yüzden eğirme sürecinde pamuk altı saatlik emeği emer. Aynı emek niceliği, üç şilin değerindeki bir altın parçasında da cisimleşmiştir. Dolayısıyla salt eğirme emeğiyle pamuğa üç şilinlik bir değer eklenir.

Şimdi ürünün, 10 libre ipliğin toplam değerini değerlendirelim. Üründe, iki günü pamukta ve iğin aşınan özünde içerilen, yarım günü eğirme sürecinde emilen iki buçuk günlük emek cisimleşmiştir. 15 şilinlik bir altın parçası da, bu iki buçuk günlük emeği temsil eder. Dolayısıyla, on beş şilin 10 libre iplik için uygun bir fiyattır, ya da bir paund ipliğin fiyatı on sekiz penstir.

Kapitalistimiz şaşkınlıktan gözleri açılmış bakar. Ürünün değeri, yatırılan sermayenin değerine tamı tamına eşittir. Bu şekilde yatırılan sermaye genişlememiş, hiçbir artı değer yaratılmamış ve dolayısıyla para sermayeye dönüşmemiştir. İpliğin fiyatı on beş şilindir ve ürünün bileşenlerine, ya da aynı anlama gelmek üzere, emek sürecinin faktörlerine açık pazarda on beş şilin harcanmıştır; on şilin pamuğa, iki şilin iğin aşınan özüne ve üç şilin de emek gücüne ödenmiştir. İpliğin şişen değeri hiçbir işe yaramaz; zira pamukta, iğde ve emek gücünde önceden var olan değerlerin sadece bir toplamıdır: Var olan değerlerin bu şekildeki basit toplamından artı de-

[2] Rakamlar, bütünüyle keyfidir. [Marx]

ger çıkamaz. Bu ayrı değerlerin hepsi şimdi bir tek şeyde toplanmıştır; fakat metalar satın alınırken üç parçaya bölünmeden önceki on beş şilinde de öyleydiler.

Bu sonuçta aslında tuhaf bir şey yok. Bir paund ipliğin değeri on sekiz pens olduğuna göre, kapitalistimiz pazarda 10 libre iplik satın alırsa, buna on beş şilin ödemelidir. Açıktır ki, bir adam evini ister hazır yapılmış satın alsın ister kendisi inşa ettirsin, her iki durumda da edinme tarzı o eve yatırılan paranın miktarını arttırmayacaktır.

Kendi vülger ekonomisiyle huzurlu kapitalistimiz haykırır: "Ama ben, paramı daha fazla para kazanmak amacıyla yatırmıştım." Cehenneme giden yol iyi niyet taşlarıyla döşelidir ve kapitalistimiz de hiç üretmeden para kazanma niyetinde olabilir. Her şeyi tehdit ederiz Bir daha gafil avlanmayacaktır. Gelecekte, metaları kendisi imal etmek yerine pazardan satın alacaktır. Fakat bütün kapitalist kardeşleri aynı şeyi yapsalardı, metaları nerede bulacaktı? Parasını da yiyemez. İkna etmeye çalışır. "Yaptığım özveriyi düşünün; on beş şilini keyfimce harcayabilirdim; fakat bunun yerine üretken bir şekilde tüketip, onunla iplik yaptım." Çok güzel, ve ödül olarak elinde vicdan azabı yerine epeyce iplik var; cimri rolü oynamış olsaydı, kurtulamayacağı bir batağa saplanırdı ve böyle bir davranışın hangi sonuçlara yol açtığını daha önce gördük. Üstelik, hiçbir şeyin bulunmadığı yerde kral haklarını yitirmiştir; yaptığı özverinin erdemleri ne olursa olsun, bunları sıralamaya gerek yok; çünkü ürünün değeri, üretim sürecine sokulan metaların değerlerinin toplamıdır. Bu nedenle, bırakalım erdemin kendisinin ödül olduğunu düşünmekle teselli bulsun. Fakat hayır, ısrarcı olur, şöyle der: "İplik benim işime yaramaz: Onu satmak için ürettim." Bu durumda, bırakalım satsın, ya da daha iyisi bırakalım özel doktoru MacCulloch'un aşırı üretim salgınına karşı yazdığı reçete uyarınca, gelecekte sadece kendi ihtiyaçlarını karşılayacak şeyler üretsin. İnadı tutar. "Emekçi, ortada bir şey olmadan sadece kol ve bacaklarıy-

la birşey üretebilir mi?" diye sorar. "Emeğinin cisimleştirebildiği malzemeleri kendisine ben sağlamadım mı? Ve toplumun büyük bir bölümü serserilerden oluştuğuna göre, üretim araçlarımla, pamuğumla ve iğimle topluma ve yanı sıra zorunlu geçim araçlarını sunduğum emekçiye büyük bir hizmette bulunmuş olmuyor muyum? Bütün bu hizmetlerimin karşılığında bana bir pay verilmeyecek mi?" Peki, emekçi de onun pamuğunu ve iğini ipliğe çevirerek eşdeğer bir hizmette bulunmadı mı? Dahası burada hizmet söz konusu değil. Bir hizmet, ister bir meta olsun ister emek, bir kullanım değerinin yararlı sonucundan başka bir şey değildir. Fakat burada mübadele değeriyle ilgileniyoruz. Kapitalist emekçiye 3 şilinlik bir değer ödedi; emekçi de, kendisi tarafından pamuğa eklenen tamı tamına 3 şilin değerinde bir eşdeğeri ona geri verdi: Ona değer karşılığında değer verdi. Şimdiye kadar kesesi ile övünen dostumuz birden işçisinin mütevazı tavrına bürünüp yaygarayı basar: "Ben kendim de çalışmadım mı? Eğiriciyi denetleme ve gözetme işini ben yerine getirmedim mi? Bu emek de değer yaratmaz mı?" Denetleyicisi ve yöneticisi bu sözlere bıyık altında gülerler. Bu arada, içten bir kahkahadan sonra her zamanki tavrını yeniden takınır. İktisatçıların bütün amentülerini bize tekrarlasa da, bunların aslında beş para etmediğini söyler. Bu ve buna benzer uyduruk bahaneleri ve laf cambazlıklarını bu işten para kazanan siyasal iktisat profesörlerine bırakır. Kendisi pratik bir insandır; ve işi dışında söylediklerini her zaman düşünerek söylemese de, işinde ne yaptığını çok iyi bilir.

Konuyu biraz daha yakından inceleyelim. Bir günlük emek gücünün değeri 3 şilin ediyor; çünkü, varsayımımıza göre bu miktarda emek gücünde yarım günlük emek cisimleşiyor, çünkü emek gücünün üretimi için günlük gerekli geçim araçları yarım günlük emeğe mal oluyor. Fakat emek gücünde cisimleşen geçmiş emek ile harekete geçirilebilen canlı emek; emek gücünün günlük bakım maliyeti ile işteki günlük harcanması tamamen farklı iki şeydir. Birincisi emek gücünün mübadele değerini, ikincisi değerini belirler.

Emekçiyi 24 saat canlı tutmak için yarım günlük emeğin zorunlu olması olgusu, emekçinin bir tam gün çalışmasını engellemez. Bu nedenle, emek gücünün değeri ile emek gücünün emek sürecinde yarattığı değer, birbirinden bütünüyle farklı iki büyüklüktür ve kapitalistin emek gücünü satın alırken göz önünde tuttuğu şey, iki değer arasındaki bu farklılıktı. Emek gücünün sahip olduğu yararlı nitelikler ve bu nitelikler sayesinde iplik ya da ayakkabı yapması, kapitalist için bir conditio sine qua non'dan* fazlası değildi; zira değer yaratmak için emek yararlı bir şekilde harcanmalıdır. Kapitalisti gerçekten etkileyen şey, sadece bir değer kaynağı olmakla kalmayıp sahip olduğundan fazla bir değerin kaynağı da olarak bu metanın sahip olduğu özgül kullanım değeriydi. Kapitalistin emek gücünden beklediği özel hizmet budur ve bu işlem meta mübadelesinin "ebedi yasaları"na uygun hareket eder. Emek gücü satıcısı, diğer herhangi bir metanın satıcısı gibi, emek gücünün mübadele değerini gerçekleştirir ve kullanım değerini terk eder. Birini vermeden diğerini alamaz. Satılmış olan yağın kulanım değeri ne kadar satıcısına aitse, emek gücünün, ya da başka bir ifadeyle emeğin kullanım değeri de o kadar satıcısına aittir. Para sahibi, bir günlük emek gücünün değerini ödemiştir; bu nedenle, emek gücünün bir günlük kullanım hakkı onundur; bir günlük emek ona aittir. Bir yanda emek gücünün günlük bakımı sadece yarım günlük emeğe mal olduğu halde, diğer yanda aynı emek gücünün bir tam gün çalışabilmesi ve dolayısıyla bir günlük kullanımının yarattığı değerin bu kullanım için ödenenin iki katı olması durumu, kuşkusuz, alıcı için iyi bir şanstır, fakat satıcı için asla bir şanssızlık değildir.

Kapitalistimiz bu durumu önceden görmüştü ve kahkahasının nedeni de buydu. Bu nedenle, emekçi sadece altı saat süreyle değil, oniki saat süreyle çalışması için gerekli üretim araçlarını işyerinde hazır bulur. Tıpkı altı saatlik süreç sırasında 10 libre pamuğun altı

* Conditio sine qua non: Olmazsa olmaz koşul —çn.

saatlik emeği emip 10 libre iplik haline alınmış olması gibi, şimdi de 20 libre pamuk 12 saatlik emeği emip 20 libre ipliğe dönüşecektir. Şimdi bu uzatılmış sürecin ürününü inceleyelim. Şimdi 20 libre iplikte 5 günlük emek maddileşmiştir ve bunun 4 günü pamuğun ve iğin aşınan çeliğinin karşılığıdır, geri kalan bir gün ise, eğirme süreci sırasında pamuk tarafından emilmiştir. Atınla ifade edilirse, beş günlük emek otuz şilindir. Bu, önceden bir pound ipliğe verilen on sekiz penslik fiyat gibi, 20 libre ipliğin fiyatıdır. Fakat sürece giren metaların toplam değeri 27 şilindir. İpliğin değeri ise 30 şilindir. Bu nedenle, ürünün değeri, üretimi için yatırılan değerden 1/9 oranında daha büyüktür; 27 şilin 30 şiline dönüştürülmüştür; 3 şilinlik bir artı değer yaratılmıştır. Oyun sonunda başarılmıştır; para sermayeye çevrilmiştir.

Meta mübadelesini düzenleyen yasalar hiçbir şekilde ihlal edilmemiş olduğu halde, sorunun her koşulu yerine getirilir. Eşdeğer eşdeğerle mübadele edilmiştir. Zira satın alıcı olarak kapitalist her metanın karşılığını, pamuğun, iğin ve emek gücünün karşılığını tam değerinde ödemiştir. Sonra her meta alıcısının yaptığını yaptı; bu metaların kullanım değerlerini tüketti. Aynı zamanda meta üretme süreci de olan emek gücünün tüketimi, 30 şilin değerinde 20 libre iplikle sonuçlandı. Daha önce bir alıcı olan kapitalist, şimdi bir meta satıcısı olarak pazara geri döner. İpliğini tam değerinde, bir poundu on sekiz pensten satar. Yine de, başlangıçta dolaşıma soktuğundan 3 şilin fazlasını dolaşımdan çeker. Bu başkalaşım, paranın sermayeye bu dönüşümü, dolaşım alanının hem içinde hem dışında gerçekleşir; emek gücünün pazarda satın alınmasına bağlı olduğu için dolaşımın içinde; dolaşım alanı içinde yapılan şey sadece artı değer üretimine, bütünüyle üretim alanıyla sınırlı bir sürece bir atlama taşı olduğu için dolaşımın dışında. Bu yüzden, "tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles."*

* "Olası dünyaların en iyisinde, her şey daha iyi içindir." —çn.

Parasını yeni bir ürünün maddi öğeleri ve emek sürecinde faktör olarak iş gören metalara dönüştürmekle, canlı emeği bu metaların ölü tözleriyle birleştirmekle kapitalist, aynı zamanda, değeri yani geçmiş, maddileşmiş ve ölü emeği sermayeye, değerini büyüten bir değere, üreyip çoğalan canlı bir canavara çevirir.

Değer üretme süreci ile artı değer yaratma sürecini karşılaştırırsak, artı değer yaratma sürecinin, değer üretme sürecinin belirli bir noktanın ötesine devamından başka bir şey olmadığını görürüz. Bir yanda süreç, kapitalistin emek gücünün karşılığı olarak ödediği değerin yerini tam eşdeğerinin aldığı noktanın ötesine taşınmazsa, süreç basitçe bir değer üretme sürecidir; öte yanda, bu noktanın ötesine devam ederse, artı değer yaratma süreci olur.

Daha da ileri gidip değer yaratma sürecini saf ve basit emek sürecine karşılaştırırsak, emek sürecinin kullanım değerleri üreten yararlı emekten, işten ibaret olduğunu görürüz. Burada emeği, tikel bir eşyayı üretmek olarak düşünüyoruz; sonucu ve amacı bakımından yalnızca niteliksel yanıyla görüyoruz. Fakat bir değer yaratma süreci olarak görüldüğünde aynı emek süreci, yalnızca niceliksel yanıyla kendini gösterir. Burada sorun, sadece emekçinin iş yaparken işgal ettiği zaman sorunudur, emek gücünün yararlı bir şekilde harcandığı dönem sorunudur. Burada, süreçte yer alan metalar, artık belirli, yararlı bir nesnenin üretiminde emek gücünün zorunlu parçaları sayılmazlar. Sadece şu kadar emilmiş ya da maddileşmiş emeğin depoları sayılırlar; bu emek, ister üretim araçlarında daha önce cisimleşmiş olsun ister emek gücünün eylem süreci sırasında üretim araçlarıyla birleşmiş olsun, her iki durumda da sadece süresine göre hesaba katılır; duruma göre şu kadar saat ya da şu kadar gün kadardır.

Dahası, verili toplumsal koşullar altında sadece herhangi bir malın üretiminde harcanan zaman zorunlu sayılır. Bunun sonuçları çeşitlidir. Her şeyden önce, işin normal koşullar altında yapılması zorunlu olur. Kendi kendine hareket eden bir eğirme makinesi,

eğirme işinde genelde kullanılan bir araç olsa, eğiricinin eline öreke ve el çıkrığını vermek saçma olur. Pamuk da, işlenirken fazla israfa neden olacak cinsten döküntü pamuk değil, uygun nitelikte pamuk olmalıdır. Aksi takdirde eğirici bir pound iplik üretirken toplumsal olarak zorunlu olandan fazla zaman harcar ve bu durumda, fazla zaman ne değer ne de para yaratır. Fakat sürecin maddi faktörlerinin normal nitelikte olup olmaması emekçiye değil bütünüyle kapitaliste bağlıdır. Ayrıca emek gücü de ortalama verimlilikte olmalıdır. Çalıştırıldığı işte, yaygın ortalama beceri, yatkınlık ve çevikliğe sahip olmalıdır ve kapitalistimiz de böyle normal nitelikte bir emek gücü satın almaya dikkat eder. Bu güç ortalama bir çabayla ve alışılmış yoğunlukta uygulanmalıdır; ve kapitalist de bunun böyle olmasına, işçinin bir an bile boş kalmamasına özen gösterir. Emek gücünün kullanımını belirli bir dönem için satın almıştır ve bu hakkında ısrar eder. Soyulmaya niyeti yoktur. Son olarak ve bu amaçla dostumuzun kendine özgü bir ceza yasası vardır; hammaddenin ve emek aletlerinin israflı tüketimi yasaktır, çünkü bu şekilde israf edilen şey gereksiz yere harcanan emeği, üründe hesaba katılmayan ya da ürünün değerine girmeyen emeği temsil eder.

Şimdi, bir yanda yararlılıklar üreten olarak düşünülen emek ile diğer yanda değer yaratan olarak düşünülen emek arasındaki farklılığın, metaı çözümleyerek keşfettiğimiz farklılığın, üretim sürecinin iki yanı arasında bir ayrıma çözüştüğünü görüyoruz.

Bir yanda emek süreci ile değer yaratma sürecinin birliği olarak düşünüldüğünde üretim süreci meta üretimidir; diğer yanda emek süreci ile artı değer yaratma sürecinin birliği olarak düşünüldüğünde ise, kapitalist üretim sürecidir ya da kapitalist meta üretimidir.

Önceki sayfalarda kapitalist tarafından mal edilen emeğin ortalama nitelikte basit vasıfsız emek ya da daha karmaşık vasıflı emek olup olmamasının artı değer yaratmada hiçbir öneminin bulunmadığını belirttik. Ortalama emekten daha yüksek ya da daha karmaşık nitelikte her emek, daha pahalı türden bir emek gücünün, üre-

timi daha fazla zaman ve emeğe mal olan ve bu nedenle vasıfsız ya da basit emek gücünden daha yüksek bir değeri bulunan bir emek gücünün harcanmasıdır. Bu gücün değeri daha yüksek olduğu için, üretimi daha yüksek düzeyde bir emektir, eşit zamanlarda vasıfsız emekten oransal olarak daha fazla değer yaratan emektir. Bir eğiricinin emeği ile bir kuyumcunun emeği arasındaki vasıf farkı ne olursa olsun, kuyumcunun emeğinin sadece kendi emek gücünü yerine koymak için harcadığı kısmı, artı değer yaratmak için harcadığı kısmından nitelik olarak farklı değildir. Tıpkı eğirme işinde olduğu gibi, mücevher yapmada da artı değer, sadece niceliksel bir emek fazlalığından, bir ve aynı emek sürecinin, birinde mücevher yapma diğerinde iplik yapma sürecinin uzatılmasından kaynaklanır.

Fakat diğer yanda, her değer yaratma sürecinde vasıflı emeğin ortalama toplumsal emeğe indirgenmesi, örneğin bir günlük vasıflı emeğin altı günlük vasıfsız emeğe indirgenmesi, kaçınılmazdır. Bu nedenle, kapitalist tarafından çalıştırılan işçinin emeğinin vasıfsız ortalama emek olduğunu varsayarak gereksiz işlemlerden kurtulup çözümlememizi basitleştiriyoruz.

BÖLÜM X. İŞGÜNÜ

Kesim 1. İşgününün Sınırları

Emek gücünün değerinde alınıp satıldığı varsayımıyla hareket ettik. Diğer bütün metalar gibi emek gücünün değeri de, üretimi için zorunlu çalışma zamanıyla belirlenir. Emekçinin günlük ortalama geçim araçlarının üretimi 6 saat alıyorsa, kendi günlük emek gücünü üretmek, ya da satışı sonucu ede ettiği değeri yeniden üretmek için her gün ortalama 6 saat çalışmalıdır. Emekçinin işgününün zorunlu kısmı 6 saate eşittir ve bu nedenle, caeteris paribus,* verili bir

* Her şey aynı kalmak koşuluyla —çn.

niceliktir. Fakat bu işgünün uzunluğunu vermez.

AB çizgisinin zorunlu işgünün uzunluğunu, diyelim 6 saati temsil ettiğini varsayalım. Emek, AB çizgisinin ötesine 1, 3, ya da 6 saat uzatılırsa, 3 çizgimiz daha olur:

I. İşgünü	II. İşgünü	III. İşgünü
A———B—C	A———B——C	A———B———C

7, 9 ve 12 saatlik üç farklı işgününü temsil ederler. AB çizgisinin uzantısı BC çizgisi, artı emeğin uzunluğunu temsil eder. İşgünü AB + B ya da AC olunca, değişken BC niceliğiyle birlikte değişir. AB değişmediği için, BC'nin AB'ye oranı her zaman hesaplanabilir. Bu oran I. işgününde AB'nin 1/6'sı, II. işgününde 3/6'sı, III. işgününde 6/6'sıdır. Dahası, artı çalışma zamanı ÷ zorunlu çalışma zamanı oranı artı değer oranını belirlediğine göre, *BC*'nin *AB*'ye oranı zorunlu çalışma zamanını verir. 3 farklı işgününde sırasıyla yüzde 16. 2/3, 50 ve 100'e eşittir. Diğer yanda tek başına artı değer oranı işgünün uzunluğunu vermez. Örneğin bu oran yüzde 100 olsaydı, işgünü 8, 10, 12 saat ya da daha fazla olabilirdi. Bu oran, işgünün iki bileşeninin, zorunlu emek zamanı ile artı emek zamanının eşit uzunlukta olduklarını gösterirdi, bu iki bileşenden her birinin ne kadar uzun olduğunu değil.

Demek ki, işgünü sabit değil, değişken bir niceliktir. Bir kısmı, kuşkusuz, bizzat emekçinin emek gücünün yeniden üretimi için gerekli çalışma zamanıyla belirlenir. Fakat toplam miktarı, artı emek süresine göre değişir. Bu nedenle işgünü belirlenebilir, fakat per se* belirsizdir.

İşgünü sabit değil, akışkan bir nicelik olmasına karşın, diğer yanda ancak belli sınırlar içinde değişebilir. Bununla birlikte asgari sınır belirsizdir; elbette, *BC* çizgisinin uzunluğunu ya da artı emeği

* Kendi başına —çn.

o yaparsak, asgari bir sınır, yani günün emekçinin kendi geçimini sağlamak için çalışmak zorunda olduğu kısmını elde ederiz. Ne var ki, kapitalist üretim temelinde bu zorunlu emek işgününün sadece bir kısmını oluşturur; işgününün kendisi hiçbir zaman bu asgariye indirgenemez. Diğer yanda işgününün azami bir sınırı vardır. Belli bir noktanın ötesine uzatılamaz. Bu azami sınırı iki şey koşullar. Birincisi emek gücünün fiziksel sınırları. Doğal günün 24 saatinde bir insan yaşamsal gücünün sadece belirli bir niceliğini harcayabilir. Bir at da, aynı şekilde, üst üste her gün ancak 8 saat çalışabilir. Günün bir kısmında bu güç dinlenmeli, uyumalıdır; bir kısmında diğer fiziksel gereksinmelerini karşılamak, beslenmek, yıkanmak, giyinmek zorundadır. Bu salt fiziksel sınırlamaların dışında, işgününün uzatılması moral sınırlarla da karşılaşır. Emekçinin, kapsamı ve sayısı toplumsal gelişmenin genel durumu tarafından koşullanan entelektüel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için zamana gereksinmesi vardır. Bu nedenle, işgününün değişkenliği fiziksel ve toplumsal koşullar içinde dalgalanır. Fakat her iki sınırlayıcı koşulun da çok esnek doğaları vardır ve çok büyük bir serbestliğe izin verirler. Bu yüzden 8, 10, 12, 14, 16, 18 saatlik, yani çok farklı uzunluklarda işgünleriyle karşılaşırız.

Kapitalist, emek gücünü günlük kurunda satın almıştır. Bu emek gücünün kullanım değeri, bir işgünü boyunca ona aittir. Böylece emekçiyi bir gün boyunca kendisi için çalıştırma hakkını kazanmıştır. Peki işgünü nedir?

Her durumda doğal bir günden daha azıdır. Ne kadar? Bu ultima Thule** konusunda, işgününün zorunlu sınırı konusunda kapitalistin kendine özgü görüşleri vardır. Kapitalist olarak o, sadece kişileşmiş sermayedir. Ruhu, sermayenin ruhudur. Fakat sermayenin bir tek yaşam dürtüsü vardır: Değer ve artı değer yaratma, değiş-

** Son sınır. Romalılar Kuzey Avrupa'daki bir adaya, olasılıkla Shetland takım adalarından birine "Thule" adını verip dünyanın sınırı saymışlardı —çn.

mez faktörü üretim aracına olası en fazla miktarda artı emek emdirme eğilimi.

Sermaye vampir gibi, ancak canlı emek emerek yaşayan ve ne kadar çok emek emerse o kadar çok yaşayan ölü emektir. Emekçinin çalıştığı zaman süresi, kapitalistin emekçiden satın aldığı emek gücünü tükettiği zaman süresidir.

Emekçi bu süreyi kendisi için tüketse, kapitalisti soymuş olur.

O zaman kapitalist meta mübadelesi yasasına göre davranır. Bütün alıcılar gibi o da, kendi metasının kullanım değerinden olası en büyük yararı sağlamaya çalışır. Emekçinin üretim sürecinin gürültüsü patırtısı içinde kaybolan sesi aniden yükselir:

Sana satmış olduğum meta, kullanımının değer, kendisininkinden büyük bir değer yaratmasıyla diğer metalardan farklıdır. Bunun için onu satın aldın. Senin cephende sermayenin kendiliğinden genişlemesi gibi görünen şey, benim cephemde emek gücünün fazladan harcanmasıdır. İkimiz de pazarda sadece bir yasayı, meta mübadelesi yasasını tanırız. Metanın tüketilmesi de, metadan kopan satıcıya değil, onu edinen alıcıya aittir. Bu nedenle benim emek gücümün günlük kullanımı sana aittir. Fakat her gün bu emek gücünün karşılığı olarak ödediğin fiyatla, bu emek gücünü günlük olarak yeniden üretebilmeli ve yeniden satmalıyım. Yaşlanma vb. nedenlerle tükenmenin dışında, yarın da, bugünküyle aynı normal güçle, sağlık ve zindelikle çalışmalıyım. Bana sürekli "tutumlu" ve "perhizkar" olmayı vaaz edersin. Peki! Duyarlı bir mal sahibi gibi, tek servetim olan emek gücüme göz kulak olup onu aptalca israf etmekten uzak duracağım. Her gün, sadece normal süresiyle ve sağlıklı gelişimiyle bağdaşabilen miktarını harcayacağım, harekete geçireceğim, eyleme sokacağım. İşgününü sınırsız uzatmakla, benim üç günde yerine koyabileceğimden daha fazla bir emek gücü niceliğini bir günde kullanabilirsin. Senin emekten kazandığını, ben özde yitiriyorum. Benim emek gücümün kullanılması ile yağmalanması oldukça farklı şeylerdir. Ortalama bin emekçinin yaşayabi-

leceği (makul miktarda bir iş yaparak) ortalama zaman 30 yıl olsa, her gün bana ödediğin emek gücümün değeri toplam değerinin 1÷365x 30 ya da 1÷10950'si olur. Fakat bunu 10 yılda tüketsen, her gün bana toplam değerinin 1÷3650'si yerine 1÷10950'sini, yani günlük değerinin sadece 1/3'ünü ödersin ve bu nedenle her gün metamın değerinin 2/3'ünü çalmış olursun. 3 günlük emek gücümü kullandığın halde, bana bir günlük emek gücünün karşılığını ödersin. Bu nedenle normal uzunlukta bir işgünü istiyorum ve bunu senin kalbine seslenmeden istiyorum; zira para meselelerinde duygusallığın yeri yoktur. Örnek bir vatandaş, belki Hayvanlara Kötü Davranmayı Önleme Derneğinin bir üyesi ve sapına kadar lekesiz bir yaşam içinde olabilirsin; fakat senin benim karşımda temsil ettiğin şeyin göğüs kafesinde kalp yoktur. Orada çarpar gibi görünen şey, benim kalp atışlarımdır. Normal bir işgünü istiyorum; çünkü her satıcı gibi ben de, metamın değerini istiyorum.

Demek ki, son derece esnek sınırlar dışında, bizzat meta mübadelesinin doğası işgününe, artı emeğe hiçbir sınır dayatmaz. Kapitalist, bir alıcı olarak işgününü olabildiğince uzatmaya ve elinden gelse iki işgününü bir işgünü yapmaya çalıştığında kendi haklarını korur. Diğer yanda, satılan metanın kendine özgü doğası alıcı tarafından tüketilmesine bir sınır koyar ve emekçi de, işgününü normal uzunlukta belirli bir işgününe indirmeyi istediğinde kendi hakkını korur. Bu nedenle, burada bir çatışkı, ikisi de eşit derecede mübadele yasası mührünü taşıyan hakka karşı hak çatışkısı vardır. Eşit haklar arasında son kararı zor verir. Bu yüzden kapitalist üretim tarihinde işgününün belirlenmesi bir mücadelenin, kolektif sermaye yani kapitalistler sınıfı ile kolektif emek yani işçi sınıfı arasındaki bir mücadelenin sonucu olarak kendini gösterir.

Kesim 2. Artı Değer Hırsı. İmalatçı ve Boyar*

Sermaye artı emeği icat etmedi. Toplumun bir kesiminin üretim araçları üzerinde tekele sahip olduğu her yerde emekçi, özgür olsun ya da olmasın, üretim araçlarının sahibi ister Atinalı soylu ister Etrüsklü teokrat ister Romalı yurttaş ister Norman baron ister Amerikalı köle sahibi ister Eflaklı boyar ister modern toprak sahibi ya da kapitalist olsun, bu mülk sahiplerinin geçim araçlarını üretmek için, kendi geçimini sağlamak için zorunlu olan çalışma zamanına fazladan bir çalışma zamanı eklemelidir. Bununla birlikte, ürünün mübadele değerinin değil kullanım değerinin egemen olduğu toplumun verili bir ekonomik oluşumunda artı emeğin, az ya da çok verili bir ihtiyaçlar kümesiyle sınırlı olacağı ve burada, artı emeğe sınırsız bir susamışlığın bizzat üretimin doğasından kaynaklanmayacağı da açıktır. Bu yüzden antikitede amaç altın ve gümüş üretimiyle özgül bağımsız para-biçimiyle mübadele değeri elde etmek olunca, aşırı çalışma korkunç bir hal alır. Burada ölümüne mecburi çalışma, kabul edilen aşırı çalışma biçimidir. Sadece Diodorus Siculus'u okuyun yeter. Yine de, antikitede bunlar istisnadır. Fakat üretimleri hala köle emeği ve angarya gibi düşük biçimler içinde hareket eden halklar, kapitalist üretim tarzının hakim olduğu uluslararası bir pazarın girdabına kapılıp ürünlerini ihraç etmek başlıca kaygıları olur olmaz, köleliğin, serfliğin vb. barbarca dehşetine bir de uygar aşırı çalışma dehşeti eklenir. Bu yüzden Amerikan Birliği'nin Güney Eyaletlerindeki zenci emeği, üretim esas olarak dolaysız yerli tüketime yönelik olduğu sürece, ataerkil niteliğini korudu. Fakat pamuk ihracı bu eyaletlerin yaşamsal çıkarı halini aldığı oranda, zencinin aşırı çalışması ve bazen yaşamının 7 iş yılında tükenmesi, bu hesaplı kitaplı sistemin bir faktörü oldu. Sorun artık zenciden belli bir nicelikte yararlı ürün almak değildi.Bu, bizzat ar-

* Rusya'da, Büyük Petro tarafından lağvedilinceye kadar prenslerin hemen altında yer alan aristokrat tabakanın mensuplarına verilen ad —çn.

tık emeğin üretimi sorunuydu. Örneğin Tuna Prensliklerindeki (şimdiki Romanya) angaryada da durum böyleydi.

Tuna Prensliklerindeki artı emek hırsını İngiliz fabrikalarındaki artı emek hırsı ile karşılaştırmanın özgül bir önemi vardır; çünkü angaryada artı emeğin bağımsız ve gözle görülür bir biçimi vardır.

İşgününün 6 saatlik zorunlu emek ile 6 saatlik artı emekten ibaret olduğunu varsayalım. O zaman özgür emekçi kapitaliste her hafta 6x6 ya da 36 saatlik bir artı emek verir. Bu, haftanın 3 günü kendisi için 3 günün kapitalist için bedava çalışmasıyla yanı şeydir. Fakat yüzeyde bu belli olmaz. Artı emek ile zorunlu emek birbirine karışır. Bu nedenle, örneğin emekçi her dakikanın 30 saniyesini kendisi için 30 saniyesini kapitalist için çalışır diyerek de aynı ilişkiyi ifade edebilirim. Angaryada durum farklıdır. Eflaklı köylünün kendi geçimini sağlamak için harcadığı zorunlu emek, boyar için harcadığı artı emekten belirgin bir şekilde farklıdır. Birisini kendi tarlasında harcar, diğerini senyörün malikanesinde. Bu nedenle, artı emeğin her iki kısmı bağımsız, fakat yan yana vardır. Angaryada artı emek zorunlu emekten ayrıdır. Ne var ki, bu durum, artık emeğin zorunlu emekle niceliksel ilişkisi bakımından hiçbir farklılık yaratmaz. İster angarya denilsin istek ücretli emek, haftanın üç günlük artı emeği, emekçinin kendisine hiçbir eşdeğer sağlamayan üç gün olarak kalır. Fakat kapitalistteki artı emek hırsı, işgününün sınırsız uzatılması çabası biçiminde, boyarda doğrudan angarya günleri avcılığı biçiminde ortaya çıkar.

....

Şimdi (1867) yürürlükte olan 1850 tarihli Fabrika Yasası, 10 saatlik ortalama işgününe izin verir; yani ilk 5 gün için sabah 6'dan akşam 6'ya kadar 12 saat, buna kahvaltı için yarım saat, öğle yemeği için bir saat de dahildir ve dolayısıyla 10.1/2 çalışma saati; Cumartesi için sabah 6'dan öğleden sonra 2'ye kadar 8 saat ve bunun da yarım saati kahvaltıya ayrılmıştır. İlk 5 gün için 10.1/2 saat ve

son gün için 7.1/2 saat olmak üzere toplam 60 çalışma saati kalır. Bu yasaların uygulanmasını denetlemek üzere, raporları parlamento kararıyla altı ayda bir yayınlanan İçişleri Bakanlığına doğrudan bağlı Fabrika Denetçileri atandı. Bu raporlar, kapitalistlerin artı emek hırsıyla ilgili düzenli ve resmi istatistikler verirler.

Bir an için Fabrika Denetçilerine kulak verelim. "Sahtekar fabrika sahipleri, sabahleyin saat 6'dan çeyrek saat önce (bazen daha fazla, bazen daha az) işe başlayıp, akşam saat 6'dan çeyrek saat sonra (bazen daha fazla, bazen daha az) işten ayrılırlar. Kanunen kahvaltıya ayrılan yarım saatin başlangıcından ve bitiminden 5'er dakika, kanunen öğlen yemeğine ayrılan bir saatin başlangıcından ve bitiminden 10'ar dakika alır. Cumartesi günü saat 2'den sonra bir çeyrek saat daha (bazen daha fazla, bazen daha az) çalışır. Böylece kazancı şuna ulaşır:

Sabah 6'dan önce	15 dakika
Akşam 6'dan sonra	15 dakika
Kahvaltı zamanında	10 dakika
Öğle yemeği zamanında	20 dakika
Beş gün —300 dakika	60 dakika
Cumartesi sabah 6'dan önce	15 dakika
Kahvaltı zamanında	10 dakika
2'den sonra	15 dakika
40 dakika	
Haftalık toplam	340 dakika

Ya da haftalık 5 saat 40 dakika; yıllık 50 çalışma haftasıyla (iki hafta tatiller ve beklenmeyen olaylar için çıkınca) çarpılınca, sonuç 27 işgününe eşit olur."

"Her gün 5 dakikalık fazla çalışma, haftaların sayısıyla çarpılınca yılda iki buçuk günlük üretime eşit olur."

"Sabah 6'dan önce ve akşam 6'dan sonra ve yemek için kanunen

saptanan zamanın başında ve sonunda küçük parçalar halinde bir günde kazanılan ek bir saat, neredeyse yılda 13 ay çalışmaya eşdeğerdir."

....

Emekçinin yemek ve dinlenme zamanından sermayenin yaptığı bu "küçük hırsızlık"ları, fabrika denetçileri de "dakikaların aşırılması," "birkaç dakikanın tırtıklanması" diye adlandırırlar; ya da emekçilerin teknik bakımdan adlandırdıkları şekliyle, "yemek zamanlarının kemirilmesi"dir.

Bu atmosferde artı emekle artı değer oluşumunun sır olmadığı açıktır. Oldukça saygın bir usta "bana günde sadece 10 dakika fazla çalışma izni verirseniz, cebime yılda bir binlik koyarsınız" diyordu bana. "Anlar, kârın öğeleridir."

Bu bakış açısından, tam gün çalışan işçilere "tam güncü", sadece 6 saat çalışmalarına izin verilen 13 yaşından küçük çocuklara "yarım güncü" denilmesinden daha karakteristik bir şey yoktur. Burada işçi, kişileşmiş emek zamanından başka bir şey değildir. Bütün bireysel farklılıklar, "tam güncüler" ve "yarım güncüler" ayrımı içinde erir.

Kesim 3. Sömürüye Yasal Sınır Tanımayan İngiliz Sanayii Kolları

Buraya kadar, bir İngiliz burjuva iktisatçının dediği gibi, İspanyolların Amerikan Kızılderililerine yaptıkları vahşetin gerisinde kalan canavarca gaspların, en azından yasal düzenlemeler zinciriyle sermayenin sınırlanmasına neden olduğu bir alandaki işgününü uzatma eğilimini, artı emeğe duyulan kurt gibi açlığı inceledik. Şimdi de, emek sömürüsünün bugüne ya da daha düne kadar her türlü engelden muaf olduğu belli üretim kollarına bir göz atalım.

İl yargıcı Bay Broughton Charlton, 14 Ocak 1860'ta Nottingham' kent meclisinde yapılan bir toplantının başkanı olarak şunu ilan ediyordu: "Dantel yapımı ile uğraşan ahali arasında, krallığın

diğer yerlerinde ve hatta uygar dünyada görülmemiş bir sefalet ve ıstırap vardır... Dokuz on yaşındaki çocuklar sabahın ikisinde, üçünde ya da dördünde çul yataklarından zorla kaldırılmakta, sırf karın tokluğuna gece saat ona, onbire, on ikiye kadar çalıştırılmaktadır. Elleri ve ayakları yorgunluktan bitkin düşmüş, vücutları kavruk, yüzleri kireç gibi, insanlıkları taş gibi bir uyuşukluğa dönüşmüş; düşünmek bile insana dehşet veriyor... Bay Mallet'in, ya da başka bir imalatçının, ileri fırlayıp bu değerlendirmeye karşı çıkmasına şaşırmıyoruz... Sistem, Rahip Montagu Valpy'nin tarif ettiği gibi, toplumsal, fiziksel, ahlaksal ve ruhsal bakımdan, kelimenin tam anlamıyla bir sistemi... Erkeklerin günlük çalışma süreleri on sekiz saate indirilsin diye öneride bulunmak amacıyla toplantı düzenleyen bir kasaba hakkında ne düşünülebilir?... Virginialı ve Carolinalı pamuk yetiştiricilerini yeriyoruz. Onların zenci pazarları, kırbaçları, insan eti bezirganlıkları, kapitalistlerin kârı uğruna tül ve dantel imal etmek için gerçekleştirilen insanlığın bu yavaş yavaş kırımından daha mı fazla tiksindiricidir?"

....

Kibrit imalatı, fosforun kibrit çöpüne yapıştırılması yönteminin bulunduğu 1833 tarihinde başlar. 1845'ten itibaren bu işkolu İngiltere'de hızla gelişti ve özellikle Londra'nın yoğun nüfuslu kesimlerinde, Manchester, Birmingham, Liverpool, Bristol, Norwich, Newcastle ve Glasgow'da yaygınlaştı. Bununla birlikte, Viyanalı bir doktorun 1845'te kibrit yapanlara özgü bir hastalık olduğunu keşfettiği tetanos hastalığı da yayıldı. İşçilerin yarısı, on üç yaşından küçük çocuklar ve on sekiz yaşından küçük gençlerdir. Kibrit imalatı, sağlıksızlığı ve berbatlığıyla o kadar pis bir iştir ki, emekçi sınıfın en sefil kesimi, yarı aç dullar ve benzerleri, çocuklarını, "paçavralar içinde, açlıktan bitkin, cahil çocukları" bu işe gönderirler.

Komisyon üyesi White'ın dinlediği (1863) tanıkların 270'i 18 yaşından, 50'si 10 yaşından küçüktü, 18'i daha 8 ve 5'i ancak 6 yaşındaydı. 12 ila 14 saate, hatta 15 saate varan bir işgünü, gece işi,

düzensiz yemek zamanları, çoğunlukla fosfordan ötürü nefes alınamaz durumda olan işyerlerinde yenen yemekler. Dante, kendi cehenneminin en kötü dehşetlerinin bu iş yerinden geri kaldığını herhalde kabul ederdi.

....

İngiltere'deki hiçbir sanayi kolu (yakın zamanda geçilen makineyle ekmek yapımını hesaba katmıyoruz) fırıncılık kadar, Hıristiyanlık öncesi döneme kadar giden —Roma İmparatorluğunun şairlerinden öğrendiğimize göre— o eski köhnemiş üretim yöntemlerini bu güne kadar sürdürmemiştir. Fakat sermaye, daha önce de söylendiği gibi, başlangıçta emek sürecinin teknik niteliğine aldırmaz; nasıl bulduysa işe öyle başlar.

Özellikle Londra'da, ekmeğe karıştırılan akıl almaz hileli maddeler, ilk kez, Avam Kamarasının "yiyeceklere karıştırılan hileli maddeler" komitesi (1855-1856) ve Dr. Hassall'ın "*Adulterations detected*" adlı eseri tarafından açığa çıkarıldı. Bunun sonucu, 6 Ağustos 1860 tarihli "yiyecek ve içecek maddelerine hile karıştırılmasını önleme" yasası oldu; hileli metalar alıp satarak "namusunca bir peni kazanma"ya kararlı her serbest ticaret erbabına her türlü anlayışı gösterdiği için etkisiz olan bir yasa. Bizzat komitenin kendisi, serbest ticaretin özünde hileli, ya da İngiliz kurnazlığıyla söylendiği gibi "sofistike" malların ticareti anlamına geldiğine dair inancım biraz da safça formüle ediyordu. Gerçekten de bu tür bir sofistlik, akı kara karayı ak yapmayı Protagoras'tan, her şeyin sadece görüntü olduğunu ad oculos* sermeyi Elealılardan daha iyi bilir.

Ne olursa olsun komite kamuoyunun dikkatini "günlük ekmeğine" ve dolayısıyla fırıncılığa yöneltti. Aynı zamanda, mitinglerde ve Parlamentoya sunulan dilekçelerde, Londralı fırıncı kalfalarının aşırı çalışmaya vb. karşı feryatları da yükseldi. Feryat o kadar yakıcıydı ki, daha önce birkaç kez sözü edilen 1863 tarihli komisyonun

* gözler önüne —çn.

da üyesi olan Bay H. S. Tremenheere, Kraliyet Araştırma Komisyonu'na atandı. Hazırladığı rapor, verilen kanıtlarla birlikte, kamuoyunun kalbini değil, ama midesini bulandırdı. Her zaman İncil'i çok iyi bilen İngilizler, ilahi bir lütufla kapitalist, toprak sahibi ya da arpalık sahibi biri olmadıkça insanın ekmeğini alnın teriyle kazanmasının Allah'ın bir emri olduğunu da bilirler; fakat her günkü ekmeklerinde şap, kum ve diğer makul mineraller dışında azıcık irin, örümcek ağı, hamamböceği ölüsü, ekşimiş Alman bira mayasıyla karışık bir miktar insan teri de yemek zorunda kaldıklarını bilmiyorlardı. Kutsallığına aldırılmadan serbest ticaret, serbest fırıncılık bu nedenle devlet denetçilerinin gözetimine sokuldu (Parlamentonun 1863 çalışma döneminin sonunda) ve aynı parlamento yasasıyla, 18 yaşından küçük fırıncı kalfalarının gece 9'dan sabah 5'e kadar çalışması yasaklandı. Bu son madde, bu eski moda ve babadan kalma işkolundaki aşırı çalışmanın ciltler dolusu ifadesidir.

"Londralı bir fırıncı kalfasının işi, kural olarak, gece saat onbir sıralarında başlar. O saatte 'hamuru yoğurur" —unun miktarına ve harcanan emeğe göre yarım saatten 45 dakikaya kadar süren yorucu bir süreç. Sonra, aynı zamanda hamur teknesini kapağı da olan somun tablasına uzanır; bir çuvalı altına alıp birini de yastık yaparak bir iki saat kadar kestirir. Ardından yaklaşık beş saat süren hızlı ve kesintisiz bir çalışma başlar —hamuru yayma, tartma, somunlama, fırına verme, yuvarlak ve süslü ekmekler hazırlama, pişen ekmeği fırından çekme, dükkanlara götürme vb. vb. Bir fırındaki ısı 75 ila 90 derece arasında değişir; küçük fırınlarda daha yüksektir. Ekmek, francala vb. yapım işi bitince, bunların dağıtımı başlar ve bu işte çalışan kalfaların çoğu, yukarda anlatılan yorucu bir gece çalışmasından sonra, gündüz de küfelerle ya da el arabalarıyla ekmek taşıyarak saatlerce ayakta kalırlar ve tekrar fırına dönüp, efendilerinin işinin hacmine ve mevsime göre, öğleden sonra 1 ila 6 arası bir saatte işten ayrılırlar; diğerleri ise, gecenin geç saatlerine kadar ekmek pişirme işine devam ederler... 'Londra mevsimi' denilen süre

boyunca, kentin West End mahallesindeki 'tam fiyatlı' fırınların işleri, genellikle gece saat 11'de işe başlayıp, bir iki kısa (bazen çok kısa) süreli dinlenmeyle ertesi sabah saat 8'e kadar sürer. Sonra bütün gün boyunca, akşam 4'e, 5'e, 6'ya, hatta 7'ye kadar ekmek taşıma işiyle uğraşır, ya da öğleden sonra fırına dönüp *bisküit* pişirme işine yardım ederler. İşlerini tamamladıktan sonra, ertesi gün tekrar işe başlamak üzere bazen beş-altı, bazen dört-beş saat uyuyabilecek zamanları kalabilir. Cuma günleri daima daha erken başlarlar; bazıları ekmek pişirme ve dağıtımı işine saat on sıralarında başlayıp Cumartesi gecesi saat sekize kadar çalışırlar; çoğu zaman iş Pazar sabahı saat dörde, beşe kadar sürer. Pazar günleri, ertesi günün ekmeklerini hazırlamak üzere gündüzün iki üç defa bir iki saat çalışılmalıdır... Ucuzcu patronların (ekmeği 'tam fiyatın' altında satan ve Londra'daki fırınların dörtte üçünü oluşturan) emrinde çalışanlar ortalama olarak daha uzun süre çalışmakla kaymayıp, işleri de neredeyse bütünüyle fırının içiyle sınırlıdır. Ucuzcu patronlar ekmeklerini genelde ... dükkanda satarlar. Bazı bakkallar dışında dışarıya pek ekmek satmayan bu fırıncılar dışarıya ekmek gönderdiklerinde ise, bunun için başka elleri kullanırlar. Kapı kapı ekmek satmak adetleri değildir. Haftanın sonuna doğru ... işçiler perşembe gecesi saat onda işe başlayıp, oldukça kısa aralıklarla cumartesi gecesi geç saatlere kadar çalışmaya devam ederler."

Burjuva zeka bile, "ucuzcu" patronların konumunu anlar. "İnsanların karşılığı ödenmeyen emeği, yürütülen bu rekabetin kaynağını oluşturdu." "Tam fiyatlı" fırıncı da, ucuzcu rakiplerini yabancı emek hırsızları ve ekmeğe hile karıştıranlar diye Soruşturma Komisyonu'na ihbar ederler. "Bunlar, önce halkı aldatarak, sonra işçilerini 12 saatlik ücret karşılığında 18 saat çalıştırarak varlıklarını sürdürürler."

Ekmeğe hile karıştırılması ve ekmeği tam fiyatının altında satan bir fırıncı sınıfının oluşumu, bu işin hükmi niteliğini yitirdiği ve nominal fırıncı ustasının arkasında değirmenci ya da uncu kisvesi

altında kapitalistin yükselmeye başladığı 18. yüzyılın başlarında başlar. Böylece, bu işte kapitalist üretimin, işgünün sınırsız uzatılmasının ve Londra'da bile ancak 1824'ten sonra ciddi biçimde yerleşmeye başlayan gece işinin temeli atıldı.

Bütün bu söylenenlerden sonra, Komisyon Raporu'nun fırıncı kalfalarını, işçi sınıfı çocuklarının normal kırımından yakayı kurtarma şansına sahip olup nadiren 42 yaşına ulaşan kısa ömürlü emekçiler arasında sayması anlaşılacaktır. Yine de fırıncılık, her zaman iş başvurularıyla bunalır. Bu emek gücünü Londra'ya sağlayan kaynaklar, İskoçya, İngiltere'nin batıdaki tarım bölgeleri ve Almanya'dır.

....

Kılıçtan geçirilen ruhların bizi Ulysses'i meşgul ettiğinden daha fazla meşgul eden, ilk bakışta üzerlerindeki aşırı çalışma izini gördüğümüz —kollarının altındaki resmi raporlara bakmadan— her meslekten, her yaştan ve her cinsiyetten karışık emekçi kalabalığından, çarpıcı karşıtlıkları sermayeden önce bütün insanların benzer olduklarını kanıtlayan iki şahsiyeti ele alalım —kadın şapkacısını ve demirciyi.

1863 Haziran'ının son haftasında Londra'daki bütün günlük gazeteler, "Sadece Aşırı Çalışmadan Kaynaklanan Ölüm" "sansasyonel" başlıklı bir haber yayınladılar. Haber, çok saygın bir giyim kuruluşunda çalışan ve Elise şirin adlı bir hanımefendi tarafından sömürülen 20 yaşındaki şapkacı Mary Anne Walkley'in ölümüyle ilgiliydi. Eski ve sık sık anlatılan öykü yeniden anlatılıyordu. Bu kız ortalama 16.1/2 saat, işlerin hızlı gittiği mevsimde ise aralıksız 30 saat çalışıyor ve güçsüz kalan emek gücü, ara sıra şarap, likör ya da kahve ile canlandırılıyordu. Şimdi mevsimin en hızlı zamanıydı. Yeni ithal edilen Gal Prensesi onuruna verilecek baloda soylu hanımların giyeceği süslü tuvaletlerin bir an önce hazırlanması gerekiyordu. Mary Anne Walkley, 60 kızla birlikte, gerekli havanın sa-

dece 1/3'ünün bulunduğu bir tek odada 30 kişi olmak üzere araksız 26.1/2 saat çalışmış. Geceleri, tahtalarla ayrılmış havasız yatak odasında ikişer ikişer yatıyorlardı. Ve bu, Londra'nın kadın şapkası imal eden en iyi kuruluşlarından biriydi. Mary Anne Wakley, Cuma günü hastalandı ve Pazar günü, Madam Elise'i şaşkına çevirmek için elindeki işini bitirmeden öldü. Ölümden çok sonra çağrılan Dr. Bay Keys, otopsi jürisinin önünde doğru tanıklık yapıp şunları söyledi: "Mary Anne Walkley, çok kalabalık bir odada uzun saatler çalışmaktan ve çok küçük ve havasız bir yatak odasında kalmaktan ölmüştür." Bunun üzerine jüri, doktora iyi bir kibarlık dersi vermek için şu kararı aldı: "Müteveffa inme sonucu ölmüştür; fakat kalabalık bir odada aşırı çalışmanın vb. ölümü çabuklaştırdığından kaygılanmak için de nedenler vardır." "Beyaz kölelerimiz," diye feryat ediyordu serbest tüccar Cobden ve Bright'ın yayın organı Morning Star, "mezara girene kadar didinip duran beyaz kölelerimiz, çoğunlukla bitkinlikten eriyip ölürler."

"Sadece terzi atölyelerinde değil, başka binlerce yerde, diyebilirim ki 'işlerin iyi gittiği' her yerde ölesiye çalışma, gündelik bir iştir... Örnek olarak demirciyi alalım. Şairlerin dediği doğruysa, demirci kadar neşeli, canlı hiç kimse yoktur; erkenden kalkıp gün doğmadan kıvılcımlarını saçar; başkalarından farklı yer, içer ve uyur. Normal çalışsa, aslında fiziksel olarak en iyi konumdan olan insanlardan biridir. Fakat onu izleyip kente ya da kasabaya iniyoruz ve bu güçlü adam üzerindeki işin ağırlığını ve ülkenin ölüm oranındaki yerini görüyoruz. Marylebone'da demircilerin yıllık ölüm oranı binde 31'dir ve bu oran ülkenin toplam erkek ölüm oranından binde 11 daha fazladır. İnsani sanatın neredeyse içgüdüsel bir kolu olan bu meslek, insani çalışmanın bir kolu olarak hiçte kötü bir yanı bulunmadığı halde, sırf aşırı çalışma yüzünden, insanı yiyip bitiren bir iş halini alır. Her gün şu kadar sayıda çekiç sallayabilir, şu kadar adım atabilir, şu kadar nefes alabilir, şu kadar iş yapabilir ve söz gelimi ortalama elli yıl yaşabilir; fakat şu kadar fazla çekiç salla-

maya, nefes almaya, adım atmaya ve yaşamını dörtte bir oranında arttırmaya zorlanır. Bu çabayı gösterir; sonuçta sınırlı bir zaman içinde dörtte bir fazla iş çıkarır, fakat 50 yerine 37 yaşında ölür."

Kesim 4. Gündüz ve Gece İşi. Vardiya Sistemi

Değişmeyen sermaye, üretim araçları, artı değer yaratma açısından düşünüldüğünde, sadece emeği ve emeğin her damlasıyla birlikte, onunla orantılı bir nicelikte artı emeği emmek için vardır. Bunu yapamadığında, salt varoluşu kapitalist için nispi bir zarara neden olur; zira, böyle atıl yattıkları sürede yararsız bir sermaye yatırımını temsil eder. Bu sermayenin kullanılmasına ara verilmesi işin yeniden başlaması için ek bir harcamayı zorunlu kılar kılmaz, bu zarar pozitifleşip mutlaklaşır. İşgününün doğal günün sınırlarının ötesine, geceye uzatılması, sadece paryatif bir etkide bulunur. Vampirin canlı emeğin kanına olan susuzluğu ancak bir derece giderilir. Günün 24 saatinin mal edilmesi, bu nedenle, kapitalist üretimin asli eğilimidir. Fakat aynı bireyin emek gücünü gece ve gündüz aralıksız sömürmek fiziksel olarak olanaksız olduğuna göre, bu fiziksel engelin üstesinden gelmek için güçleri gündüz tüketilen işçiler ile gece kullanılan işçiler arasında bir nöbetleşme zorunlu olur. Bu nöbetleşme çeşitli şekillerde olabilir; örneğin işçilerin bir kısmı bir hafta gece, bir hafta gündüz çalıştırılabilir. Bu vardiya sisteminin, iki işçi kümesinin bu şekilde nöbetleşmesinin İngiliz pamuklu sanayiinin en hızlı gençlik döneminde yaygın olduğu ve bugün, diğerlerinin yanı sıra Moskova bölgesinin pamuk ipliği sanayiinde de hala gelişmekte olduğu iyi biliniyor. Bu 24 saatlik üretim süreci, Büyük Britanya'nın hala "serbest" olan birçok sanayi kolunda, Galler ve İskoçya'daki yüksek fırınlarda, demir fabrikalarında, levha ve saç fabrikalarında ve diğer madeni eşya tesislerinde bugün bir sistem olarak vardır. Buralarda çalışma zamanı, 6 işgününün 24 saati dışında, pazar gününün 24 saatinin büyük bir bölümünü de kap-

sar. İşçiler, kadın ve erkeklerden, her iki cinsten genç ve çocuklardan oluşur. Çocukların ve gençlerin yaşları, 8 (bazı durumlarda 6) ila 18 yaş arası bütün yaşları kapsar.

Bazı sanayi kollarında kızlar ve kadınlar, geceleri erkeklerle birlikte çalışır.

....

Kesim 5. Normal Bir İşgünü İçin Mücadele. 14. Yüzyıl Ortasından 17. Yüzyıl Sonuna kadar İşgünün Uzatılması İçin Zorunlu Yasalar

"İşgünü nedir? Sermayenin günlük değerini satın aldığı emek gücünü tüketme süresinin uzunluğu nedir? İşgünü, bizzat emek gücünün yeniden üretimi için zorunlu çalışma zamanının ötesine ne kadar uzatılabilir?" Bu sorulara sermayenin verdiği yanıtlar görüldü: İşgünü, emek gücünün yeniden işe koşulabilmesi için mutlak zorunlu olan birkaç dinlenme saati çıktıktan sonra 24 saatlik tam günü kapsar. Dolayısıyla, emekçinin bütün yaşamı boyunca bir emek gücünden başka bir şey olmadığı ve bu nedenle bütün kullanılabilir zamanının, doğa ve yasa gereği, sermayenin kendi kendini genişletmesine adanacak emek zamanı olduğu ortadadır. Eğitim için, entelektüel gelişme, toplumsal işlevleri yerine getirme ve toplumsal ilişkilere girmek, bedensel ve zihinsel etkinliği serbestçe kullanmak için zaman ve hatta dinlenme günü pazar (ve bir Sabatarianlar* ülkesinde) —boş laf! Fakat karşı konulmaz kör tutkusuyla, artı emeğe duyduğu kurt gibi açlığıyla sermaye, işgününün sadece moral sınırlarını değil, azami fiziksel sınırlarını da çiğner. Vücudun büyümesi, gelişmesi ve sağlıklı devamı için gerekli zamanı gasp eder. Temiz havayı güneşi tüketmek için gerekli zamanı çalar. Yemek zamanını olabildiğince üretim süreciyle birleştirerek tırtıklar; öyle ki, buhar kazanına kömür, makineye yağ ve yakıt veril-

* Pazar gününü kutsal dinlenme günü kabul eden Hıristiyanlar —çn.

diği gibi, salt bir üretim aracına verilir gibi emekçiye yiyecek verilir. Bedensel güçlerin yerine konulması, onarılması ve tazelenmesi için gerekli olan sağlıklı uyku süresi, tamamen tükenmiş bir organizmanın şöyle böyle canlanması için kaçınılmaz birkaç saatlik uyuklamaya indirgenir. İşgününün sınırlarını belirleyen şey, emek gücünün varlığını normal sürdürmesi değildir; emekçinin dinlenme döneminin sınırlarını belirleyen şey, ne kadar hastalıklı, zoraki ve acılı olursa olsun, emek gücünün günlük olası en fazla harcanmasıdır. Sermaye emek gücünün ömrünün uzunluğuna aldırmaz. Onu ilgilendiren tek şey, basitçe ve yalnızca, bir işgününde akışı sağlanabilen azami emek gücüdür. Aç gözlü çiftçinin toprağın verimliliğini tüketerek ondan fazla mahsul elde etmesi gibi, sermaye de emekçinin yaşamını kısaltarak bu amaca ulaşır.

Bu yüzden, kapitalist üretim tarzı (özünde artı değer üretimi, artı emeğin emilmesi) işgününün uzatılmasıyla sadece insan emek gücünü normal, moral ve fiziksel gelişme koşullarından ve işlevinden yoksun bırakarak yozlaştırmaz. Bizzat bu emek gücünün vaktinden önce tükenmesine ve ölmesine de neden olur. Emekçinin verili bir dönemdeki üretim zamanını, onun yaşam süresini kısaltarak uzatır.

Fakat emek gücünün değeri, işçinin yeniden üretiminin ya da işçi sınıfının varlığını sürdürmesi için zorunlu metaların değerini kapsar. O halde, sermayenin ölçüsüz kendi kendini genişletme tutkusuyla zorunlu olarak peşinden koştuğu işgününün doğal olmayan uzatılması bireysel emekçinin yaşam süresini ve dolayısıyla onun emek gücünün süresini kısaltıyorsa, tüketilen güçlerin daha hızlı bir oranda yerine konulması gerekir ve emek gücünün yeniden üretim masrafları daha büyük olur; tıpkı bir makinede, değerinin her gün yeniden üretilmesi gereken kısmının, makine hızla yıprandıkça daha fazla olması gibi. Bu nedenle, bizzat sermayenin çıkarı, normal bir işgününe işaret eder gibi görünür.*

* A. Bilgi çevirisinde, olasılıkla yanlışlıkla son cümle atlanmış —çn.

Köle sahibi, emekçisini atını satın alır gibi satın alır. Kölesini kaybederse, ancak köle pazarında yeni bir harcamayla yerine konulabilen sermayeyi kaybeder. Fakat "Georgia'nın pirinç tarlaları ya da Missisippi bataklıkları insan bünyesine ölümüne zararlı olabilir; fakat bu bölgelerin ekilip biçilmesinin zorunlu kıldığı insan israfı, Virginia ve Kentucky'nin verimli insan kaynaklarıyla telafi edilemeyecek kadar büyük değildir. Dahası, doğal bir sistem altında efendinin çıkarını kölenin korunmasıyla özdeşleştirerek insanca davranış için bir güvence olabilen ekonomik kaygılar, köle ticaretine geçilince, kölenin ölçüsüzce sömürülmesi ve ezilmesinin nedenleri olur; zira, yeri dış pazarlardan hemen doldurulabilir olunca, ömrünün uzunluğu, yaşadığı sıradaki üretkenliğinden daha az önemli olur. Bu nedenle, köle ithal eden ülkelerde en verimli ekonominin, köle sürüsünden mümkün olan en kısa sürede olası en fazla verimi alan ekonomi olduğuna dair bir özdeyiş vardır. Yıllık kârın çoğunlukla plantasyonun toplam sermayesine eşit olduğu tropikal kültürde, zenci yaşamı acımasızca feda edilir. Yüzyıllardır inanılmaz servetlerin kaynağı olagelen Batı Hint Adaları'nın tarımı, milyonlarca Afrikalıyı saf dışı bırakmıştır. Bugün gelirleri milyonlarla hesaplanan ve çiftlik sahiplerinin prensler gibi yaşadığı Küba'da, köle sınıfının en korkunç koşullarda en öldürücü ve bitip tükenmez bir çalışma içinde olduğunu ve hatta her yıl bir bölümünün tamamen yok olup gittiğini görüyoruz."

Mutato nomine de te fabula narratur.* Köle ticaretini emek pazarı olarak, Kentucky ve Virginia'yı İrlanda ve İngiltere'nin tarım bölgeleri, İskoçya ve Galler olarak, Afrika'yı Almanya olarak okuyun. Aşırı çalışmanın Londra'daki fırıncıların saflarını nasıl erittiğini gördük. Yine de Londra'daki emek pazarı, fırınlarda çalışmak için Almanya ve diğer ülkelerden gelen ölüm adaylarıyla her zaman

* Bir başka ad altında anlatılan senin öykündür (Horace, Satires I, i, 69-70) — çn.

tıklım tıklım doludur. Çömlekçilik, gördüğümüz gibi, en ömür tüketici sanayiilerden biridir. Bu nedenle ortalıkta çömlekçi kıtlığı mı var? Modern çömlekçiliği icat eden ve kendisi de aslında sıradan bir işçi olan Josiah Wedgwood, 1785'te Avam Kamarası'nın önünde, bu işkolunda 15-20 bin kişinin çalıştığını söylemişti. 1861 yılında Büyük Britanya'da yalnızca bu işle ilgili sanayi merkezlerinin nüfusu 101.302'ydi. "Pamuklu sanayi kurulalı 90 yıl oluyor... Üç kuşaktır var olagelmektedir ve bu süre içinde fabrika işçilerinin dokuz kuşağını yok ettiğini güvenle söyleyebilirim."

....

Deneyimin genel olarak kapitaliste gösterdiği şey, sürekli bir nüfus fazlalığıdır, yani bodur, kısa ömürlü, çabucak birbirinin yerine geçebilen, deyim uygunsa olgunlaşmadan dalından koparılan insan kuşaklarından oluşmasına karşın, artı emek emen sermayenin anlık ihtiyaçlarına göre bir fazlalık. Aslında deneyim, tarihsel bakımdan daha dün denecek kadar yeni olan kapitalist üretim tarzının insanın yaşamsal güçlerini ne kadar hızlı ve sıkıca ta kökünden kavradığını akıllı gözlemciye gösterir —sınai nüfusun yozlaşmasının, kırdan gelen ilkel ve fiziksel bakımdan bozulmamış öğelerle nasıl geciktirildiğini gösterir— kır emekçilerinin bile, temiz havaya ve çok güçlü bir şekilde etkili olan ve sadece en güçlü olanların yaşamasına izin veren doğal ayıklanma ilkesine rağmen, nasıl ölmeye başladıklarını gösterir. Etrafını saran işçi alaylarının acılarını görmemek için böylesine geçerli nedenleri bulunan sermaye, pratikte, insan ırkının aşağılanması ve nihai yok olması olasılığıyla, dünyanın güneşe muhtemel gömülmesiyle ilgilendiği kadar ilgilenir. Her borsa oyununda fırtınanın er geç kopup her şeyin altüst olacağını herkes bilir, fakat kendisi altın yağmuru altında küplerini doldurup onları güvenceye aldıktan sonra, dünyanın komşusunun başına yıkılacağını umut eder. Après moi le déluge!,* her kapitalistin ve bü-

* Benden sonra tufan! —çn.

tün kapitalist ulusların parolasıdır. Bu yüzden sermaye, toplumun zorlaması olmadıkça, emekçinin sağlığına ya da ömrüne aldırmaz. Fiziksel ve zihinsel bozulma, erken ölüm, aşırı çalışma işkencesiyle ilgili çığlıklara şu yanıtı verir: Kârlarımızı arttırdıkları için bunları dert etmemiz mi gerek? Bir bütün olarak bakıldığında, bütün bunlar aslında bireysel kapitalistin iyi ya da kötü niyetine bağlı değildir. Serbest rekabet kapitalist üretimin asli yasalarını, her bireysel kapitalist üzerinde güce sahip zorlayıcı dışsal yasalar biçiminde ortaya çıkarır.

Normal işgününün yerleşmesi, kapitalist ile emekçi arasında yüzyıllarca süren mücadelenin sonucudur. Örneğin, günümüzün İngiliz fabrika yasasını, 14. yüzyıldan 18. yüzyıl ortalarına kadar süregelen İngiliz İş Nizamnameleriyle karşılaştırın. Modern Fabrika Yasaları işgününü zorla kısalttığı halde, önceki nizamnameler zorla uzatmaya çalışıyordu. Elbette, embriyo halindeki sermayenin —**büyümeye başlarken sadece ekonomik ilişkilerin zoruyla değil**, devletin yardımıyla da quantum sufficit* bir emek gücünü emme hakkını güvenceye aldığı sıradaki— tavırları, olgunluk çağında kavga ve gürültüyle vermek zorunda kaldığı ödünler karşısında çok mütevazı görünür. "Özgür" emekçinin, kapitalist üretimin gelişmesi sayesinde, zorunlu geçim araçlarının fiyatı karşılığında aktif yaşamının tamamını, bir tas çorba karşılığında doğuştan gelen haklarını satmaya razı olması, yani toplumsal koşullar tarafından satmaya zorlanması için yüzyılların geçmesi gerekir. Bu yüzden, sermayenin 14. yüzyıl ortalarından 17. yüzyıl sonlarına kadar devlet önlemleriyle yetişkin emekçilere dayatmaya çalıştığı işgününün uzatılmasının, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında çocuk kanının sermayeye dönüşmesini engellemek üzere devletin şurada burada uygulamaya koymuş olduğu işgününün kısaltılmasıyla aşağı yukarı çakışması doğaldır. Örneğin yakın zamana kadar Kuzey

* Yeterli nicelikte ---çn

Amerika Cumhuriyetinin en özgür eyaleti olan Massachusetts eyaletinde bugün 12 yaşın altındaki çocukların emeğinin yasal sınırı olarak ilan edilen şey, İngiltere'de, 17. yüzyılın ortalarında bile güçlü kuvvetli zanaatçıların, gürbüz emekçilerin ve atletik yapılı demircilerin normal işgünüydü.

Kısım IV. Nispi Artı Değer Üretimi

BÖLÜM XII. NİSPİ ARTI DEĞER KAVRAMI

İşgününün sadece kapitalistin emek gücünün karşılığı olarak ödediği değerin bir eşdeğerini üreten kısmını, bu noktaya kadar değişmeyen bir büyüklük olarak ele aldık; aslında, verili üretim koşullarında ve toplumun ekonomik gelişmesinin verili bir aşamasında öyledir de. Emekçi, bu zorunlu emek zamanının ötesinde, gördüğümüz gibi, 2, 3, 4, 6 vb. saat daha çalışmaya devam edebilirdi. Artı değer oranı ile işgününün uzunluğu, bu uzatmanın büyüklüğüne bağlıydı. Diğer yanda, zorunlu emek zamanı değişmediği halde, toplam işgününün değişken olduğunu gördük. Şimdi, uzunluğu ve zorunlu emek ile artı emek arasındaki bölüşümü verili olan bir işgünümüz var diyelim. Burada ac çizgisinin tamamı, *a*——*b*——*c*, örneğin 12 saatlik bir işgününü temsil etsin; ab kısmı 10 saatlik zorunlu emek, *bc* kısmı 2 saatlik artı emek olsun. Şimdi, artı değer üretimi nasıl arttırılabilir, yani *ac* uzatılmadan, ya da *ac*'den bağımsız olarak artı emek nasıl uzatılabilir?

Burada ac uzunluğu verili olmasına karşın, aynı zamanda *ac* işgününün bitimi de olan *c* noktasının ötesine geçilmese de, *b* noktasının a yönünde geri çekilmesiyle bc uzatılabilir görünüyor. Diyelim ki, *ab'bc* çizgisindeki *b'*—*b*, *bc*'nin yarısına, *a*——*b'*—*b*——*c*, ya da bir saatlik emek zamanına eşittir. Şimdi, 12 saatlik işgünü *ac*'de *b* noktasını *b'* noktasına hareket ettirirsek, *bc*, *b'c* olur; işgünü önceki gibi 12 saat kalmasına karşın, artı emek yarı yarıya artar, 2

saatten 3 saate çıkar. Ne var ki, zorunlu emek zamanı *ab*'den *ab*'ne, 10 saatten 9 saate eşzamanlı indirilmeden, artı emek zamanının *bc*'den *b'c'*ye, 2 saatten 3 saate bu uzatılması açıkça olanaksızdır. Artı emeğin uzatılması, zorunlu emeğin kısaltılmasına karşılık gelir; ya da emekçinin daha önce kendi yararına tükettiği emek zamanının bir kısmı, kapitalistin yararı için tüketilen emek zamanına çevrilecektir. İşgünün uzunluğunda değil, zorunlu emek zamanı ile artı emek zamanına bölünmesinde bir değişiklik olacaktır.

Diğer yanda, açıktır ki, işgünün uzunluğu ve emek gücünün değeri verili olduğunda, artı emeğin süresi de verilidir. Emek gücünün değeri, yani emek gücünü üretmek için gerekli emek zamanı, bu değeri yeniden üretmek için zorunlu emek zamanını belirler. Bir saatlik çalışma altı penste cisimleşir ve bir günlük emek gücünün değeri beş şilin olursa, emekçi, sermayenin emek gücü için ödediği değeri yerine koymak için, ya da günlük zorunlu geçim araçlarının değerinin bir eşdeğerini üretmek için günde 10 saat çalışmalıdır. Bu geçim araçlarının değeri verili ise, emekçinin emek gücünün değeri de verilidir; ve emek gücünün değeri verili ise, zorunlu emeğinin süresi de verilidir. Ne var ki, artı emek süresi, toplam işgününden zorunlu emek zamanı düşülerek elde edilir. 12 saatten 10 saat çıkarılırsa iki saat kalır ve verili koşullar altında, artı emeğin iki saatin ötesine nasıl uzatılabileceğini anlamak kolay değil. Kuşkusuz, kapitalist, emekçiye beş şilin yerine, dört şilin altı pens, hatta daha azını ödeyebilir. Dört şilin altı penslik bu değeri yeniden üretmek için, dokuz saatlik emek zamanı yeterli olur ve sonuçta iki yerine üç saatlik artı emek kapitalistin cebine girer ve artı değer, bir şilinden on sekiz pense yükselir. Ne var ki, ancak emekçinin ücreti emek gücünün değerinin altına çekilerek bu sonuca ulaşılır. Emekçi, dokuz saatte ürettiği dört şilin altı pensle öncekinden onda bir oranında daha az zorunlu geçim aracına sahip olur ve sonuçta, emek gücünün yeniden üretimi sakatlanır. Bu durumda artı emek, sadece normal sınırları aşılarak uzatılır; sadece zorunlu

emek zamanının bir kısmı gasp edilerek, artı emek alanı genişletilir. Fiili pratikte bu yöntem önemli bir rol oynamasına karşın, burada, emek gücü de dahil bütün metaların tam değerlerinde alınıp satıldıkları varsayımımıza dayanarak, bunu değerlendirmenin dışında tutuyoruz. Buna göre, demek ki, emek gücünün üretimi ya da değerinin yeniden üretimi için zorunlu emek zamanı emekçinin ücreti emek gücünün değerinin altına düşürülerek azaltılamaz, ancak bizzat emek gücünün değeri düşürülerek azaltılabilir. İşgününün uzunluğu verili ise, artı emeğin uzatılması, zorunlu olarak, zorunlu emek zamanının kısılmasından kaynaklanmalıdır; zorunlu emek artı emekten kaynaklanamaz. Ele aldığımız örnekte, zorunlu emek zamanını onda bir oranında, yani 10 saatten 9 saate azaltabilmek ve bunun sonucunda artı emeği 2 saatten 3 saate uzatabilmek için, emek gücünün değerinin fiilen onda bir oranında düşmesi gerekir.

Ne var ki, emek gücünün değerinde böyle bir düşüş, önceden 10 saatte üretilen aynı zorunlu geçim araçlarının şimdi 9 saatte üretilebildiğini ima eder. Fakat emeğin üretkenliğinde bir artış olmadan bu olanaksızdır. Örneğin, verili aletleriyle bir ayakkabıcının 12 saatlik bir işgününde bir çift ayakkabı yaptığını varsayalım. Aynı zaman içinde iki çift yapması gerekse, emeğinin üretkenliğinin iki katına çıkması gerekir ve bu, aletlerinde ya da çalışma tarzında ya da ikisinde birden bir değişiklik olmadan gerçekleşemez. Bu yüzden üretim koşulları, yani ayakkabıcının üretme tarzı ve bizzat emek sürecinin kendisi köklü bir değişime uğramalıdır. Emeğin üretkenliğindeki artışla, genel olarak emek sürecinde, bir metanın üretimi için toplumsal bakımdan zorunlu emek zamanını kısaltacak ve verili nicelikte bir emeğe daha büyük nicelikte bir kullanım değeri üretme gücü verecek türden bir değişikliği kastediyoruz. Şimdiye kadar işgününün basit uzatılmasından kaynaklanan artı değeri ele alırken, üretim tarzını verili ve değişmez saydık. Fakat zorunlu emeği artı emeğe çevirerek artı değer üretmek zorunda kalındığın-

da, sermaye için emek sürecini tarihsel olarak bulduğu biçimde devralmak ve sonra basitçe sürecin süresini uzatmak yeterli olmaz. Emeğin üretkenliği arttırılmadan önce, sürecin teknik ve toplumsal koşulları ve dolayısıyla bizzat üretim tarzının kökten değiştirilmesi gerekir. Yalnız bu yolla emek gücünün değeri düşürülebilir ve işgününün bu değerin yeniden üretimi için zorunlu olan kısmı kısaltılabilir.

İşgününün uzatılmasıyla üretilen artı değere mutlak artı değer diyorum. Diğer yanda, zorunlu emek zamanının kısılmasından ve işgününün iki bileşeninin uzunluklarında buna karşılık gelen bir değişimden kaynaklanan artı değere ise, nispi artı değer diyorum.

Emek gücünün değerinde bir düşüş sağlamak için, emeğin üretkenliğindeki artış, ürünleri emek gücünün değerini belirleyen ve dolayısıyla ya alışılmış geçim araçları sınıfına giren ya da bu araçların yerini tutabilir olan sanayi kollarını kapsamalıdır. Fakat bir metanın değerini sadece emekçinin doğrudan o metaya kattığı emeğin niceliği değil, üretim araçlarına içerilen emek de belirler. Örneğin, bir çift ayakkabının değeri sadece ayakkabıcının emeğine değil, derinin, balmumunun, ipliğin vb. değerine de bağıdır. Bu yüzden, emeğin üretkenliğinde bir artış ve zorunlu geçim araçlarını üretmek için gerekli değişmeyen sermayenin maddi öğelerini oluşturan emek aletlerini ve hammaddeyi sağlayan sanayiilerin metalarında buna karşılık gelen bir ucuzlama da emek gücünün değerinde bir düşüşe neden olur. Fakat ne zorunlu geçim araçlarını ne de bunlar için gerekli üretim araçlarını sağlayan sanayi kollarındaki emeğin üretkenliğinde bir artış, emek gücünün değerini etkilemez.

Elbete, ucuzlayan meta emek gücünün değerinde sadece pro tanto* bir düşüşe, o metanın emek gücünün yeniden üretiminde kullanılmasıyla orantılı bir düşüşe neden olur. Örneğin gömlek, zorunlu bir geçim aracıdır; fakat birçok geçim aracından sadece bir

* O ölçüde —çn.

tanesidir. Ne var ki, zorunlu geçim araçlarının toplamı, her biri ayrı bir sanayiinin ürünü olan çeşitli metalardan oluşur; ve bu metalardan her birinin değeri emek gücünün değerine bir bileşen olarak girer. Toplam azalma, bu çeşitli ve ayrı sanayiilerde gerçekleşen emek zamanındaki bütün farklı kısalmaların toplamı olmak üzere, emek gücünün değeri yeniden üretimi için zorunlu emek zamanının azalmasıyla birlikte azalır. Burada bu genel sonuç, her bireysel durumda doğrudan amaçlanmış dolaysız sonuçmuş gibi ele alınıyor. Örneğin, bireysel bir kapitalist emeğin üretkenliğini arttırarak gömlekleri ucuzlattığı her seferinde, zorunlu olarak emek gücünün değerini düşürmeyi ve zorunlu emek zamanını pro tanto kısaltmayı amaçlamaz. Fakat eninde sonunda ancak bu sonuca katkıda bulunduğu ölçüde, genel artı değer oranının yükselmesine yardımcı olur. Sermayenin genel ve zorunlu eğilimleri, bu eğilimlerin tezahür biçimlerinden ayırt edilmelidir.

Buradaki niyetimiz, kapitalist üretime içkin yasaların, zorlayıcı rekabet yasaları olarak öne çıktıkları ve bireysel kapitalistin zihnine ve bilincine kendi hareketlerinin yönlendirici dürtüleri olarak yansıdıkları bireysel sermaye kütlelerinin hareketlerinde tezahür etme şekillerini incelemek değil. Fakat şurası açıktır ki, tıpkı göksel cisimlerin görünürdeki devinimlerinin, bunların gerçek devinimlerine, duyularla doğrudan algılanmayan devinimlere aşina olanların dışında hiç kimseye anlaşılır olmaması gibi, sermayenin içsel doğasıyla ilgili bir kavrayışa sahip olmadan da metanın bilimsel bir çözümlenmesi olanaksızdır. Yine de, nispi artı değer üretimini daha iyi kavramak için, zaten ulaşmış olduğumuz sonuçlardan fazlasını varsaymadığımız aşağıdaki belirlemeleri ekleyebiliriz.

Bir saatlik emek altı penste cisimleşirse, 12 saatlik işgününde altı şilinlik bir değer üretilir. Diyelim ki, mevcut emek üretkenliğiyle bu 12 saatte 12 kalem mal üretiliyor. Her kalem malda kullanılıp tüketilen üretim araçlarının değeri de altı pens olsun. Bu koşullar altında her kalem mal bir şiline mal olur: Altı pens üretim araçları-

nın değeri için, altı pens de çalışmayla bu araçlara katılan yeni değer için. Diyelim, bir kapitalist emeğin üretkenliğini iki katına çıkarıp, 12 saatlik işgününde 12 yerine 24 kalem mal üretmenin bir yolunu bulmuş olsun. Üretim araçlarının değeri aynı kalmak üzere, her kalem malın değeri dokuz pense düşecektir; bunun altı pensi üretim araçlarının değeri, üç pensi de emek tarafından eklenen yeni değerdir. İki katına çıkmış emek üretkenliğine rağmen, günlük emek önceki gibi altı şilinlik yeni bir değer üretir; ne var ki, bu değer şimdi iki katı mala dağılmıştır. Her kalem mal bu değerin 1/12'si yerine 1/24'ünü, altı pens yerine üç pensi kendinde cisimleştirmiştir; ya da aynı anlama gelmek üzere, üretim araçları her bir kalem mala dönüştürülürken, tam bir saatlik emek zamanı yerine sadece yarım saatlik emek zamanı üretim araçlarına eklenir. Bu malların tek tek değeri, şimdi toplumsal değerlerinin altındadır; başka bir ifadeyle, ortalama toplumsal koşullar altında üretilen aynı mal yığınından daha az emek zamanına mal olmuşlardır. Her bir kalem mal ortalama olarak bir şiline mal olur ve 2 saatlik toplumsal emeği temsil eder; fakat değişmiş üretim tarzında sadece dokuz pense mal olur, ya da sadece 1.1/2 saatlik emeği içerir. Ne var ki, bir metanın gerçek değeri o metanın bireysel değeri değil, toplumsal değeridir; yani gerçek değer malın her tekil durumda üreticiye mal olduğu emek zamanıyla değil, o malın üretimi için toplumsal bakımdan gerekli emek zamanıyla ölçülür. Bu nedenle, yeni yöntemi uygulayan kapitalist metasını bir şilinlik toplumsal değerinde satarsa, metaı bireysel değerinin üç pens fazlasına satar ve böylece fazladan üç penslik bir artı değer gerçekleştirir. Diğer yanda, 12 saatlik işgünü, kapitalist için artık 12 yerine 24 kalem malla temsil edilir. Dolayısıyla, bir işgününün ürününden kurtulmak için talep de iki katına çıkmalıdır; yani pazar iki kat genişlemelidir. Diğer şeyler eşit olmak üzere, kapitalistin metaları ancak fiyatlarında bir düşüşle daha geniş bir pazara hükmedebilir. Bu nedenle, kapitalist metalarını bireysel değerlerinin üstünde, fakat toplumsal değerleri-

nin altında, sözgelimi her birini on pense satabilir. Bu şekilde de her birinden fazladan bir penilik bir artı değer sızdırır. Kapitalistin metaları emek gücünün genel değerinin belirlenmesine katılan zorunlu geçim araçları sınıfına girsin ya da girmesin, çoğalan bu artı değer kapitalistin cebine girer. Bu yüzden, bu son koşuldan bağımsız olarak, her bireysel kapitalistin emeğin üretkenliğini arttırarak metalarını ucuzlatma dürtüsü vardır.

Yine de, bu durumda bile artan artı değer üretimi zorunlu emek zamanının kısaltılmasından ve buna uygun olarak artı emek zamanının uzatılmasından kaynaklanır. Zorunlu emek zamanı 10 saat, bir günlük emek gücünün değeri beş şilin, artı emek zamanı 2 saat ve günlük artı değer bir şilin tutsun. Fakat kapitalist, şimdi, parçasını on pense sattığı 24 kalem mal üretiyor ve toplam 20 şilin elde ediyor. Geçim araçlarının değeri 12 şilin ettiğine göre, bu malların sadece 14.2/5'i yatırılmış değişmeyen sermayenin yerini tutar. 12 saatlik işgününün emeğini geriye kalan 9.3/5 kalem mal temsil eder. Emek gücünün fiyatı beş şilin olduğuna göre, 6 kalem mal zorunlu emek zamanını, 3.3/5 kalem mal artı emeği temsil eder. Ortalama toplumsal koşullar altında 5:1 olan zorunlu emeğin artı emeğe oranı, şimdi 5:3'tür. Aynı sonuca şu şekilde de varılabilir: 12 saatlik işgününün ürününün değeri yirmi şilindir. Bu miktarın 12 şilini geçim araçlarının değerine, sadece yeniden ortaya çıkan bir değere aittir. Geriye kalan sekiz şilin, o işgününde yeni yaratılan değerin para olarak ifadesidir. Bu miktar, aynı türden ortalama toplumsal emeğin ifade edildiği miktardan büyüktür: Oniki saatlik ortalama toplumsal emek, sadece altı şilinle ifade edilir. Olağanüstü üretken emek yoğunlaşmış emek olarak iş görür; eşit zaman aralıklarında aynı türden ortalama toplumsal emeğin yarattığından daha fazla değer yaratır. Fakat kapitalistimiz bir günlük emek gücünün değeri olarak, önceki gibi sadece beş şilin ödemeye devam eder. Bu yüzden, emekçi şimdi bu değeri yeniden üretmek için 10 saat yerine sadece 7.4/5 saat çalışmalıdır. Bu nedenle, artı emeği

2.4/5 saat artar ve ürettiği artı değer bir şilinden 3 şiline çıkar. Bu yüzden, gelişmiş üretim yöntemini uygulayan kapitalist, aynı işi yapan diğer kapitalistlere göre işgününün daha büyük bir kısmını artı emek olarak kendine mal eder. Nispi artı değer üretme uğraşısı içindeki kapitalistler bütününün kolektif olarak yaptığı şeyi, bizim kapitalistimiz bireysel olarak yapar. Ne var ki, bu yeni üretim yöntemi genelleşir genelleşmez ve dolayısıyla ucuzlamış metanın bireysel değeri ile toplumsal değeri arasındaki farkın yok olmasına yol açar açmaz, bu fazla artı değer de yok olur. Değerin emek zamanıyla belirlenmesi yasası, yeni üretim yöntemini uygulayan bireysel kapitalisti mallarını toplumsal değerlerinin altında satmaya zorlayarak egemenliği altına alan bu yasa, zorlayıcı bir rekabet yasası olarak işleyen bu aynı yasa, rakip kapitalistleri yeni yöntemleri benimsemeye zorlar. Bu nedenle, sadece emeğin üretkenliğindeki artış zorunlu geçim araçlarının bir kısmını oluşturan ve dolayısıyla emek gücünün değerinin öğeleri olan metalarla bağlantılı üretim kollarını kapsadığı ve bu metaları ucuzlattığı zaman, bütün süreç eninde sonunda artı değerin genel oranını etkiler.

Metaların değeri emeğin üretkenliğiyle ters orantılıdır. Metaların değerine bağlı olduğu için emek gücünün değeri de böyledir. Nispi artı değer ise, aksine, bu üretkenlikle doğru orantılıdır. Üretkenliğin artışıyla birlikte artar, düşüşüyle birlikte düşer. Paranın değerinin değişmeyeceği varsayılarak, 12 saatlik ortalama bir toplumsal işgünü, her zaman aynı yeni değeri, altı şilin, üretir; bu miktar, artı değer ile ücret arasında nasıl bölünürse bölünsün. Fakat, artan verimliliğin sonucunda zorunlu geçim araçlarının değeri düşer ve böylece bir günlük emek gücünün değeri beş şilinden üç şiline inerse, artı değer bir şilinden üç şiline yükselir. Emek gücünün değerinin yeniden üretimi için 10 saat zorunluydu; şimdi ise, sadece 6 saat gerekiyor. Dört saat boşta kalmıştır ve bu, artı değer alanına eklenebilir. Bu yüzden, sermayede, metaları ve böylece bizzat emekçiyi ucuzlatmak için emeğin üretkenliğini yükseltme konu-

sunda içkin ve değişmez bir eğilim vardır.

Bir metanın değeri, kendi başına kapitalisti hiç ilgilendirmez. Onu ilgilendiren tek şey, meta halinde ve metanın satışıyla gerçeklenen artı değerdir. Artı değerin gerçeklenmesi, zorunlu olarak, yatırılan değerin yeniden elde edilmesiyle birlikte gerçekleşir. Şimdi, nispi artı değer emeğin üretkenliğindeki gelişmeyle doğru orantılı artarken, diğer yanda metaların değeri de aynı oranda azaldığına göre; bir ve aynı süreç metaları ucuzlatıp, bunlarda içerilen artı değeri çoğalttığına göre, burada şu bilmecenin çözümüyle karşı karşıyayız: Tek kaygısı mübadele değeri üretimi olan kapitalist, neden metaların mübadele değerini sürekli bastırmaya çalışır? Siyasal iktisadın kurucularından biri olan Quesnay'ın karşıtlarına eziyet etmekte kullandığı ve bu karşıtların yanıtını veremediği bir bilmece. "Siz," diyor, "sınai ürünlerin imalatında masraflar ve emeğin maliyeti üretime zarar vermeden ne kadar çok düşürülürse, bitmiş malın fiyatını düşüreceği için böyle bir düşüşün o kadar çok avantajlı olduğunu kabul ediyorsunuz. Fakat yine de, çalışan insanların emeğinden kaynaklanan servet üretiminin, ürünlerinin mübadele değerinin çoğalmasına dayandığına inanıyorsunuz."

Bu nedenle, kapitalist üretimde, üretkenliği arttırılarak emekten tasarruf sağlandığında işgününün kısaltılması amaçlanmaz. Sadece, belirli bir nicelikte metanın üretimi için zorunlu emek zamanının kısaltılması amaçlanır. Emeğinin üretkenliği arttırıldığında işçinin, öncekinden söz gelimi 10 kat daha fazla meta üretmesi ve böylece her bir metaya onda bir oranında emek zamanı harcaması olgusu, işçinin önceki gibi 12 saat çalışmaya devam etmesine ve bu 12 saatte 120 yerine 1200 kalem mal üretmesine engel değildir. Dahası, işçinin işgünü, aynı zamanda 14 saatte 1400 kalem mal üretecek şekilde uzatılsa bile. Bu nedenle, MacCulloch, Ure, Senior ve diğer bir sürü iktisatçının yazılarının bir sayfasında, üretkenliği arttığı ve böylece gerekli emek zamanı kısaldığı için emekçinin sermayeye şükran borçlu olduğunu, bir sonraki sayfasında 10 saat yerine

15 saat çalışarak borcunu ödemesi gerektiğini okuyabiliyoruz. Kapitalist üretimin sınırları içinde, emeğin üretkenliğindeki her gelişmenin amacı, işgününün işçinin kendisi için çalışmak zorunda olduğu kısmını kısaltmak ve bu kısaltmayla günün öteki kısmını, işçinin kapitalist için bedava çalıştığı kısmını uzatmaktır. Metaları ucuzlatmadan bu sonuca ne kadar ulaşılabildiği de, nispi artı değer üretmenin tikel tarzlarının nicelenmesiyle, şimdi geçeceğimiz incelemeyle ortaya çıkacaktır.

BÖLÜM XIII. İŞBİRLİĞİ*

O halde, ancak her bireysel sermaye eşzamanlı olarak nispeten çok sayıda emekçiyi çalıştırdığı, dolayısıyla emek süreci daha geniş bir ölçekte yürütüldüğü ve nispeten daha büyük ürün nicelikleri verdiği zaman gerçek kapitalist üretim başlar. Çok sayıda emekçinin aynı zamanda, aynı yerde (ya da isterseniz, aynı emek alanında) bir kapitalistin patronluğu altında aynı tür metaı üretmek için bir arada çalışmaları, hem tarihsel hem mantıksal olarak kapitalist üretimin başlangıç noktasını oluşturur. Bizzat üretim tarzı bakımından, sözcüğün dar anlamında ilk aşamalarındaki manüfaktürü, bir ve aynı bireysel sermayenin çok sayıda işçiyi eşzamanlı çalıştırması dışında, loncaların el zanaatlarından ayırt etmek zordur. Sadece ortaçağın usta zanaatçısının atölyesi genişlemiştir.

....

Daha önceki bir bölümde, eşzamanlı çalıştırılan çok sayıda işçi-

* İşbirliği (co-operation); A. Bilgi çevirisinde "elbirliği". "Elbirliği" ifadesi, üretim araçlarının geri bir gelişme düzeyinde emekçilerin fiziksel güçlerini birleştirmeleri çağrışımı da yaptığı için, basit elbirliğini de kapsayacak şekilde üretim araçlarının gelişme düzeyinden bağımsız olarak aynı malı üreten bir tek süreçte emekçilerin aynı mekanda ortak çalışmasını çağrıştıran ve sürecin farklı işlerinin birliğini de anlatan "işbirliği" ifadesini kullanmayı tercih ettik —çn.

nin ve dolayısıyla üretilen artı değer miktarının, işverenin kendisini el emeğinden kurtarıp küçük bir ustadan bir kapitaliste çevirmeye ve böylece kapitalist üretimi biçimsel olarak kurmaya yeterli olabilmesi için belli bir asgari sermaye miktarının zorunlu olduğunu gördük. Şimdi de, çok sayıda yalıtık ve bağımsız süreci birleşik bir tek toplumsal sürece çevirmek için belli bir asgari miktarın zorunlu bir koşul olduğunu görüyoruz.

Başlangıçta emeğin sermayeye boyun eğişinin, emekçinin kendi hesabına çalışmak yerine kapitalistin hesabına ve onun yönetimi altında çalışması olgusunun sadece biçimsel bir sonucu olduğunu da gördük. Çok sayıda emekçinin işbirliğiyle, sermayenin egemenliği gelişip bizzat emek sürecinin sürdürülmesi için bir gereklilige, gerçek bir üretim gerekliliğine dönüşür. Bir kapitalistin üretim alanına komuta etmesi, artık, bir generalin muharebe alanına komuta etmesi kadar vazgeçilmezdir.

Emeğin daha geniş ölçekte her birleşmesi, bireysel aktivistlerin uyumlu çalışmasını sağlamak ve birleşik bir organizmanın genel işlevlerini yerine getirmek için, az çok yönlendirici bir otoriteyi gerektirir. Tekil bir kemancı kendi kendisinin şefidir; orkestra başka bir şefi gerektirir. Sermayenin denetimi altındaki emek, işbirliğine dayalı bir emek halini aldığı andan itibaren, yönlendirme, denetleme ve uyarlama işi, sermayenin işlevlerinden biri olur. Sermayenin bir işlevi olduktan sonra ise, özgül karakteristikler kazanır.

Kapitalist üretimin yönlendirici dürtüsü, amacı ve hedefi, olası en fazla miktarda artı değer elde etmek ve dolayısıyla emek gücünü olası en geniş ölçüde sömürmektir. İşbirliği yapan emekçilerin sayısı arttıkça, emekçilerin sermayenin egemenliğine direnci ve dolayısıyla sermayenin karşı baskıyla bu direncin üstesinden gelme zorunluluğu da artar. Kapitalistin uyguladığı denetim, sadece toplumsal emek sürecinin doğasından kaynaklanan ve bu sürece özgü özel bir işlev değil, aynı zamanda toplumsal bir emek sürecini sömürme işlevidir de; ve dolayısıyla sömürücü ile sömürdüğü canlı

ve çalışan hammadde arasındaki kaçınılmaz antagonizmde kökleri vardır.

Yine, artık emekçinin değil kapitalistin mülkiyeti olan üretim araçları kitlesinin artışıyla orantılı olarak, bu araçların gereği gibi kullanılması için etkin bir denetim zorunluluğu da artar. Dahası, ücretli emekçilerin işbirliğini, tamamen onları çalıştıran sermaye meydana getirir. Emekçilerin bir tek üretken bünyedeki birliği ve bireysel işlevleri arasında bir bağlantının kurulması, emekçilere yabancı ve dışsal konulardır ve kendilerinin değil, kendilerini bir araya getiren ve bir arada tutan sermayenin edimidir. Bu yüzden, çeşitli emekleri arasında var olan bağlantı, kendilerine düşünsel olarak kapitalistin önceden tasarlanmış bir planı biçiminde, pratik olarak aynı kapitalistin otoritesi biçiminde, onların etkinliğini kendi amaçlarına tabi kılan başka birinin güçlü iradesi biçiminde görünür. O halde, kapitalistin denetimi, bizzat üretim sürecinin iki katlı doğası —bir yanda kullanım değerleri üreten toplumsal bir süreç, diğer yanda artı değer üreten bir süreç— nedeniyle özünde iki katlı ise, bu denetim biçim olarak despotiktir. İşbirliği kendi ölçeğini genişlettikçe, bu despotizm kendine özgü biçimler alır. Kapitalist, başlangıçta sermayesi kapitalist üretimi başlatmak için asgari miktarda ulaşır ulaşmaz elini emekten fiilen nasıl çektiyse, şimdi de, bireysel işçileri ve işçi gruplarını denetleme ve sürekli gözetleme işini özel türden bir ücretli emekçiye devreder. Bir kapitalistin komutası altındaki sınai emekçiler ordusu, gerçek bir ordu gibi, iş yapılırken sermaye adına komuta işini yapan subayları (idareciler) ve astsubayları (ustabaşı, pasta başı) gerektirir. Gözetleme işi, bunların yerleşik ve özel işlevi olur. Siyasal iktisatçı, yalıtık köylülerin ve artizanların üretim tarzını köle emeğine dayalı üretimle karşılaştırdığında, bu gözetleme emeğini üretimin faux frais'si* arasında sayar. Fakat kapitalist üretim tarzını değerlendirildiğinde, aksi-

* Üretken olmadığı halde zorunlu olan ikinci masraflar —çn.

ne, emek sürecinin işbirliğine dayalı niteliğinin zorunlu kıldığı denetim işini, bu sürecin kapitalist niteliğinin ve emekçi ile kapitalist arasındaki çıkar antagonizminin zorunlu kıldığı farklı denetim işiyle özdeşmiş gibi ele alır. Bir insanın kapitalist olmasının nedeni, sanayiinin bir önderi olması değildir; aksine, kapitalist olduğu için sanayiinin bir önderidir. Tıpkı feodal dönemde general ve yargıçlık işlevlerinin toprak mülkiyetinin yüklemleri olması gibi, sanayi önderliği de sermayenin bir yüklemidir.

Emekçi, kapitalist ile satış pazarlığı yapana kadar kendi emek gücünün sahibidir; ve sahip olduğundan fazlasını —yani bireysel, yalıtık emek gücünden fazlasını— satamaz. Kapitalistin bir tek insanın emek gücünü satın almak yerine 100 kişinin emek gücünü satın alıp, bir kişi yerine birbiriyle bağlantısız 100 kişiyle ayrı ayrı sözleşme yapması olgusu bu durumu hiçbir şekilde değiştirmez. Birbirleriyle işbirliği yapmalarına izin vermeden bu 100 kişiyi çalıştırma özgürlüğüne sahiptir. 100 bağımsız emek gücünün değerini kendilerine öder, fakat 100 kişinin birleşik emek gücünün değerini ödemez. Birbirlerinden bağımsız oldukları sürece emekçiler, birbirleriyle değil kapitalistle ilişkiye giren yalıtık kişilerdir. Bu işbirliği ancak emek süreciyle birlikte başlar, fakat o zaman da kendilerine ait olmaktan çıkmışlardır. Bu sürece girmekle, sermaye ile bütünleşirler. İşbirliği yapan kişiler, çalışan bir organizmanın üyeleri olarak, sermayenin özel varoluş tarzlarından başka bir şey değildirler. Bu yüzden, emekçinin işbirliği içinde çalışırken geliştirdiği üretken güç, sermayenin üretken gücüdür. İşçiler verili koşullar altına sokuldukları zaman, bu güç bedava gelişir ve onları bu koşulların altına koyan da sermayedir. Bu güç sermayeye bedavaya geldiği için, diğer yanda emekçi de emeği sermayeye ait olmadan bu gücü geliştirmediği için, doğanın sermayeye bahşettiği bir güç gibi —sermayeye içkin üretken bir güç gibi— görünür.

Basit işbirliğinin muazzam sonuçları eski Asyalıların, Mısırlıların, Etrüsklerin vb. dev eserlerinde görülebilir. "Geçmiş zamanlar-

da bu Doğulu devletlerin, sivil ve askeri kuruluşlarının masraflarını karşıladıktan sonra görkemli ya da yararlı eserlere harcayabilecekleri bir fazlalığa sahip oldukları görülmüştür ve bunları inşa ederken, hemen hemen bütün tarım dışı nüfusun el ve kolları üzerindeki egemenlikleri, bunların güçlerine hala tanıklık eden muhteşem anıtları üretmiştir. Bereketli Nil vadisi ... tarım dışı kalabalık bir nüfus için yiyecek üretiyor ve monarka ya da ruhbana ait olan bu yiyecek, ülkeyi dolduran dev anıtların araçlarını sağlayabiliyordu... Taşınmaları insanı hayrete düşüren muazzam heykellerin ve dev kütlelerin hareket ettirilmesinde, neredeyse sadece insan emeği hovardaca harcanıyordu... Emekçi sayısı ve bunların çabalarının birleştirilmesi yeterliydi. Her bir parçası küçük, dayanıksız ve önemsiz olsa da, okyanusun derinliklerinden yükselip adalara ve sağlam kara parçalarına dönüşen mercan resifleri görürüz. Asyatik bir monarşinin tarım dışı emekçilerinin bedensel çabaları dışında işe yarar şeyleri yok gibiydi, fakat güçleri sayılarıydı ve bu kitleleri yönlendirme gücü, bugün kalıntıları bizi şaşkınlıktan ağzı açık bırakan sarayların ve tapınakların, piramitlerin ve dev gibi anıtların yükselmesini sağladı. Böylesi girişimleri olanaklı kılan şey, emekçileri besleyen gelirlerin bir ya da birkaç elde toplanmasıdır." Asyalı ve Mısırlı kralların, Etrüsklü teokratların vb. bu gücü, modern toplumda, ister yalıtık olsun ister anonim ortaklıklarda olduğu gibi kolektif bir kapitalist olsun, kapitaliste aktarılmıştır.

Avcılıkla geçinen ırklar arasında ya da söz gelimi Hint topluluklarının tarımında rastladığımız şekliyle işbirliği, bir yanda üretim araçlarının ortak sahipliğine, diğer yanda bu durumlarda her bireyin, arının kovanından kopamaması kadar kendi topluluğu ya da kabilesiyle göbek bağını kesememişliği olgusuna dayanır. Bu tür işbirliği, yukarıdaki her iki karakteristikle kapitalist işbirliğinden ayrılır. Antik çağda, Ortaçağda ve modern sömürgelerde yer yer geniş ölçekli uygulanan işbirliği egemenlik ve kulluk ilişkilerine, esas olarak da köleliğe dayanır. Kapitalist biçim ise, aksine, başından sonu-

na kadar, kendi emek gücünü sermayeye satan özgür ücretli emekçileri önvarsayar. Bununla birlikte, tarihsel olarak bu biçim köylü tarımına ve loncalar halinde olsun ya da olmasın bağımsız yürütülen el zanaatlarına karşıt olarak gelişir. Bu bakış açısından kapitalist işbirliği, tikel tarihsel bir işbirliği biçimi olarak kendini göstermez; bizzat işbirliğinin kendisi, kapitalist üretim sürecine özgü ve bu süreci özel olarak ayırt eden tarihsel bir biçim gibi görünür.

Tıpkı işbirliğiyle gelişen emeğin toplumsal üretken gücünün sermayenin üretken gücü şeklinde görünmesi gibi, bizzat işbirliğinin kendisi de, yalıtık bağımsız emekçiler tarafından, hatta küçük işverenler* tarafından yürütülen üretim süreciyle karşılaştırıldığında, kapitalist üretim sürecinin özgül bir biçimi gibi görünür. Sermayeye tabi kılındığında fiili emek sürecinin geçirdiği ilk değişikliktir. Bu değişim, kendiliğinden gerçekleşir. Bu değişimin zorunlu koşulu olan bir ve aynı süreçte çok sayıda emekçinin eşzamanlı çalıştırılması, kapitalist üretimin başlangıç noktasını da oluşturur. Bu nokta, bizzat sermayenin doğuşuyla çakışır. O halde, bir yanda kapitalist üretim tarzı, kendini bize tarihsel bakımdan emek sürecinin toplumsal bir sürece dönüşmesinin zorunlu bir koşulu olarak gösteriyorsa, diğer yanda emek sürecinin bu toplumsal biçimi de, kendini sermayenin emeğin üretkenliğini arttırarak emeği daha karlı sömürmek için kullandığı bir yöntem olarak gösterir.

Buraya kadar incelediğimiz temel biçimiyle işbirliği, geniş ölçekli her üretimin doğal bir sonucudur; fakat kendi başına, kapitalist üretim tarzının gelişmesinde tikel bir çağa özgü sabit bir biçimi temsil etmez. En fazla ancak manüfaktürün el zanaatları benzeri başlangıcında ve manüfaktür çağına karşılık gelen ve esas olarak eşzamanlı çalıştırılan emekçilerin sayısı ile köylü tarımından emekçilerin kullanması için bir araya toplanan üretim araçları kitlesiyle

* Küçük işverenler (small employers); A. Bilgi çevirisinde "küçük topluluklar" —çn.

ayrılan türden geniş ölçekli tarımda sadece yaklaşık olarak öyle görünür. Sermayenin geniş ölçekte faaliyet gösterdiği ve işbölümü ile makinenin tali bir rol oynadığı üretim kollarında, basit işbirliği her zaman egemen biçimdir.

İşbirliği, her zaman kapitalist üretim tarzının temel biçimini oluşturur; yine de, işbirliğinin temel biçimi, kapitalist üretim biçiminin tikel bir biçimi olarak bu üretim tarzının daha gelişmiş biçimleriyle yanyana bulunmaya devam eder.

BÖLÜM XIV. İŞBÖLÜMÜ VE MANÜFAKTÜR

Kesim 1. Manüfaktürün İkili Kökeni

İşbölümüne dayanan işbirliği, tipik biçimini manüfaktürde alır ve asıl manüfaktür dönemi boyunca kapitalist üretim sürecinin egemen karakteristik biçimidir. Bu dönem, kabaca 16. yüzyıl ortalarından 18. yüzyılın son çeyreğine kadar uzanır.

Manüfaktür iki şekilde boy verir:—

(1) Çeşitli bağımsız el zanaatlarına mensup olan, fakat verili bir malın son şeklini alabilmesi için her birinin elinden geçmek zorunda olduğu emekçilerin bir tek kapitalistin denetimi altındaki bir işyerinde toplanmasıyla. Örneğin bir binek arabası, eskiden, tekerlekçi, koşumcu, terzi, çilingir, döşemeci, tornacı, kaytan-kordon ve püskülcü, camcı, boyacı, cilacı, kaplamacı vb. çok sayıda bağımsız zanaatçının emeğinin ürünüydü. Ne var ki, binek arabası manüfaktüründe ise, bütün bu farklı zanaatçılar, birbirlerinin eli altında çalıştıkları bir tek binada toplanırlar.

....

(2) Manüfaktür, bunun tam tersi bir şekilde de doğabilir —yani, hepsi kağıt, hurufat ya da iğne gibi aynı ya da aynı tür işi yapan çok sayıda zanaatçıyı bir tek işyerinde eşzamanlı çalıştıran bir kapitalistle. Bu, en temel biçimiyle işbirliğidir. Bu zanaatçılardan her

biri (belki bir iki çırağın yardımıyla) metanın tamamını yapar ve sonuç olarak, o metanın üretimi için zorunlu bütün işlemleri peş peşe yerine getirir. Hala eski zanaatçı tarzıyla çalışır. Fakat çok geçmeden, dış koşullar, işçilerin bir tek noktada toplanmasından ve işlerini eşzamanlı yapmalarından farklı bir yararlanmaya neden olur. Verili bir zamanda daha çok mal çıkarmak gerekebilir. Bu nedenle iş yeniden bölünür. Her kişinin çeşitli işlemlerin hepsini peş peşe yapmasına izin vermek yerine, bu işlemler, yan yana gerçekleştirilen, birbirleriyle bağlantısız, yalıtık işlemlere dönüştürülür; her biri farklı bir zanaatçıya havale edilir ve bu işlemlerin tamamı, işbirliği yapan işçiler tarafından eşzamanlı yerine getirilir.

....

Bu nedenle, manüfaktürün doğuş tarzının el zanaatlarından çıkıp gelişme tarzı iki katlıdır. Bir yanda, bağımsızlıklarından sıyrılıp, tikel bir metanın üretiminde salt tamamlayıcı kısmi süreçlere indirgenecek ölçüde özelleştirilen çeşitli bağımsız zanaatların birliğinden doğar. Diğer yanda, bir tek zanaatın zanaatçılarının işbirliğinden doğar; bu tikel zanaatı çeşitli ayrıntı işlemlere böler ve bu işlemleri, her birinin tikel bir emekçinin özel işlevi olacağı noktaya kadar yalıtıp birbirinden bağımsızlaştırır. Bu nedenle, manüfaktür bir yanda ya bir üretim sürecine işbölümünü sokar ya da bu işbölümünü daha da geliştirir; diğer yanda önceden ayrı ayrı olan zanaatları birleştirir. Fakat tikel başlangıç noktası ne olursa olsun, son biçimi daima aynıdır —parçaları insan olan üretken bir mekanizma.

....

Kesim 2. Ayrıntı Emekçisi* ve Gereçleri**

Şimdi daha fazla ayrıntıya girersek, her şeyden önce, bütün yaşamı boyunca bir ve aynı basit işlemi yapan bir emekçinin bütün bede-

Ayrıntı Emekçisi (The Detail Labourer); A. Bilgi çevirisinde "Parça-İşçi". Burada, bütün bir üretim sürecinin sadece bir ayrıntısıyla ilgili işleri yerine geti

nini bu işlemin otomatik ve uzmanlaşmış bir gerecine çevirdiği açıktır. Dolayısıyla, bütün bir işlemler dizisini peş peşe yerine getiren zanaatçıya göre bu işi daha az zamanda yapar. Fakat manüfaktürün canlı mekanizmasını oluşturan kolektif emekçi, yalnızca bu türden uzmanlaşmış ayrıntı emekçilerinden meydana gelir. Bu yüzden, bağımsız zanaatçılığa göre, verili bir zamanda daha çok üretilir, ya da emeğin üretken gücü artar. Dahası, bu kısmi iş bir tek kişinin özel işlevi olarak bir kez yerleşti mi, kullandığı yöntemler kusursuzlaşır. İşçinin sürekli aynı basit hareketi tekrarlaması ve dikkatinin buna yoğunlaşması, ona, istenilen sonuca en az çabayla nasıl ulaşılabileceğini deneyimle öğretir. Fakat aynı zamanda yaşayan ve verili bir malın imalatında çalışan birkaç emekçi kuşağı her zaman var olduğu için, böylece edinilen teknik beceri ve işin incelikleri yerleşik hale gelir ve birikip, kuşaktan kuşağa aktarılır. Manüfaktür, aslında, genel olarak toplumda hazır bulduğu doğal bir şekilde gelişmiş mesleki farklılaşmayı işyerinde yeniden üretip uç noktaya götürmekle ayrıntı emekçisinin becerilerini üretir. Diğer yanda, kısmi işin bir tek insanın yaşamı boyunca sürecek bir uğraşı halini alması, daha önceki toplumların gösterdiği meslekleri kalıtsallaştırma eğilimine, bunları ya kast biçiminde taşlaştırma, ya da belirli tarihsel koşullar bireyde kastların doğasıyla bağdaşmaz bir

ren emekçi anlatılmak isteniyor; bu ayrıntı işinin sonucu, süreçten çıkan ürünün ayrık bir parçası olmayabilir, ürünün bir parçasının bir ayrıntısıyla ilgili işlem de olabilir. "Parça-işçi" ifadesi, daha çok "tam işçi" benzeri bir ifadenin karşıtı bir çağrışım yaptığı; daha uygun gibi görünen "parça-işçisi" ifadesi de, ürünün kendi içinde bütünlüklü bir parçasıyla ilgili işler toplamını yerine getiren kişi anlamı taşıdığı için, "ayrıntı emekçisi" ifadesi tercih edildi —çn.

** Gereçler (Implements); A. Bilgi çevirisinde "Aletler". Metnin diğer kısımlarında "means of production" ifadesindeki "means" terimi "araç", "instruments of production" ifadesindeki "instrument" terimi "alet" olarak Türkçeleştirdi; ayrı terimlere ayrı karşılıklar kullanma gereğinden hareketle, burada işçinin işini yaparken kullandığı alet ve edevat toplamını anlatan "implements" terimi "gereçler" olarak Türkçeleştirildi —çn.

tarzda değişme eğilimi doğurduğu her seferinde, loncalar biçiminde kemikleştirme eğilimine karşılık gelir.

....

Bitmiş bir malın üretiminde çeşitli kısmi işlemleri peş peşe yerine getiren bir zanaatçı bazen yerini bazen aletlerini değiştirmelidir. Bir işlemden diğerine geçiş, emeğinin akışında kesinti yaratır ve deyim uygunsa, işgününde boşluklar yaratır. Bütün gün boyunca bir ve aynı işleme bağlı kalır kalmaz, bu boşluklar kapanır; işindeki değişiklikler azaldığı oranda, ortadan kalkarlar. Bunun sonucunda artan üretken gücün nedeni, ya verili bir zamanda harcanan emek gücündeki artıştır —yani artan emek yoğunluğudur— ya da üretken olmayan bir şekilde tüketilen emek gücü miktarındaki azalmadır. Hareketsizlikten harekete her geçişin gerektirdiği fazladan güç harcama, ulaşılan normal hız süresi uzatılarak telafi edilir. Diğer yanda, sürekli bir biçimli emek, ancak etkinliğin değiştirilmesiyle yeniden canlanan insanın hayvani ruh halinin yoğunluğunu ve akışını bozar.

....

Manüfaktür döneminin başlangıcında, meta üretiminde zorunlu emek zamanını azaltma ilkesi benimsenip formüle edildi: Özellikle çok geniş bir ölçekte ve büyük güç kullanılarak yürütülmek zorunda olan belli basit ilk süreçler için makine kullanımı, şurada burada uç verir. Bu yüzden, kağıt imalatının ilk döneminde paçavra kağıtların parçalanması kağıt değirmenleri tarafından yapılırdı; metal işlerinde, cevher büyük merdanelerde ezilirdi. Roma İmparatorluğu, su çarkları ile, her makinenin temel biçimini sağlamıştı.

Zanaatçılık dönemi bize pusula, barut, matbaa ve otomatik saat gibi büyük icatları armağan etti. Fakat bir bütün olarak alındığında makine, Adam Smith'in işbölümüne oranla kendisine verdiği tali rolü oynadı. 17. yüzyıldaki seyrek makine kullanımının çok büyük bir önemi vardı; çünkü, zamanın büyük matematikçilerine meka-

nik biliminin yaratılmasının pratik temelini ve itici kuvvetini sağladı.

Çok sayıda ayrıntı emekçisinin birleşmesiyle oluşan kolektif emekçi, özel olarak manüfaktür dönemine özgü makinedir. Bir meta üreticisinin sırayla yerine getirdiği ve üretimin seyri içinde birbirine eklenen çeşitli işlemler, onda çeşitli şeyler ister. Bir işlemde daha fazla güç harcamalı, başka bir işlemde daha fazla beceri, başka bir işlemde daha fazla dikkat göstermelidir; ve aynı birey bütün bu niteliklere eşit derecede sahip değildir. Manüfaktür çeşitli işlemleri birbirinden ayırıp bağımsızlaştırdıktan ve yalıttıktan sonra, emekçiler baskın niteliklerine göre ayrılır, sınıflandırılır ve gruplandırılır. Bir yanda doğal yetenekleri işbölümünün üzerinde yükseldiği temel ise, diğer yanda, manüfaktür onlarda, doğası gereği sadece sınırlı ve özel işlevlere uygun yeni güçler geliştirir. Kolektif emekçi, şimdi, üretim için gerekli bütün niteliklere kusursuzluk derecesinde sahiptir ve bu nitelikleri tikel emekçilerden ya da emekçi gruplarından oluşan bütün organlarını, her organın kendi özel işlevini yerine getirmede özel olarak kullanarak en ekonomik şekilde harcar. Ayrıntı emekçisinin tek yanlılığı ve eksiklikleri, kolektif emekçisinin bir parçası olduğunda, kusursuzluk halini alırlar. Sadece bir tek şeyi yapma alışkanlığı, onu, hiç hata yapmayan bir alete çevirirken, bütünsel mekanizmayla bağlantılı olması ise, onu bir makine parçasının düzenliliğiyle çalışmaya zorlar.

Kolektif emekçinin hem basit hem karmaşık, hem yüksek hem düşük işlevleri bulunduğundan, üyeleri, bireysel emek güçleri, farklı eğitim derecelerini gerektirir ve bu nedenle bunların farklı değerleri olmalıdır. Bu nedenle, manüfaktür bir ücret skalasına karşılık gelen bir emek güçleri hiyerarşisi geliştirir. Bireysel emekçiler bir yanda yaşamları boyunca sınırlı bir işleve ayrılıp bağlanıyorlarsa, diğer yanda da, hiyerarşinin çeşitli işlemleri emekçiler arasında hem doğal hem kazanılmış yeteneklerine göre bölüştürülür. Ne var ki, her üretim süreci her insanın yapabildiği belli basit ma-

nüpülasyonları gerektirir. Bunlar da, etkinliğin daha önemli anlarıyla bağlantılarından koparılır ve özel olarak atanmış emekçilerin özel işlevleri biçiminde kemikleştirilir. Bu yüzden, manüfaktür ele geçirdiği her zanaatta vasıfsız denilen bir emekçiler sınıfı, zanaatçılığın kesinlikle dışladığı bir sınıf doğurur.

....

Kesim 4. Manüfaktürde İşbölümü ve Toplumda İşbölümü

İlk önce manüfaktürün kökenini, sonra basit öğelerini, ardından ayrıntı emekçisini ve gereçlerini ve son olarak da mekanizmanın bütününü inceledik. Şimdi de, manüfaktürdeki işbölümü ile her meta üretiminin temelini oluşturan toplumsal işbölümü arasındaki ilişkiye biraz değineceğiz.

Yalnızca emeği göz önünde tutarsak, toplumsal üretimin ana bölümlerine ya da genera'sına* —yani tarıma ve sanayiilere— ayrılmasına genel olarak işbölümü, bu familyaların türlere ve alt-türlere bölünmesine tikel işbölümü ve işyerindeki işbölümüne de tekil ya da ayrıntı işbölümü diyebiliriz.

Bir toplumdaki işbölümü ve buna uygun olarak bireylerin tikel bir meşguliyete bağlanması, tıpkı manüfaktürdeki işbölümü gibi, karşıt başlangıç noktalarından gelişir. Bir aile içinde ve daha ileri gelişmelerden sonra bir kabilede cinsiyet ve yaş farklılıklarının neden olduğu bir işbölümü, salt psikolojik bir temele dayanan, topluluğun genişlemesi, nüfus artışı ve daha özel olarak farklı kabileler arası çatışmalar ve bir kabilenin diğerine boyun eğmesiyle malzemesi genişleyen bir bölünme uç verir. Diğer yanda, daha önce de belirttiğim gibi, ürünlerin mübadelesi farklı ailelerin, kabilelerin, toplulukların birbirleriyle ilişkiye girdikleri noktalarda uç verir; zira, uygarlığın başlangıcında bağımsız bir temelde karşı karşıya ge-

* cinslerine, familyalarına —çn.

lenler özel bireyler değil, aileler, kabileler vb.dir. Farklı topluluklar, doğal çevrelerinde farklı üretim araçları ve farklı geçim araçları bulurlar. Bu yüzden üretim tarzları, yaşama tarzları ve ürünleri de farklıdır. Farklı metalar ilişkiye girdiğinde ürünlerin karşılıklı mübadelesini ve daha sonra tedricen bu ürünlerin metalara dönüşmesini gerektiren şey, bu kendiliğinden gelişen farklılıktır.

....

İyice gelişmiş ve meta mübadelesinin meydana getirdiği her işbölümünün temeli, kent ile kırın ayrılmasıdır. Denilebilir ki, toplumun bütün ekonomik tarihi, bu antitezin hareketinde özetlenir. Bununla birlikte, şimdilik bunu geçiyoruz.

Nasıl ki eşzamanlı çalıştırılan belli bir emekçi sayısı manifaktürdeki işbölümünün maddi ön-gereği ise, aynı şekilde, burada bir tek işyerinde yığılmaya karşılık gelen nüfus sayısı ve yoğunluğu da toplumdaki işbölümünün zorunlu bir koşuludur. Yine de, bu yoğunluk az çok nispidir. İyice gelişmiş üretim araçlarına sahip nispeten az nüfuslu bir ülke, az gelişmiş üretim araçlarına sahip çok daha kalabalık nüfuslu bir ülkeden daha yoğun bir nüfusa sahiptir; bu anlamda, örneğin Amerikan Birliği'nin kuzey eyaletleri, Hindistan'dan daha kesif nüfusa sahiptirler.

Meta üretimi ve dolaşımı kapitalist üretim tarzının genel ön-gereği olduğu için, manüfaktürdeki işbölümü toplumdaki işbölümünün önceden belli bir gelişme derecesine ulaşmış olmasını gerektirir. Tersinden, manüfaktürdeki işbölümü toplumdaki işbölümünü etkiler, geliştirir ve çoğaltır. Emek aletlerinin farklılaşmasıyla eşzamanlı olarak bu aletleri üreten sanayiiler, giderek daha fazla farklılaşır. Manüfaktür sistemi, daha önceden ya temel ya da yan sanayi olarak diğer sanayiilerle bağlantılı olan ve bir tek üretici tarafından yürütülen bir sanayiiyi ele geçirirse, bu sanayiiler hemen bağlantılarını koparıp bağımsızlaşırlar. Bir metanın üretiminde tikel bir aşamayı ele geçirirse, üretimin diğer aşamaları o kadar çok bağımsız sanayiiye çevrilmiş olur. Bitmiş ürünün sadece birbirine uydu-

rulmuş birçok parçadan oluştuğu yerde, ayrıntı işlemlerin sahici ve ayrı zanaat olarak yeniden kurulabileceği zaten belirtildi. Manüfaktürdeki işbölümünü daha kusursuz yürütmek için, tekil bir üretim kolu, hammaddesindeki değişimlere ya da bir ve aynı hammaddenin alabileceği çeşitli biçimlere göre, birçok ve bir ölçüde bütünüyle yeni manüfaktürlere bölünür. Buna uygun olarak, yalnızca Fransa'da 18. yüzyılın birinci yarısında yüzden fazla farklı ipek dokunuyordu ve Avignon'da, "her çırağın kendisini sadece bir tek işe vermesi, aynı anda birçok kumaşın hazırlanmasını öğrenmemesi" yasa halini almıştı. Özel üretim kollarını bir ülkenin özel bölgeleriyle sınırlayan topraksal işbölümü,* her özel avantajdan yararlanan manüfaktür sisteminden taze itilim alır. Her ikisi de manüfaktür döneminin genel varoluş koşulları arasında olan sömürge sistemi ve dünya pazarlarının açılması, toplumda gelişen işbölümüne zengin malzeme sağlar. İşbölümünün, toplumun sadece ekonomik değil bütün yanlarını nasıl sardığını ve Adam Smith'in ustası A. Ferguson'a "bir Helotlar** ulusu yaratıyoruz, özgür vatandaş kalmıyor" diye feryat ettiren, insandaki bir tek yeteneği öteki yetenekler pahasına geliştiren, insanları uzmanlaştıran ve türlere ayıran sistemin temellerini her yerde nasıl attığını göstermenin yeri burası değil.

Fakat, bir toplumun içindeki işbölümü ile bir işyerindeki işbölümü, sayısız benzerliklerine ve bağlantılarına karşın, sadece derece bakımından değil, tür bakımından da ayrıdırlar. İşin çeşitli kollarını birleştiren görünmez bir bağın var olduğu yer, benzerliğin en tartışmasız göründüğü yerdir. Örneğin sığır yetiştiricisi post üretir, sepici postları deriye, ayakkabıcı deriyi ayakkabıya çevirir. Burada her birinin ürettiği şey, bunların birleşik emeklerinin ürünü olan son biçime doğru bir adımdan başka bir şey değildir. Ayrıca, sığır

* Topraksal işbölümü (territorial division of labour); A. Bilgi çevirisinde "bölgesel işbölümü" —çn.

** Helotlar: Eski Isparta devletinde, Ispartalıların köle olarak kullandığı yörenin eski halklarından biri —çn.

yetiştiricisine, sepiciye ve ayakkabıcıya üretim araçları sağlayan çeşitli sanayiiler de var. Şimdi Adam Smith'le birlikte, yukarıdaki toplumsal işbölümü ile manüfaktürdeki işbölümü arasındaki farkın salt öznel bir fark olduğunu, bir manüfaktürde ilk bakışta bir tek noktada gerçekleştirilen bütün işlemleri görebildiği halde, yukarda verilen örnekte işin büyük bir *alana yayıldığını* görebilen gözlemci için var olduğunu ve her emek kolunda çalışan çok sayıda insanın bağlantıyı bulanıklaştırdığını düşünmek mümkündür. Peki, sığır yetiştiricisinin, sepicinin ve ayakkabıcının bağımsız emekleri arasındaki bağı oluşturan nedir? Ürünlerinin meta olması olgusudur. Diğer yanda, manüfaktürdeki işbölümünü karakterize eden nedir? Ayrıntı emekçisinin meta üretmemesi olgusu. Ancak bütün ayrıntı emekçilerinin ortak ürünü meta haline alır. Toplumdaki işbölümüne farklı sanayi kollarının ürünlerinin alım ve satımı neden olduğu halde, bir işyerindeki ayrıntı işlemler arasındaki bağlantının nedeni, birçok işçinin emek gücünün bunu birleşik bir emek gücü olarak uygulayan bir tek kapitaliste satılmasıdır. İşyerindeki işbölümü üretim araçlarının bir tek kapitalistin elinde yoğunlaşmasını ima eder; toplumdaki işbölümü *ise*, üretim araçlarının birçok bağımsız meta üreticisi arasında dağılmasını ima eder. İşyeri içinde orantısallık demir yasası, belirli sayıda işçiyi belirli işlevlere tabi kılarken, işyeri dışındaki toplumda ise, üreticilerin ve üretim araçlarının çeşitli sanayi kollarına dağılmasında tesadüf ve kaprisin büyük rolü vardır. Doğrudur, farklı üretim alanları sürekli bir denge durumuna girmeye eğilimlidirler; zira, bir yanda her meta üreticisi bir kullanım değeri üretmeye, tikel bir toplumsal ihtiyacı karşılamaya mahkum olduğu ve bu ihtiyaçların kapsamı nicelik olarak farklı olduğu halde, yine de bunların oranlarını düzenli bir sisteme kavuşturan bir iç ilişki vardır ve bu sistem, kendiliğinden doğup gelişen bir sistemdir; diğer yanda, toplumun kendi emrindeki çalışma zamanının ne kadarını tikel bir metalar sınıfına harcayabileceğini eninde sonunda metaların değeri yasası belirler.

Fakat çeşitli üretim alanlarının bu sürekli denge durumu eğilimi, ancak bu denge durumunun sürekli bozulmasına karşı bir tepki biçiminde kendini gösterir. İşyerindeki işbölümünün dayandığı a priori sistem, toplum içindeki işbölümünde, üreticilerin yasa tanımaz kaprislerini denetleyen ve piyasa fiyatlarının barometrik dalgalanmalarında kendini belli eden a posteriori, doğa-dayatması bir zorunluluk halini alır. Işyerindeki işbölümü, kapitalistin kendisine ait bir mekanizmanın parçalarından başka bir şey olmayan insanlar üzerindeki tartışmasız otoritesini ima eder. Toplum içindeki işbölümü ise, rekabetin, karşılıklı çıkarların yarattığı zorlamanın otoritesinden başka otorite tanımayan bağımsız meta üreticilerini ilişkiye sokar; tıpkı hayvanlar krallığında bellum omnium contra omnes'in* her türün varoluş koşullarını az çok koruması gibi. İşyerindeki işbölümünü, emekçinin kısmi bir işleme ömür boyu bağlanmasını ve emekçinin sermayeye tam bağımlılığını emeğin üretkenliğini arttıran bir emek örgütlenmesi olarak öven aynı burjuva kafa —bu aynı burjuva kafa, üretim sürecinin toplumsal olarak denetlenip düzenlenmesi yönündeki her bilinçli çabayı, mülkiyet hakları, bireysel kapitalistin özgürlüğünü ve yeteneklerini sınırsız sergilemesi gibi kutsal şeylerin çiğnenmesi olarak aynı şevkle yerer. Fabrika sisteminin tutkulu savunucularının toplumsal emeğin genel bir örgütlenmesine karşı, böyle bir şeyin bütün toplumu muazzam bir tek fabrikaya dönüştüreceğini öne sürmekten öteye bir şey bulup söylememeleri çok karakteristiktir.

Kapitalist üretime dayanan bir toplumda, toplumsal işbölümündeki anarşi ile işyerindeki işbölümündeki despotizm birbirlerinin karşılıklı koşulu iseler; iş kollarındaki ayrılmanın kendiliğinden geliştiği, daha sonra kristalleşip sonunda yasayla kalıcılaştırıldığı eski toplum biçimlerinde de, tam tersine, bir yanda toplumun emeğinin kabul görmüş ve etkin bir plana göre örgütlenmesinin bir

* Her kesin her kese karşı savaş —çn.

örneğine, diğer yanda işyerinde işbölümünün bütünüyle dışlanmasına, ya da güdük, dağınık ve rastlantısal bir gelişimine rastlarız.

Bazıları bugüne kadar gelişmiş olan küçük ve son derece eski Hint toplulukları, toprağın ortak sahipliğine, tarım ile zanaatların harmanlanmasına ve yeni bir topluluğun kurulmaya başlandığı her seferinde hazır bir plan ve şema hizmeti gören değişmez bir işbölümüne dayanırlar. .... Topluluktaki işbölümünü düzenleyen yasa, bir doğa yasasının karşı konulmaz otoritesiyle işler; aynı zamanda her bireysel zanaatçı, demirci, marangoz vb., işyerindeki bütün zanaatçılık işlemlerini geleneksel tarzda, fakat bağımsız bir şekilde ve üzerinde hiçbir otorite tanımadan yürütür. Kendilerini sürekli aynı biçimde yeniden üreten ve tesadüfen yok olduklarında aynı yerde ve aynı adla yeniden boy veren bu kendi kendine yeterli topluluklardaki üretim örgütlenmesinin basitliği —bu basitlik, Asya toplumlarındaki değişmezliğin, Asya devletlerinin sürekli dağılıp yeniden kurulmasıyla ve bitip tükenmez hanedan değişiklikleriyle çarpıcı bir karşıtlık gösteren bir değişmezliğin sırrının anahtarını verir. Toplumun ekonomik öğelerinin yapısı, siyasal gökyüzündeki fırtına bulutlarından etkilenmeden kalır.

Lonca kuralları, daha öncede söylediğim gibi, bir tek ustanın çalıştırabileceği çırak ve kalfa sayısını en katı biçimde sınırlayarak ustanın kapitalist olmasını önlüyordu. Dahası, kendi kalfalarını, kendisinin ustası olduğu zanaat dışında bir zanaatta çalıştıramazdı. Loncalar temas ettikleri tek özgür sermaye biçimi olan tüccar sermayesinin alana her tecavüzünü şiddetle püskürtüyorlardı. Bir tüccar, meta olarak satın alamayacağı emek dışında, her türlü metaı satın alabilirdi. Ona sadece zanaat ürünlerinin bir dağıtıcısı olarak göz yumuluyordu. Koşullar daha ileri bir işbölümünü gerektirdiğinde, var olan loncalar kendi aralarında çeşitleniyor ya da eskilerin yanı sıra yenileri kuruluyordu; fakat bütün bunlar, çeşitli zanaatlar bir tek işyerinde toplanmadan oluyordu. Bu yüzden, lonca örgütlenmesi zanaatları ayırarak, yalıtarak ve kusursuzlaştırarak ma-

nüfaktürün maddi varoluş koşullarını yaratmaya ne kadar katkıda bulunmuş olursa olsun, işyerinde işbölümünü dışlıyordu. Bir bütün olarak alındığında emekçi ve onun üretim araçları, salyangoz ile kabuğu gibi, yakın bir birlik içinde kaldı ve bunun için, manüfaktürün başlıca temeli, emekçinin kendi üretim araçlarından ayrılması ve bu araçların sermayeye dönüştürülmesi gerekiyordu.

Bir bütün olarak toplumdaki işbölümü, buna meta mübadelesi neden olsun ya da olmasın, toplumun en farklı ekonomik oluşumlarının ortak yanı olduğu halde, manüfaktürün uyguladığı şekliyle işyerinde işbölümü, yalnızca kapitalist üretim tarzının özel bir yaratısıdır.

Kesim 5. Manüfaktürün Kapitalist Niteliği

Çok sayıda emekçinin bir tek kapitalistin denetimi altında bulunması, genel olarak işbirliğinin olduğu kadar, özel olarak manüfaktürün de doğal başlangıç noktasıdır. Fakat manüfaktürdeki işbölümü, işçi sayısındaki bu artışı teknik bir zorunluluk haline getirir. Verili bir kapitalistin çalıştırmak zorunda olduğu asgari işçi sayısı, burada, önceki yerleşik işbölümü tarafından belirlenir. Diğer yanda, ancak işçi sayısı arttırılarak daha ileri işbölümünün avantajlarına ulaşılabilir ve bu da, ancak çeşitli ayrıntı gruplarının sayısı arttırılarak yapılabilir. Fakat, kullanılan sermayenin değişen bileşeninde bir artış, değişmeyen bileşeninde de, işyerlerinde, gereçlerde vb., özelikle işçi sayısındaki artıştan daha hızlı artması gereken hammaddede de bir artışı zorunlu kılar. Verili bir zamanda verili bir emek miktarı tarafından tüketilen hammadde niceliği, bölünme sonucu bu emeğin üretken gücündeki artışla aynı oranda artar. Bu yüzden, her kapitalistin elinde olması gereken asgari sermaye miktarının sürekli artma zorunluluğu, başka bir ifadeyle, toplumsal üretim ve geçim araçlarının sermayeye dönüşümünün sürekli genişleme zorunluluğu, bizzat manüfaktürün doğasına dayanan bir

yasadır.

Basit işbirliğinde olduğu gibi manüfaktürde de, kolektif çalışan organizma sermayenin bir varoluş biçimidir. Çok sayıda bireysel ayrıntı emekçisinden oluşan mekanizma kapitaliste aittir. Bu yüzden, emeklerin birleşmesinden kaynaklanan üretken güç, sermayenin üretken gücü gibi görünür. Sahici manüfaktür, sadece önceden bağımsız olan işçiyi sermayenin disiplinine ve komutasına tabi kılmakla kalmaz, ayrıca bizzat işçilerin hiyerarşik bir kademeleşmesini de yaratır. Basit işbirliği bireyin çalışma tarzını çok büyük ölçüde değiştirmeden bıraktığı halde, manüfaktür bunu baştan sona altüst eder ve emek gücünü ta kökünden yakalar. Emekçiyi, bir üretken yetenekler ve içgüdüler dünyası pahasına ayrıntı maharetini zorlayarak, sakat bir ucubeye çevirir; tıpkı La Plata devletlerinde koskoca bir hayvanın postu ya da yağı için boğazlanması gibi. Sadece ayrıntı işi farklı bireylere dağıtılmaz, bizzat bireyin kendisi de kısmi bir işlemin otomatik motoru haline getirilir; insanı kendi bedeninin bir parçası haline getiren Menenius Agrippa'nın saçma masalı, gerçeğe dönüşür. Başlangıçta işçi emek gücünü sermayeye bir meta üretmenin maddi araçlarına sahip olmadığı için sattığı halde, şimdi bizzat kendisinin emek gücü sermayeye satılmadıkça iş görmez olur. Sadece satıldıktan sonra kapitalistin işyerinde var olan bir ortamda işlevlerini yerine getirebilir. Doğası gereği bağımsız herhangi bir şey yapmaya uygun olmayan manüfaktür emekçisi, salt kapitaliste ait işyerinin bir eklentisi olarak üretken etkinliği geliştirir. Yahudilerin Yehova'nın el işaretini özelliklerinde taşımaları gibi, işbölümü de manüfaktür işçisine sermayenin malı damgasını vurur.

Vahşinin bütün savaş sanatını kendi kişisel kurnazlığını kullanmaktan ibaret hale getirmesi gibi, bağımsız köylünün ve zanaatçıların az da olsa kullandığı bilgi, yargı ve irade —bu yetenekler, şimdi sadece bir bütün olarak işyeri için gereklidir. Üretimdeki zeka, diğer birçok yönde yok olduğu için, bir tek yönde genişler. Ayrıntı

emekçilerinin yitirdiği şey, kendilerini çalıştıran sermayede toplanır. Emekçinin başkasının mülkiyeti ve yönetici bir güç olarak üretimin maddi sürecinin entelektüel kuvvetleriyle karşı karşıya gelmesi, manüfaktürdeki işbölümünün bir sonucudur. Bu ayrılma, tekil işçi için kapitalistin birleşmiş emeğin birliğini ve iradesini temsil ettiği basit işbirliğinde başlar. Emekçiyi ayrıntı emekçisi halinde bölük bölük parçalayan münüfaktürde gelişir. Bilimi emekten ayrı bir üretken güç haline getiren ve sermayenin hizmetine zorlayan modern sanayide tamamlanır.

Manüfaktürde, kolektif emekçiyi ve onun aracılığıyla sermayeyi toplumsal üretken güç bakımından zenginleştirmek için, her emekçinin bireysel üretken güçleri bakımından yoksullaştırılması gerekir. "Cehalet, hurafe kadar sanayiinin de anasıdır. Düşünme ve hayal kurma, yanılgıya açıktır; fakat el ya da ayağı hareket ettirme alışkanlığı, ikisinden de bağımsızdır. Dolayısıyla manüfaktürler, zihne en az başvurulan ve işyerinin .... insanların da bir parçası olduğu bir motor gibi görülebildiği yerde en fazla gelişir." Gerçekten de, 18. yüzyılın ortalarında birkaç manüfaktürde, ticari sır sayılan belli işlemler için yarı-aptal kişilerin çalıştırılması yeğlenmiştir.

"İnsanların büyük bir kısmının anlayışı," der Adam Smith, "zorunlu olarak sıradan uğraşılarıyla oluşur. Bütün yaşamı birkaç basit işlemi yapmakla geçen insanın ... anlayışını ortaya koyma fırsatı yoktur... Genellikle, insani bir yaratık için olanaklı olduğu ölçüde aptal ve cahil olur." Ayrıntı emekçisinin aptallığını tarif ettikten sonra şöyle devam eder: "Durağan yaşamının birbiçimliliği, zihninin cesaretini doğal olarak yozlaştırır... Bedeninin etkinliğini bile yozlaştırır ve onu, alışkın olduğu işin dışındaki çalışmalarda gücünü canlı ve azimli bir biçimde ortaya koyamaz hale getirir. Bu şekilde, tikel işindeki mahareti entelektüel, toplumsal ve maddi meziyetleri pahasına edinilmiş gibi görünür. Fakat her gelişmiş ve uygar toplumda bu, çalışan yoksulların, yani halkın büyük bir bölümünün zorunlu olarak içine düştüğü durumdur." Halkın büyük

bir kitlesinin işbölümüyle tamamen yozlaşmasının önüne geçmek için Adam Smith, halkın devlet tarafından, çok dikkatli ve gerekli dozlarda eğitilmesini önerir. Birinci Fransız İmparatorluğunda çok doğal bir şekilde senatörlüğe yükselen Adam Smith çevirmeni ve yorumcusu Fransız G. Garnier, yine çok doğal bir şekilde Adam Smith'e bu konuda karşı çıkar. Kitlelerin eğitiminin işbölümünün birinci yasasını ihlal ettiğini ve bunun "bütün toplumsal sistemimizi ortadan kaldıracağını" ileri sürer. "Bütün öteki işbölümleri gibi," der, "el emeği ile kafa emeği arasındaki bölünme de, toplum (sermaye, toprak mülkiyeti ve bunların devleti için haklı olarak bu sözcüğü kullanıyor) zenginleştiği oranda daha belirgin ve kesin olur. Bu işbölümü, öteki her işbölümü gibi, geçmişin bir sonucu ve gelecek ilerlemenin nedenidir... o zaman hükümetin bu işbölümüne karşı çalışıp doğal seyrini engellemesi yerinde olur mu? Kamu parasının bir kısmının, bölünme ve ayrılma çabası içinde olan bu iki sınıf emeğin birbirine karıştırılıp harmanlanması girişimine harcanması doğru mudur?"[1]

Bir bütün olarak toplumdaki işbölümünde bile, bedenin ve zihnin biraz sakatlanması kaçınılmazdır. Ne var ki, manüfaktür emek kollarının bu toplumsal ayrılmasını çok daha ileri götürdüğü ve kendine özgü işbölümüyle de bireyin can damarına saldırdığı için, sınai patolojiye ilk kez malzeme sağlayan ve başlatan odur.

"Bir insanı alt-bölümlere ayırmak, cezayı hak etmişse onu idam etmektir, hak etmemişse katletmektir... Emeğin alt-bölümlere ayrılması, bir halkın katledilmesidir."

İşbölümüne dayalı işbirliği, başka bir ifadeyle manüfaktür, kendiliğinden bir oluşum olarak başlar. Bir tutarlılığa ve genişliğe ulaşır ulaşmaz, kapitalist üretimin kabul edilen yöntemsel ve sistematik biçimi olur. Tarih, gerçek anlamıyla manüfaktüre özgü işbölümünün, başlangıçta deneyimle, deyim uygunsa aktörlerin arka ta-

[1] G. Garnier, A. Smith'in V. cildinin çevirisi, s. 4-5 [Marx]

rafında nasıl en uygun biçimi edindiğini, sonradan zanaat loncaları gibi, bir kere kurulduktan sonra bu biçime sıkı sıkıya yapışmaya çalıştığını ve orada burada yüzyıllarca ayakta tutmayı başardığını gösterir. Önemsiz konular dışında bu biçimde herhangi bir değişiklik, yalnızca emek aletlerinde bir devrimle mümkündür. Modern manüfaktür —burada makineye dayalı modern sanayiyi ima etmiyorum— doğduğu her yerde, ya büyük kentlerdeki giysi manüfaktüründe olduğu gibi disjecta membra poetae'yi* hazır ve sadece bir araya toplanmayı bekler durumda bulur ya da basitçe bir zanaatın (kitap ciltçiliği gibi) çeşitli işlemlerini tikel insanlara dağıtarak işbölümü ilkesini kolayca uygulayabilir. Böylesi durumlarda, çeşitli işlevler için zorunlu olan ellerin sayısı arasındaki oranı belirlemek için bir haftalık deneyim yeter.[2]

Zanaatları çözmekle, emek aletlerini uzmanlaştırmakla, ayrıntı emekçilerini oluşturmakla ve bu emekçileri bir tek mekanizma halinde gruplayıp birleştirmekle, manüfaktürdeki işbölümü, toplumsal üretim sürecinde nitel bir basamaklanma ile nicel bir orantı yaratır; dolayısıyla toplum emeğinin belirli bir örgütlenmesini yaratır ve böylece, aynı zamanda toplumda yeni üretken güçler geliştirir. Özgül kapitalist biçimiyle —ve verili koşullar altında kapitalist biçimden başka bir biçim alamaz— manüfaktür, nispi artı değer doğurmanın, ya da emekçinin zararına kendi kendine genişleyen sermayeyi —genellikle toplumsal zenginlik, Ulusların Zenginliği vb. denilen— çoğaltmanın tikel bir yönteminden başka bir şey değildir. Emeğin toplumsal üretken gücünü sadece emekçi yerine kapi-

* Şairin dağınık dizeleri. Horace'ın taşlamalarından, 1. kitap, 4. taşlama —çn.

[2] işbölümü konusunda bireysel kapitalistin a priori gösterdiği yaratıcı dehaya basit inanç, bugünlerde sadece, Jüpiter benzeri, kafasından işbölümünün hazır biçimlenmiş olarak fışkırdığı kapitaliste teselli mükafatı olarak "çeşitli ücretler" (diverce Arbeitslöhne) adayan Herr Roscher gibi Alman profesörler arasında vardır. İşbölümün az çok yaygın uygulanması, dehanın büyüklüğüne değil kesenin gücüne bağlıdır. [Marx]

talistin yararına arttırmakla kalmaz, aynı zamanda bireysel emekçileri sakatlayarak bunu yapar. Sermayenin emek üzerindeki efendiliği için yeni koşullar yaratır. Bu nedenle, bir yanda kendisini toplumun ekonomik gelişiminde tarihsel bakımdan bir ilerleme ve zorunlu bir evre olarak gösteriyorsa, diğer yanda da rafine ve uygar bir sömürü yöntemidir.

Bağımsız bir disiplin olarak ilk önce manüfaktür döneminde ortaya çıkan siyasal iktisat, toplumsal işbölümüne sadece manüfaktür açısından bakar ve onda, sadece verili bir zamanda daha fazla meta üretmenin ve dolayısıyla metaları ucuzlatmanın ve sermaye birikimini hızlandırmanın araçlarını görür. Niceliğe ve mübadele değerine bu vurguyla en çarpıcı karşıtlık içinde olan tutum, yalnızca niteliğe ve kullanım değerine tutunan klasik antikite yazarlarının tutumudur. Üretimin toplumsal kollarının ayrılması sonucunda metalar daha iyi yapılır, insanların çeşitli eğilimleri ve yetenekleri uygun bir alan seçer ve bazı kısıtlamalar olmaksızın, hiçbir yerde olumlu sonuçlar alınamaz. Bu yüzden, işbölümüyle birlikte hem ürün hem üretici iyi yönde gelişir. Üretilen niceliğin büyümesinden yer yer söz ediliyorsa, sadece kullanım değerlerinin daha fazla bolluğu bakımından bundan söz edilir. Mübadele değerini ya da metaların ucuzlamasını ima eden bir tek sözcük yoktur. Hem işbölümünü toplumun sınıflara bölünmesinin temeli sayan Platon[3] hem de karakteristik burjuva içgüdüyle işyerinde işbölümüne daha

[3] Platon'a göre topluluk içindeki işbölümü, ihtiyaçların çokluğundan ve bireylerin sınırlı kapasitelerinden kaynaklanan bir gelişmedir. Onun için önemli olan esas nokta, işin emekçiye uyarlanması değil, emekçinin işe uyarlanmasıdır; emekçi birkaç zanaatı birden yürütür ve bunlardan birini ikinci plana iterse, bu son durum kaçınılmaz olur. Bu yüzden Thucydides'le şöyle der: "Gemicilik, başka herhangi bir sanat gibi bir sanattır ve koşullar gerektirdiğinde, ikincil bir meslek olarak yürütülemez; hatta diğer ikincil meslekler bile, bunun yanı sıra yürütülemez." İş, diyor Plato, emekçiyi beklemek zorunda olursa, süreçteki hassas nokta kaçırılır ve mal telef olur. Aynı Platonik düşünce, Fabrika Yasasının, bütün işçilere belirli yemek paydoslarının verilme-

çok yaklaşan Ksenofon, konunun bu yanını tek başına kullanım değeri açısından ele alır. Platonun "Republic"i, Devletin normatif ilkesi olarak işbölümünü ele aldığı kadarıyla, sadece Mısırlı kast sisteminin Atinalı idealleştirilmesidir; Mısır, Platon'un birçok çağdaşına ve bu arada Sokrates'e de bir sanayi ülkesi modeli olarak hizmet vermiş ve Roma İmparatorluğunun Grekleri için de bu önemini korumaya devam etmiştir.

Sahici manüfaktür döneminde, yani manüfaktürün kapitalist üretimin aldığı egemen biçim olduğu dönemde, birçok engel, manüfaktürün kendine özgü eğilimlerinin tam gelişmesine karşı koyar. Manüfaktür, görmüş olduğumuz gibi, emekçilerin sınıflar biçiminde hiyerarşik düzenlenmeleriyle eşzamanlı olarak vasıflı ve vasıfsız biçiminde ayrılmasına yol açmasına karşın, vasıflı emekçilerin ağır basan etkileri yüzünden vasıfsız emekçilerin sayısı çok sınırlı kalır. Ayrıntı işlemleri, çeşitli olgunluk, güç ve gelişme derecelerine sahip canlı emek aletlerine uyarlanmasına ve böylece kadınların ve çocukların sömürülmesine yol açmasına karşın, bir bütün olarak bu eğilim, erkek emekçilerin alışkanlıklarına ve dirençlerine çarpar. Zanaatların bölünmesi işçinin oluşma maliyetini ve böylece değerini düşürmesine karşın, yine de daha zor ayrıntı işler için daha uzun bir çıraklık zorunludur ve gereksizleştiği yerde bile, işçiler kıskançlıkla ayak diremeye devam ederler. Örneğin İngiltere'de, manüfaktür döneminin sonuna kadar yürürlükte kalan ve yedi yıllık çıraklık dönemini öngören çıraklık yasalarına rastlarız ve bunlar, modern sanayi doğana kadar bir tarafa atılmadılar. Zanaatçılık

sini öngören maddesini protesto eden İngiliz ağartma patronlarında da karşımıza çıkar. İşleri, işçilerin keyfini bekleyemez; zira "ütüleme, yıkama, ağartma, silindirden geçirme ve boyama gibi çeşitli işlemlerin hiçbiri, hasar riski göze alınmadan aynı anda durdurulamaz.... bütün çalışanlara aynı yemek saati tanınması, yarım kalan işlemler yüzünden değerli malları tehlikeye maruz bırakabilir." Le platonisme où va-t-il nicher! (Platonculuk nereye yuva yapacak!). [Marx]

becerisi manüfaktürün temeli olduğu ve bir bütün olarak manüfaktür emekçilerden ayrı bir çerçeveye sahip olmadığı için, sermaye emekçilerin itaatsizliğiyle sürekli boğuşmak zorunda kaldı. "İnsan doğasının zayıflığı nedeniyle," diyor dostumuz Ure, "işçi ne kadar becerili olursa, başına buyrukluğu ve dik kafalılığı o kadar artar ve elbette, ... bütününe büyük zarar verebileceği mekanik sisteme o kadar az uygun bir bileşen olur." Bu yüzden bütün manüfaktür dönemi boyunca işçiler arasındaki disiplin eksikliğinden yakınılır. Çağdaş yazarların tanıklıkları olmasaydı bile, 16. yüzyıl ile modern sanayi çağı arasındaki dönemde sermayenin manüfaktür emekçilerinin çalışma zamanlarının bütün üzerinde tam bir egemenlik kuramaması, manüfaktürlerin kısa ömürlü olmaları ve giden ve gelen işçilerle birlikte ülkeden ülkeye yer değiştirmeleri, bu basit olgular ciltlerce şey anlatırdı. "Essay on Trade and Commerce" adlı eserin sık sık sözünü ettiğimiz yazarı, 1770'de "Şöyle ya da böyle düzen kurulmalıdır" diye feryat ediyordu. 66 yıl sonra Dr. Andrew Ure'nin ağzından yankılanan "düzen," "skolastik işbölümü doğması"na dayanan manifaktürde "düzen" yoktu ve "Arkwright* düzeni yarattı."

Manüfaktür, ne toplumun üretimini bütünüyle ele geçirebildi ne de bu üretimi kökünden değiştirebildi. Kent zanaatları ve kırsal ev sanayiileri temelinde ekonomik bir sanat eserini yükseltti. Gelişiminin verili bir evresinde, manüfaktürün dayandığı dar teknik temel, bizzat manüfaktürün yarattığı üretimin gerekleriyle çatışır hale geldi.

Yarattığı en tamamlanmış şeylerden birisi, özellikle o zaman zaten kullanılmakta olan karışık mekanik aygıtlar da dahil, emek aletlerinin üretimi için işyeriydi. Bir makine fabrikası, diyor Ure, "çok katlı işbölümünü —her birinin beceri düzeninde farklı işçisine sa-

* Sir Richard Arkwright (1732 -1792): Yarı otomatik dokuma makinesini icat eden İngiliz mühendis —çn.

hip olduğu eğeleme, delme, torna işi— sergiler" (s. 21). Manüfaktürdeki işbölümünün ürünü olan bu işyeri, sırası geldiğinde makine de üretir. Toplumsal üretimin düzenleyici ilkesi olarak zanaatçının işini silip süpüren işte bu makinelerdir. Böylece, bir yanda işçinin ömür boyu bir ayrıntı işleve bağlanmasının teknik nedeni ortadan kalkar. Diğer yanda, bu aynı ilkenin sermayenin egemenliğine vurduğu prangalar kırılır.

Kısım IV. (Devam).
Nispi Artı Değer Üretimi

BÖLÜM XV. MAKİNE VE MODERN SANAYİ*

Kesim 1. Makinenin Gelişimi

John Stuart Mill, "*Principles of Political Economy*"de ("Siyasal İktisadın İlkeleri") şunları söyler: "Bugüne kadar yapılan bütün mekanik buluşların, insanın katlandığı günlük meşakkati hafiflettiği kuşkuludur."[1] Ne var ki, makinenin kapitalistçe uygulanmasının amacı asla bu değildir. Emeğin üretkenliğindeki diğer her artış gibi makine de, metaları ucuzlatmayı ve işgününde işçinin kendisi için çalıştığı kısmı kısaltarak, kapitaliste karşılıksız verdiği kısmı uzatmayı niyet eder. Kısaca, artı değer üretmenin bir aracıdır.

Manüfaktürde, üretim tarzında devrim emek gücüyle başlar; modern sanayide ise emek aletleriyle başlar. O nedenle ilk önce, emek aletlerinin aletten makineye nasıl çevrildiklerini, ya da bir makine ile zanaat gereçleri arasındaki farkın ne olduğunu soruşturuyoruz. Burada sadece çarpıcı ve genel karakteristiklerle ilgileniyoruz; zira tarihteki çağlar, jeolojik çağlardan daha fazla kalın ve kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılmazlar.

....

* Modern Sanayi (Modern industry); A. Bilgi çevirisinde "büyük sanayi" —çn.

1 Mill, "başka insanların emeğiyle beslenmeyen insanın" demeliydi; zira, kuşku yok ki, makine hali vakti yerinde aylakların sayısını büyük ölçüde arttırmıştır. [Marx]

Kesim 3. Makinenin İşçi Üzerindeki Dolaysız Etkileri

Modern sanayiin başlangıç noktası, göstermiş olduğumuz gibi, emek aletlerindeki devrimdir ve bu devrim, bir fabrikada örgütlü makine sistemiyle en gelişmiş biçimine ulaşır. İnsan malzemesinin bu nesnel organizmayla nasıl bütünleştirildiğini soruşturmadan önce, bu devrimin bizzat emekçi üzerindeki kimi genel etkilerini ele alalım.

*A. Sermayenin Tamamlayıcı Emek Gücünü Kendine Mal Etmesi. Kadın ve Çocukların İstihdamı.**

Makine, kas gücünü vazgeçilmez olmaktan çıkardığı ölçüde, zayıf kas gücüne sahip emekçileri ve bedensel gelişmeleri tamamlanmamış, fakat eklem ve organları kıvrak kişileri çalıştırmanın bir aracı olur. Bu nedenle, makine kullanan kapitalistlerin aradığı ilk şey, kadın ve çocuk emeği oldu. Emeğin ve emekçilerin yerini alan bu güçlü araç, çok geçmeden, yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin işçi ailesinin her üyesini doğrudan doğruya sermayenin egemenliği altına sokarak ücretli emekçi sayısını arttırmanın bir aracına dönüştü. Kapitalist hesabına yapılan zorunlu iş, sadece çocukların oyun yerlerini değil, mütevazı aile gelirinin sınırları içinde evdeki özgür emeğin yerini de gasp etti.

Emek gücünün değeri, sadece bireysel yetişkin emekçinin bakımı için zorunlu emek zamanıyla değil, ailesinin bakımı için zorunlu emek zamanıyla da belirleniyordu. makine, bu ailenin her üyesini emek pazarına sürmekle, kişinin emek gücünün değerini bütün ailesine yayar. Böylece onun emek gücünün değerini düşürür. Dört kişilik bir ailenin emek gücünü satın almak, belki de, eskiden sade-

* Tamamlayıcı emek gücü (suplementary labour power), A. Bilgi çevirisinde "ek emek gücü"; "kendine mal etme" (appropriation), A. Bilgi çevirisinde "Elkoyma" —çn.

ce aile reisinin emek gücünün satın alınmasından daha pahalı ola bilir; fakat karşılığında dört günlük emek bir günlük emeğin yerini alır ve dört kişinin artı emeği birinin artı emeğinden ne kadar fazlaysa, fiyatları o oranda düşer. Bu ailenin yaşayabilmesi için, şimdi, bu dört kişi kapitalist için sadece emek değil artı emek de harcamalıdır. Böylece görüyoruz ki, makine, sermayenin sömürü gücünün temel nesnesini oluşturan insan malzemesini çoğaltırken, aynı za manda sömürü derecesini de yükseltir.

....

B. *İşgücünün Uzatılması*

Makine, emeğin üretkenliğini arttırmanın —yani, bir metanın üre timinde gerekli çalışma zamanını kısaltmanın— en güçlü aracı olsa da, sermayenin elinde, ilk kez el attığı sanayiilerde işgününü insan doğasının koyduğu bütün sınırların ötesine uzatmanın en güçlü aracı olur. Bir yanda, sermayenin bu sürekli eğilimine boş bir alan bırakabilmesi için yeni koşullar yaratır; diğer yanda, sermayenin başkalarının emeğine duyduğu açlığı kamçılayan yeni dürtüler yaratır.

Her şeyden önce, emek gereçleri makine biçiminde işçiden bağımsız hareket eden ve çalışan otomatik şey halini alırlar. Bundan böyle, kendisine refakat eden insanların zayıf vücutları ile güçlü iradelerindeki belli doğal engellerle karşılaşmadıkları sürece sonsuza kadar üretmeye devam eden sınai bir perpetuum mobile'dirler.* Otomasyon, sermaye olarak ve sermaye olduğu için, kapitalistin kişiliğinde zeka ve iradeyle donanımlıdır; bu nedenle, itici fakat esnek doğal engelin, insanın, ortaya koyduğu direnci asgariye indirme özlemiyle can bulur. Makine işinin görünürdeki hafifliği ve makinede çalıştırılan kadın ve çocukların daha uysal ve yatkın karakteri, bu direnci daha da azaltır.

* Perpetuum mobile: Sürekli devinen —çn.

....

Makine, sadece doğrudan emek gücünün değerini düşürmekle ve emek gücünün üretimine giren metaları ucuzlatarak emek gücünün değerini dolaylı ucuzlatmakla değil, bir sanayiiye ilk kez dağınık bir şekilde girdiğinde o makinenin sahibinin çalıştırdığı emeği yüksek derecede ve büyük verimlilikte bir emeğe çevirmekle, üretilen malın toplumsal değerini bireysel değerinin üzerine çıkarmakla ve böylece kapitalistin, bir günlük emek gücünün değerini bir günlük ürünün değerinin küçük bir kısmıyla değiştirmesine olanak sağlamakla da nispi artı değer üretir. Makine kullanımının bir tür tekel olduğu bu geçiş döneminde, bu nedenle kâr olağanüstüdür ve kapitalist işgününü olabildiğince uzatarak "bu ilk aşkının güneşli günlerini" sonuna kadar sömürmeye çalışır. Kârın büyüklüğü, daha fazla kâr iştahını kamçılar.

Tikel bir sanayide makine kullanımı daha fazla genelleştikçe, ürünün toplumsal değeri bireysel değerine iner ve artı değerin makinenin yerini aldığı emek gücünden değil, makineyle birlikte fiilen çalışan emek gücünden kaynaklandığı konusundaki yasa kendini gösterir. İşgününün uzunluğu verili ise, artı değer oranı, bir gündeki göreli zorunlu emek süresi ile artı emek süresi tarafından belirlenir. Eşzamanlı çalıştırılan emekçilerin sayısı ise, değişen sermayenin değişmeyen sermayeye oranına bağlıdır. Şimdi, makine kullanımı emeğin üretkenliğini yükselterek artı emeği zorunlu emek aleyhine ne kadar arttırırsa arttırsın, bu sonuca ancak verili bir sermaye miktarı tarafından çalıştırılan işçilerin sayısını azaltarak ulaştığı açıktır. Daha önce değişen, emek gücüne yatırılan sermaye olan şeyi, sabit sermaye olan ve artı değer üretmeyen makineye çevirir. Örneğin, 2 emekçiden, 24 emekçiden sızdırılacak kadar artı değer sızdırmak mümkündür. Bu 24 kişiden her biri 12 saatte sadece bir saatlik artı emek verirse, 24 kişi birlikte 24 saatlik artık emek verir; oysa 24 saat iki kişinin toplam emeğidir. Bu yüzden, makinenin artı değer üretimine uygulanması, kendisine içkin bir çelişkiyi ima

der; çünkü, verili bir sermaye miktarının yarattığı artı değerin iki faktöründen biri, artı değer oranı, öteki, işçilerin sayısı, azaltılmadan arttırılamaz. Verili bir sanayide makinenin genel kullanımıyla makine ürünü metanın değeri aynı türden bütün metaların değerini düzenlemeye başladığı anda, bu çelişki gün ışığına çıkar; kapitalisti farkında olmadan, sömürdüğü emekçi sayısındaki nispi azalmayı sadece nispi artı değeri değil mutlak artı değeri de arttırarak telafi edebilmek için işgününü aşırı uzatmaya iten bu çelişkidir.

O halde, makinenin kapitalistçe kullanılması, bir yanda, işgününün alabildiğine uzatılması için yeni ve güçlü dürtüler sağlıyor ve çalışma yöntemlerinin yanı sıra, toplumsal çalışma organizmasının karakterini de kendi eğilimine her karşı çıkışı kıracak tarzda köklü bir şekilde değiştiriyorsa; diğer yanda da, kısmen kapitaliste daha önce kendisi için ulaşılmaz olan yeni işçi sınıfı tabakaları açarak, kısmen yerini doldurduğu işçileri serbest bırakarak, sermayenin diktasına boyun eğmek zorunda kalan bir çalışan nüfus fazlalığı üretir. İşte modern sanayiin tarihindeki dikkat çekici görüngü, işgünün uzatılması konusundaki her ahlaki ve doğal kısıtlamayı makinenin silip süpürmesi. İşte ekonomik paradoks, emek zamanını kısaltmanın en güçlü aracının, emekçinin ve ailesinin her anını, kendi sermayesini genişletmek amacıyla kapitalistin emrine vermenin en emin aracı halini alması. "Eğer," diye düşlüyordu Antikitenin en büyük düşünürü Aristo, "eğer her alet, Daedalus'un* yaratıklarının kendi başlarına hareket etmeleri ya da Hephaestos'un** üç ayaklılarının kutsal görevlerine diledikleri şekilde gitmeleri gibi, kendisine uygun işi kendi isteğiyle yapsaydı, dokumacının çıkrığı kendi başına dokuma yapsaydı, ne ustalar için çırağa ne de efendiler için köleye gerek kalırdı." Cicero zamanının Grek şairi Antipat-

* Grek mitolojisinde, oglu İkarus ile birlikte Girit adasında hapsedilen, fakat yaptığı kanatlarla Sicilya'ya kaçmayı başaran kahraman —çn.

** Grek mitolojisinde ateş tanrısı —çn.

ros, tahıl öğütmek için bulunan su çarkını, her makinenin temel biçimi olan bir buluşu, kadın kölelere özgürlük veren ve altın çağı geri getiren bir buluş olarak selamlamıştı. Ah! Şu zındıklar! Bilge Bastiat ve ondan önce bilgelerin bilgesi MacCulloch'un keşfetmiş olduğu gibi, bu zındıkların siyasal iktisattan ve Hıristiyanlıktan bir şey anladıkları yoktu. Örneğin, makinenin işgününü uzatmanın en emin aracı olduğunu kavramadılar. Belki de, bir adamın köleliğini başka birinin tam gelişmesinin aracı olduğu için hoş görebilirlerdi. Kitlelerin köleliğini vaaz etmek için, birkaç kaba ve yarı bilgili sonradan görmüşün "seçkin iplikçi," "büyük sosis fabrikatörü" ve "nüfuzlu ayakkabı boyası tüccarı" olabilmesi için, bunu yapmak için, Hıristiyanlık yumrusundan* yoksundular.

C. Emeğin Yoğunlaştırılması

Sermayenin elindeki makineyle üretilen işgününün makulün ötesinde uzatılması, bizzat hayat kaynakları saldırıya uğrayan toplumdan gelen bir tepkiye ve ardından süresi yasayla saptanan normal bir iş günü ve vardiya sistemine yol açar. Bundan sonra, zaten karşılaşmış olduğumuz bir olgu, yani emeğin yoğunlaştırılması büyük önem kazanır. Mutlak artı değer çözümlememiz emeğin uzunluğuna ya da süresine işaret etmiş, yoğunluğunu verili saymıştı. Şimdi, daha geniş süreli emeğin daha yoğun bir emekle ikame edilmesini ve bu yoğunluğun derecesini incelemeye geçiyoruz.

....

Kesim 4. Fabrika

Bu bölümün başında, fabrikanın gövdesi diyebileceğimiz şeyi, yani bir sistem halinde örgütlenmiş makineyi inceledik. Orada, makinenin kadın ve çocuk emeğini ilhak ederek kapitalist sömürünün

* Bir kişinin kafatasındaki "yumrular"ın tikel karakter özelliklerini temsil ettiğini düşünen sözde kafatası bilimine bir gönderme —İng. ed.

malzemesini oluşturan insanların sayısını nasıl çoğalttığını, emek saatlerini makulün ötesinde genişleterek işçinin bütün zamanına nasıl el koyduğunu ve son olarak, gittikçe daha kısa dönemlerde muazzam üretim artışına olanak sağlayan ilerlemesinin, sistematik olarak daha kısa zamanda daha fazla iş yaptırmanın ya da emek gücünü daha yoğun sömürmenin bir aracı haline nasıl geldiğini gördük. Şimdi bir bütün olarak ve en kusursuz biçimiyle fabrikaya dönüyoruz.

....

Fabrikada yeniden ortaya çıktığı kadarıyla işbölümü, öncelikle, işçilerin uzmanlaşmış makinelere, işçi kitlelerinin gruplar halinde örgütlenmiş olsalar da, fabrikanın bir araya getirilmiş benzer makinelerde çalıştıkları çeşitli bölümlerine dağılmasıdır; bu nedenle, aralarındaki işbirliği, basit işbirliğidir. Manüfaktüre özgü olan örgütlü grubun yerini ustabaşı ile birkaç yardımcısı arasındaki bağlantı alır. Özsel bölünme, makinenin üzerinde fiilen çalışan işçiler (motora göz kulak olan birkaç kişi de dahil) ile bu işçilerin yardımcıları (hemen hemen sadece çocuklardan oluşan) arasındadır. Makinelere işlenecek malzemeyi veren az çok bütün "besleyiciler", bu yardımcılardan sayılır. Bu iki temel sınıfa ek olarak, mühendis, makinist, marangoz gibi işi makinenin bütününe bakmak ve zaman zaman onarmak olan sayı bakımından önemsiz bir sınıf daha vardır. Bu sınıf, bazıları bilimsel öğrenim görmüş, bazıları meslekten yetişme daha üst bir işçi sınıfıdır; fabrika işçileri sınıfından farklıdır, sadece onun bir eklentisidir. Bu işbölümü, salt teknik bir işbölümüdür.

İşçi, kendi hareketlerini otomasyonun birbiçimli ve kesintisiz devinimine uyarlamayı öğrenebilmek için, makinede çalışmayı çocukluktan itibaren öğrenmelidir. Makine, bir bütün olarak, eşzamanlı ve uyum içinde çalışan çok katlı bir makineler sistemini oluşturduğunda, buna dayanan işbirliği de, çeşitli işçi gruplarının farklı türden makinelere bölüştürülmesini gerektirir. Fakat makinenin

kullanılması, manüfaktürdeki gibi tikel bir insanı tikel bir işleve sürekli bağlayarak bu dağılımın kristalleşme zorunluluğunu ortadan kaldırır. Bütün sistemin devinimi işçiden değil, makineden doğduğu için, kişilerin değişmesi, işte bir kesinti olmadan her an gerçekleşebilir. Manüfaktürcülerin 1848-1850 başkaldırıları sırasında yürürlüğe giren vardiya sistemi, bunun en çarpıcı kanıtını verir. Son olarak, gençlerin makine işini çabuk öğrenmeleri, salt makine üzerinde çalışmak üzere özel bir sınıfın yetiştirilmesi zorunluluğunu ortadan kaldırır. Salt yardımcıların işine gelince, fabrika içinde makineler tarafından da bir ölçüde görülebilir ve son derece basitliği nedeniyle, bu can sıkıcı işleri yüklenenlerin hızla ve sürekli değiştirilmeleri olanaklıdır.

O halde, teknik açıdan konuşursak, eski işbölümü sistemi, makine tarafından rafa kaldırılmasına karşın, manüfakürden devralınan geleneksel bir alışkanlık olarak fabrikada asılı kalır ve daha sonra, emek gücünü sömürmenin bir aracı olarak, sermaye tarafından çok daha sinsi biçimde yeniden şekillendirilip yerleştirilir. Ömür boyu bir ve aynı aleti kullanma uzmanlığı, şimdi, ömür boyu bir ve aynı makineye hizmet etme uzmanlığı halini alır. Makine, ta çocukluğundan itibaren işçiyi ayrıntı-makinesinin bir parçasına dönüştürmek amacıyla kötüye kullanılır. Bu şekilde, sadece işçinin yeniden üretim masrafları azaltılmakla kalmaz, aynı zamanda bir bütün olarak fabrikaya ve dolayısıyla kapitaliste çaresiz bağımlılığı da tamamlanır. Her yerde olduğu gibi burada da, toplumsal üretim sürecinin gelişiminden kaynaklanan artan üretkenlik ile bu sürecin kapitalist sömürüsünden kaynaklanan artan üretkenliği birbirinden ayırt etmeliyiz. Zanaatlarda ve manüfaktürde işçi aleti kullanır, fabrikada ise makine işçiyi. Orada bir emek aletinin hareketleri işçiden başlar, burada ise işçi makinenin hareketlerini izlemelidir. Manüfaktürde işçiler canlı bir mekanizmanın parçalarıdırlar. Fabrikada ise, salt makinenin canlı bir eklentisi durumuna gelen işçiden bağımsız cansız bir mekanizmaya rastlarız. Aynı mekanik sürecin döne döne

tekrarlandığı bitip tükenmez eziyet ve can sıkıntısı, Sisifus'un emeğine benzer. Emeğin yükü, bir kaya gibi, durmadan perişan emekçinin üzerine yuvarlanır."[2] Sinir sistemini sonuna kadar tüketen fabrika işi, aynı zamanda, kasların çok yanlı hareketini de yok eder ve hem bedensel hem zihinsel etkinlikte özgürlüğün her zerresine el koyar. Hatta emeğin hafifletilmesi bile, bir tür işkence olur; çünkü, makine emekçiyi işten kurtarmaz, işi ilginçlikten yoksun bırakır. Her tür kapitalist üretim, sadece bir emek süreci olmayıp bir artı değer yaratma süreci de olduğu ölçüde, şu ortak özelliği gösterir: İşçi emek aletlerini kullanmaz, emek aletleri işçiyi kullanır. Fakat sadece fabrika sisteminde, bu tersine dönüş ilk kez teknik ve görünür bir gerçeklik kazanır. Bir otomasyona çevrilen emek aleti, emek sürecinde, canlı emeğe egemen olan ve onu kurutan sermaye biçiminde emekçinin karşısına çıkar. Entelektüel üretim kuvvetinin kol emeğinden ayrılması ve bu kuvvetlerin sermayenin emek üzerindeki gücüne dönüştürülmesi, göstermiş olduğumuz gibi, makine temelinde yükselen modern sanayi ile tamamlanır. Önemsiz her bireysel fabrika işçisinin özel becerisi, fabrika mekanizmasında cisimleşen ve bu mekanizmayla birlikte "efendi"nin kudretini meydana getiren bilim, dev fiziksel güçler ve emek kütlesi önünde son derece küçük bir nitelik olarak yok olur. Bu nedenle, beyninde makine ile makine üzerindeki tekelini kopmaz derecede birleştiren bu "efendi", kendi "elleriyle" ne zaman bir anlaşmazlığa düşse, küçümser bir tavırla şöyle der: "Fabrika işçileri, emeklerinin gerçekten düşük vasıflı bir emek olduğunu; daha kolay kazanılan ya da niteliği bakı-

[2] F. Engels, "*1844'te İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*", s. 217. —Bay Molinari gibi sıradan iyimser bir serbest ticaretçi bile şunu söyleyecek kadar ileri gider: "Bir insan, günde 15 saat bir mekanizmanın birbiçimli devinimini gözetlerse, aynı zaman aralığında fiziksel güçten daha fazla tükenir. Çok uzun olmaması koşuluyla olasılıkla zihinsel bir jimnastik olarak yararlı olan bir şeyi gözetleme işi, uzun sürede hem zihni hem bedeni yok eder." —G. de Molinari, *Etides économiques*, Paris, 1846.

mından daha fazla ücret ödenen ya da en az uzmanlığı kazandıran kısa bir eğitimle daha çabuk ve daha bol kazanılabilen hiçbir beceri bulunmadığını akıllarından çıkarmamalıdırlar... Efendinin makinesi, üretim içinde, altı aylık bir eğitimle öğretilebilen ve ortalama bir emekçinin öğrenebileceği işçinin emek ve becerisinden çok daha önemli bir rol oynar." İşçinin emek aletlerinin birbiçimli devinimine teknik bağımlılığı ve her cinsiyetten ve yaştan oluşan çalışanlar gövdesinin özel bileşimi, fabrikada tam bir sisteme gelişen ve daha önce sözü edilen gözetleme işini tam geliştiren ve böylece çalışanları işçiler ve gözetmenler, sınai ordunun erleri ve astsubayları olarak bölen bir kışla disiplinine yol açar. "[Otomatik fabrikada] esas güçlük ... her şeyden önce, insanları gelişigüzel çalışma alışkanlıklarından kurtulup kendilerini karmaşık otomasyonun değişmez düzenliliğiyle özdeşleştirmeye alıştırmaktır. Fabrika işinin gereklerine uygun başarılı bir fabrika disiplini yasası oluşturmak ve uygulamak, Arkwright'ın Herkülvari girişimi, soylu başarısıydı! Sistemin kusursuzca örgütlendiği işin son derece hafifletildiği bugün bile, ergenlik çağını geçmiş kişileri yararlı fabrika işçilerine dönüştürmek neredeyse olanaksız bulunur." Sermayenin özel bir yasa koyucu gibi ve kendi keyfine göre çalışanları üzerindeki otokrasisini formülleştirdiği, başka konularda burjuvazinin dört elle sarıldığı sorumluluk bölüşümünün ve bundan fazla beğendiği temsil sisteminin eşlik etmediği fabrika yasası, büyük ölçekli işbirliğinde ve emek aletlerinin ve özellikle makinenin ortak kullanımında gerekli hale gelen emek sürecinin toplumsal düzenlenmesinin kapitalist karikatüründen başka bir şey değildir. Köle çalıştıranların elindeki kamçının yerini gözetmenlerin ceza kitabı alır. Bütün cezalar, doğal olarak, para cezası ve ücret kesintileri biçimini alır ve fabrika Lycurgus'unun* yasa koyma yeteneği işleri öyle düzenler ki, bu yasaların ihlal edilmesi, olanaklı olsa, yasalara uyulmasından daha kârlı olur.

* MÖ IX. yüzyıl sonlarında yaşadığı sanılan Ispartalı efsanevi yasa koyucu —çn.

Burada sadece fabrika işinin yürütüldüğü maddi koşullara değineceğiz. Mevsimlerin düzenliliğiyle yayınlanan sınai muharebedeki ölü ve yaralı listeleri, sıkışık makineler arasında yaşamı, kol ve bacakları yitirme tehlikesi bir yana, yapay ısı artışıyla, tozlu hava ve kulakları sağır edici gürültüyle her duyu organı eşit derecede yaralanır. Fabrika sistemi tarafından bir serada gibi olgunlaştırılıp dayatılan toplumsal üretim araçları ekonomisi, sermayenin elinde, işçinin çalışırken yaşamı için zorunlu olan şeylerin sistematik soygununa, işçinin rahatlığını sağlayan gereçlerin soyulması bir yana, mekanın, ışığın, havanın ve üretken sürece eşlik eden tehlikelere karşı korunma önlemlerinin soygununa dönüşür. Fourier, fabrikalara "ıslah edilmiş zindanlar" derken haksız mıdır?

Kesim 5. İşçi ile makine Arasındaki Çekişme

Kapitalist ile ücretli emekçi arasındaki mücadelenin tarihi, sermayenin kökenine kadar gider. Bütün manüfaktür dönemi boyunca sürdü. Fakat ancak makineye geçişle işçi bizzat emek aletine, sermayenin maddi cisimleşmesine karşı savaşmıştır. Kapitalist üretim tarzının maddi temeli olarak bu tikel üretim aracı biçimine başkaldırır.

....

Kesim 9. Fabrika Yasaları. Bu Yasaların Sağlık ve Eğitimle İlgili Maddeleri. İngiltere'de Yaygınlaşmaları.

Toplumun kendiliğinden gelişen üretim sürecine ilk bilinçli ve yöntemli tepkisi olan fabrika mevzuatı, görmüş olduğumuz gibi, modern sanayiin pamuk ipliği, otomatikler ve elektrikli telgraf kadar zorunlu ürünüdür. Bu mevzuatın İngiltere'deki yaygınlığını değerlendirmeye geçmeden önce, fabrika yasalarında yer alan ve çalışma saatleriyle ilgili olmayan belli maddelere kısaca göz atacağız.

Sağlıkla ilgili maddeler, kapitalistlere açık kapı bırakan lafzından

ayrı olarak, son derece yetersizdirler ve aslında duvarların badanalanması, diğer konularda temizlik, havalandırma ve tehlikeli makinelere karşı korunmayla ilgili hükümlerle sınırlıdır. Çalışanlarının sakatlanmaması için kendilerine ufak tefek masraflar yükleyen bu maddelere efendilerin gösterdiği fanatik muhalefete, çatışan çıkarların bulunduğu bir toplumda her bireyin kendi kişisel yararı peşinde koşmasıyla zorunlu olarak ortak refahı geliştireceği şeklindeki serbest ticaret dogmasına yeni ve parlak bir ışık tutan bu muhalefete, üçüncü kitapta döneceğiz.

....

Yasanın eğitimle ilgili maddeleri tümüyle önemsiz görünmesine karşın, çocukların çalıştırılması için ilk öğretimi vazgeçilmez koşul ilan ediyordu. Bu maddelerin başarısı, ilk kez, eğitim ve jimnastiği el emeğiyle ve dolayısıyla el emeğini eğitim ve jimnastikle birleştirme olanağını yarattı. Çok geçmeden fabrika denetçileri, okul müdürleriyle yaptıkları soruşturmalarla, fabrikadaki çocukların düzenli gündüz okullarında okuyan çocukların ancak yarısı kadar öğrenim gördükleri halde, onlar kadar ve çoğu zaman onlardan daha fazla şey öğrendiklerini ortaya çıkardılar. "Bu durum, sadece yarım gün okulda bulunmakla bu çocukların daima uyanık ve hemen hemen her zaman öğrenmeye hazır ve istekli olmaları basit olgusuyla açıklanabilir. Çalışma sistemleri, yarım gün el emeği, yarım gün okul, her çalışanı ard arda dinlendirip rahatlatır; dolayısıyla, bunların ikisi de, çocuğa bütün gün tek biriyle ilgilenmekten daha fazla yararlı olur. Sabahtan beri okulda bulunan bir çocuğun, işinden uyanık ve canlı gelen bir çocukla başa çıkamayacağı oldukça açıktır (özellikle sıcak havalarda)." 1863'te Edinburgh'da yapılan Sosyal Bilim Kongresinde Senior'un yaptığı konuşmada bu konuda daha fazla bilgi bulunabilir. Orada, diğer şeylerin yanında, üst ve orta sınıf çocuklarının tekdüze ve yararsız derecede uzun okul saatlerinin öğretmenin işini nasıl zorlaştırdığını ve "öğretmenin de, çocukların zamanını, sağlığını ve enerjisini sadece yararsız bir biçimde değil,

mutlak ölçüde zararlı bir biçimde nasıl israf ettiğini" gösterir. Robert Owen'ın ayrıntısıyla bize göstermiş olduğu gibi, gelecekteki eğitimin, verili bir yaşın üzerindeki her çocukta, sadece üretim verimliliğini arttırmanın yöntemlerinden biri olarak değil, aynı zamanda tam gelişmiş insan üretmenin tek yöntemi olarak da, üretken emeği öğrenim ve jimnastikle birleştirecek bir eğitimin tohumları fabrika sisteminde filizlenmiştir.

Modern sanayi, görmüş olduğumuz gibi, sahip olduğu teknik araçlarla, her insanın elini ayağını ömür boyu bir tek ayrıntı işleme bağlayan manüfaktür işbölümünü silip süpürür. Aynı zamanda bu sanayinin kapitalist biçimi, fabrikada işçiyi makinenin canlı bir eklentisine çevirerek, fabrika dışındaki her yerde ise, kısmen makine ve makine işçilerini şurada burada kullanarak, kısmen kadın ve çocuk emeğinin ve ucuz vasıfsız emeğin genel kullanımıyla işbölümünü yeni bir temelde yeniden kurarak, bu aynı işbölümünü daha anormal bir biçimde yeniden üretir.

Manüfaktür işbölümü ile modern sanayiin yöntemleri arasındaki antagonizm, kendisini kuvvetle hissettirir. Bu durum, başka şeylerin yanı sıra, modern fabrikalarda ve manüfaktürlerde çalıştırılan çocukların büyük bir kısmının erken yaşlarından itibaren en basit manüpülasyonlarla perçinlenmesi ve sonradan, aynı fabrikada ya da manüfaktürde bile kendilerini yararlı hale getirecek bir tek iş öğretilmeden yıllarca sömürülmesi korkunç olgusu biçiminde tezahür eder.

Modern sanayi, bir sürecin* mevcut biçimini hiçbir zaman nihai biçim olarak görmez ve ele almaz. Bu nedenle, önceki bütün üretim tarzları özsel olarak tutucu oldukları halde, bu sanayinin teknik temeli devrimcidir. Makine, kimyasal süreçler ve diğer yöntemler-

* Marx burada daha genel bir ifade olan "her hangi bir sürecin" (of a process) ifadesini kullanır; A. Bilgi çevirisinde ise, daha tikel bir ifade olan "üretim süreci" kullanılmış —çn.

le, sadece üretimin teknik temelinde değil, emekçinin işlevlerinde ve emek sürecinin toplumsal bileşimlerinde de sürekli değişikliklere yol açar. Bu şekilde, aynı zamanda toplum içindeki işbölümünü de köklü bir şekilde değiştirir ve sermaye ve işçi kitlelerini sürekli bir üretim kolundan ötekine gönderir. Fakat bu nedenle modern sanayi bir yanda bizzat doğası gereği emeğin çeşitlenmesini, işlev akışkanlığını ve emekçilerin evrensel hareketini zorunlu hale getirirken, öte yandan kapitalist biçimiyle de, kemikleşmiş tikelliklerinde eski işbölümünü yeniden üretir. Modern sanayiin teknik zorunlulukları ile kapitalist biçiminde asli olarak var olan toplumsal niteliği arasındaki bu mutlak çelişkinin emekçinin durumundaki her sabitliği ve güvenceyi nasıl yok ettiğini, nasıl emek aletlerini elinden alarak geçim araçlarından yoksun bıraktığını ve emekçinin ayrıntı işlevini bastırarak onu gereksiz bir fazlalık haline getirdiğini gördük. Bu antagonizmin öfkesini, her zaman sermayenin emrinde hazır bulunması için sefalet içinde tutulan yedek sanayi ordusu gibi bir garabetin yaratılmasında, işçi sınıfının aralıksız verdiği kurbanlarda, emek gücünün har vurulup harman savrulmasında ve her ekonomik ilerlemeyi toplumsal bir felakete çeviren toplumsal bir anarşinin neden olduğu yıkımda açığa vurduğunu da gördük. Bu, olumsuz yandır. Fakat bir yanda bugünkü iş çeşitlenmesi boyun eğdirici bir doğa yasası biçiminde ve her noktada direnişle karşılaşan bir doğa yasasının kör yıkıcılığıyla kendini dayatırken, diğer yanda modern sanayi ise, yarattığı felaketlerle, iş çeşitlenmesini ve dolayısıyla emekçinin değişik işlere uygunluğunu ve dolayısıyla emekçinin değişik yeteneklerinin olası en büyük gelişimini üretimin temel yasası olarak kabul etme zorunluluğunu dayatır. Üretim tarzını bu yasanın normal işleyişine uyarlamak toplum için bir ölüm kalım sorunu halini alır. Modern sanayi, aslında, toplumu ölüm cezası tehdidiyle, bir ve aynı sıradan işlemin ömür boyu tekrarlanmasıyla sakatlanmış ve bu nedenle salt bir insan kırıntısı haline gelmiş bugünün ayrıntı işçisinin yerine, çeşitli emeklere uygun,

üretimdeki her değişimi karşılamaya hazır ve yerine getirdiği farklı toplumsal işlevleri, kendi doğal ve kazanılmış güçlerine serbest bir alan tanımanın tarzları olarak gören tam gelişmiş bir bireyi geçirmeye zorlar.

İşçi çocuklarının biraz teknoloji ve çeşitli emek aletlerinin pratik kullanımı öğrenimi gördükleri teknik ve tarım okullarının, "écoles d'enseignment professionel'in* kurulması, zaten bu devrime doğru atılmış kendiliğinden bir adımdır. Sermayeden zorla koparılıp alınan ilk ve yetersiz ödün olan fabrika yasası, temel eğitimi fabrikadaki işle birleştirmekle sınırlı olmasına karşın, işçi sınıfı iktidara geldiğinde —ki bu kaçınılmazdır— hem teorik hem pratik teknik öğretimin işçi sınıfı okullarında gerekli yerini alacağından kuşku duyulamaz. Eski işbölümünün ortadan kaldırılmasının nihai sonucu olan böylesi devrimci mayaların kapitalist üretim biçimine ve bu biçime karşılık gelen emekçinin ekonomik statüsüne taban tabana karşıt olduğuna da kuşku yok. Fakat verili bir üretim biçimine içkin antagonizmlerin tarihsel gelişimi, bu üretim biçiminin çözülmesinin ve yeni bir biçimin kurulmasının tek yoludur. "Ne sutor ultra crepidam"** —zanaatçı bilgeliğinin bu "ne plus ultra"sı, saatçi Watt buhar makinesini, berber Arkwright çıkrığı ve kuyumcu Fulton buharlı gemiyi icat ettiği andan itibaren düpe düz bir saçmalık halini alır.

Fabrika mevzuatı fabrikalardaki, manüfaktürlerdeki vb. emeği düzenlemekle sınırlı olduğu sürece, yalnızca sermayenin sömürme haklarına bir müdahale olarak görülür. Fakat "ev emeği"ni düzenlemeye gelince, hemen patria potestas'a, ebeveyn otoritesine doğrudan bir saldırı olarak görülür. Yufka yürekli İngiliz parlamentosu, bu adımı atmaktan uzun süre çekindi. Ne var ki, olguların gücü, onu, modern sanayiin geleneksel ailenin dayandığı ekonomik

* Meslek okulları —çn.

** Ayakkabıcı, çizmeden yukarı çıkma —çn.

temeli ve buna karşılık gelen aile emeğini yıkarken bütün geleneksel aile bağlarını da gevşetmiş olduğunu sonunda kabul etmek zorunda bıraktı. Çocuk hakları ilan edilmeliydi. Çocuk İstihdamı Komisyonunun 1866 tarihli nihai raporu şunu belirtir: "Bütün kanıtlar şu acı ve tatsız sonucu ortaya çıkarmıştır: Her iki cinsiyetten çocuklar, herkesten çok ebeveynlerine karşı korunmaya muhtaçtırlar." Genel olarak çocuk emeğini ve özel olarak ev emeğini sınırsız sömürme sistemi, "sadece ebeveynler, hiçbir denetim ya da engelle karşılaşmadan bu keyfi ve zararlı güçlerini genç ve körpe çocukları üzerinde kullanabildikleri için sürmektedir... Ebeveynler, çocuklarını salt 'haftada şu kadar kazanan makineler" durumuna getirme mutlak gücüne sahip olmamalıdırlar... Bu nedenle çocuklar ve gençler, bütün böylesi durumlarda, fiziksel güçlerini vaktinden önce tahrip eden ve entelektüel ve moral varlıklar skalasındaki yerlerini aşağıya çeken şeylerden kendilerini koruyan bir istisnayı doğal bir hak olarak yasa koyucudan talep edebilirler." Bununla birlikte, çocuk emeğinin dolaylı ya da dolaysız kapitalist sömürüsünü yaratan ebeveyn otoritesinin kötüye kullanılması değildi; aksine, ebeveyn otoritesinin ekonomik temelini silip süpürerek bu gücün kötüye kullanılması şeklinde yozlaştıran kapitalist sömürü tarzıydı. Eski aile bağlarının kapitalist sistem altındaki çözülüşü ne kadar korkunç ve tiksindirici görünürse görünsün, yine de, modern sanayi kadınlara, her iki cinsiyetten gençlere ve çocuklara aile alanı dışında üretim sürecinde önemli bir rol vermekle, daha yüksek bir aile ve cinsiyetler arası ilişki biçimi için yeni bir ekonomik temel yaratır. Elbette, Germen-Hıristiyan aile biçimini mutlak ve nihai saymak, bu niteliği, birlikte alındıklarında tarihsel gelişmede bir diziyi oluşturan eski Romalılara, eski Greklere ya da Doğululara uygulamak kadar saçmadır. Dahası, açıktır ki, her iki cinsiyetten ve her yaştan bireylerden oluşan kolektif çalışma grubu olgusu, üretim sürecinin emekçi için değil emekçinin üretim süreci için var olduğu kendiliğinden gelişmiş, zalim, kapitalist biçimiyle yozlaşmanın ve

köleliğin bulaşıcı bir kaynağı olmasına karşın, uygun koşullar altında zorunlu olarak insani gelişmenin bir kaynağı olur.

Kesim 10. Modern Sanayi ve Tarım

Modern sanayiin tarımda ve tarımsal üreticilerin toplumsal ilişkilerinde yol açtığı devrim, daha sonra incelenecek. Burada tahmin yoluyla sadece birkaç sonuca işaret edeceğiz. Makinenin tarımda kullanılması, fabrika işçisi üzerindeki yaralayıcı fiziksel etkilerini büyük ölçüde göstermese de, emekçileri aşmadaki eylemi, daha sonra ayrıntısıyla göreceğimiz gibi daha yoğundur ve daha az direnişle karşılaşır. Örneğin Cambridge ve Suffolk bölgelerinde son yirmi yıl içinde (1868'e kadar) ekili alanlar çok genişlediği halde, aynı dönemdeki kırsal nüfus, sadece nispi olarak değil mutlak olarak da azaldı. Birleşik Devletlerde tarım makineleri daha yeni yeni emekçilerin yerini alıyor; başka bir ifadeyle, çiftçinin daha geniş alanları işlemesine olanak veriyor, fakat çalıştırılan emekçileri fiilen kovmuyor. 1861'de İngiltere'de ve Galler'de tarımsal makine imalatıyla meşgul kişilerin sayısı 1.034'tü; fakat tarım makinelerini ve buhar makinelerini kullanan tarım emekçilerinin sayısı 1.025'i geçmiyordu.

Modern sanayi, köylülüğü, eski toplumun bu kalesini yok edip yerine ücretli emekçiyi geçirdiği için tarım alanında, diğer yerlerde olduğundan daha devrimci bir etki gösterir. Böylece toplumsal değişim isteği ve sınıfsal antagonizmler kırda da kentlerdekiyle aynı düzeye gelir. İrrasyonel, eski tarz tarım yöntemlerinin yerini bilimsel yöntemler alır. Kapitalist üretim, çocukluk çağında tarım ile manüfaktürü bir arada tutan eski birlik bağını bütünüyle koparır. Fakat aynı zamanda gelecekte daha yüksek bir sentezin maddi koşullarını, yani geçici ayrılıkları sırasında kazandıkları daha kusursuz biçimler temelinde tarım ve sanayinin birliğini de yaratır. Ka-

pitalist üretim, nüfusu büyük merkezlere toplamakla ve kent nüfusunun sürekli artan bir baskınlığına neden olmakla, bir yanda toplumun tarihsel itici gücünü yoğunlaştırır, diğer yanda insanla toprak arasındaki madde dolaşımını bozar, yani insanı yiyecek ve giyecek biçiminde tükettiği öğelerinin toprağa geri dönüşünü önler; bu nedenle, toprağın verimliliğinin sürmesi için zorunlu olan koşulları çiğner. Bu eylemiyle, aynı zamanda, kent emekçisinin sağlığı ile kır emekçisinin entelektüel yaşamını da tahrip eder. Fakat bu madde dolaşımın devamı için doğal bir şekilde gelişen koşulları altüst ederken, bunun bir sistem olarak, toplumsal üretimi düzenleyen bir yasa olarak ve insan ırkının tam gelişimine uygun bir biçim altında yeniden kurulmasını da zorunlu olarak davet eder. Manüfaktürde olduğu gibi tarımda da, üretimin sermayenin egemenliği altındaki dönüşümü, aynı zamanda üreticinin şehit olması demektir; emek aleti, emekçiyi köleleştirmenin, sömürmenin ve yoksullaştırmanın aracı olur; üretim sürecinin toplumsal bileşimi ve örgütlenmesi, işçinin bireysel hayatını, özgürlüğünü ve bağımsızlığını ezmenin örgütlü bir tarzına dönüşür. Kır emekçilerinin geniş alanlara dağılması onların direnme güçlerini kırarken, yoğunlaşma kentteki çalışanların direncini arttırır. Kent sanayilerinde olduğu gibi modern tarımda da, harekete geçirilen emeğin artan üretkenliği ve niceliği, bizzat emek gücünün israfı ve kemirilip tüketilmesi pahasına satın alınır. Dahası, kapitalist tarımdaki her ilerleme, sadece emekçiyi değil toprağı da soyma sanatında bir ilerlemedir; verili bir zamanda toprağın verimliliğini arttırmadaki her ilerleme, bu sürekli verimlilik kaynaklarının yıkımına doğru bir ilerlemedir. Örneğin Birleşik Devletler gibi, bir ülke gelişmesine ne kadar çok modern sanayi temelinde başlarsa, bu yıkım süreci o kadar hızlı olur. Bu nedenle, kapitalist üretim, ancak her türlü zenginliğin esas kaynaklarını —toprak ve emekçi— kurutarak teknolojiyi geliştirir ve çeşitli süreçleri toplumsal bir bütün şeklinde birleştirir.

Kriz Teorisi

KARL MARX

İktisadi çevrimler ve bununla özdeş değilse de bağlantılı olan ekonomik krizler konusu Marx'ı büyülüyordu. Bunları incelemeye oldukça uzun zaman ayırarak krizlerin toplum ve siyasal sistemler üzerindeki etkilerini ne kadar önemli bulduğunu gösterdi. Yine de, krizlerle ilgili görüşlerinin geliştirilmiş bir anlatımını bırakmadı. Burada sunulan seçki, Marx'ın en eksik değerlendirilen eserlerinden biri olan ve bazen Kapital'in dördüncü cildi olarak adlandırılan üç ciltlik "*Artı Değer Teorileri*"nden alınmıştır.

Marx'ın ekonomik krizleri en iyi ve en sistematik değerlendirmesi "*Kapital*"de değil, bu eserin XVII. bölümündedir. Değerlendirme, Say'ın "piyasalar yasası"na bir saldırı biçimini alır. Bu, Jean-Baptiste Say (1767 - 1832) ile James Mill'in (1773 - 1836) öne sürdüğü ve David Ricardo'nun da (1772 - 1823) benimsediği, sürekli bir genel bolluğun ("aşırı üretilen" metaların) olanaksızlığını ileri süren bir savdı. Say'ın eleştirileri gibi Marx'ın saldırısının da, ekonomik denge durumu bakımından para ekonomisinin genelleşmesinin potansiyel ciddi sonuçları üzerinde merkezileşmesi ilginçtir.

Ricardo'nun Genel Aşırı Üretimi Yadsıması. Meta ve Paranın İç Çelişkilerinde Asli Olarak Var Olan Bir Kriz Olasılığı

Krizler söz konusu olduğu kadarıyla, gerçek fiyat hareketlerini betimleyen bütün yazarlar ya da fiili bir kriz durumunda yazı yazan bütün uzmanlar, sözde teorik zırvaları gözardı edip, soyut teoride doğru olabilen şeyin —yani, piyasa bolluğunun vb. mümkün olmadığı— pratikte yanlış olduğu düşüncesini kabullenerek haklı çıkmışlardır. Sürekli tekrarlanan krizler, Say ve diğerlerinin saçma sapan sözlerini, şimdi sadece refah dönemlerinde kullanılan, kriz dönemlerinde ise dikkate alınmayan bir anlatıma indirgemiştir.

Dünya pazarının krizlerinde burjuva üretimin çelişkileri ve antagonizmleri çarpıcı bir şekilde açığa çıkar. Müdafiler, felaket biçiminde patlak veren çatışmalı öğelerin doğasını araştırmak yerine bizzat felaketin kendisini yadsıyıp, düzenli ve periyodik krizler karşısında "üretim kitaplara göre sürdürülmüş olsaydı krizler olmazdı" diye ısrar etmekle yetinirler. Bu yüzden, müdafaa en basit ekonomik ilişkileri çarpıtmaktan ve özelikle çelişkiler karşısında birlik kavramına sarılmaktan ibaret kalır.

Örneğin, satın alma ve satma —ya da metaların başkalaşımı— iki sürecin birliğini ya da daha doğrusu bir sürecin iki karşıt evre arasındaki hareketini ve dolayısıyla özünde iki evrenin birliğini temsil ediyorsa, hareket özünde bir o kadar da bu iki evrenin ayrılması ve birbirlerinden bağımsızlaşmalarıdır. Ne var ki, birbirlerine ait oldukları için, iki bağıntılı yanın bağımsızlığı ancak zorla, yıkıcı bir süreç olarak kendini gösterebilir. Tam da krizlerde birliklerini, farklı yanların birliğini öne çıkarırlar. Bu iki bağlantılı ve tamamlayıcı evrenin birbirleriyle ilişki içinde büründükleri bağımsızlık, zorla ortadan kaldırılır. Bu yüzden kriz, birbirinden bağımsızlaşmış iki evrenin birliğini ortaya çıkarır. Görünüşte birbirleriyle alakasız faktörlerin içsel birliği olmasaydı, hiçbir kriz olmazdı. Fakat "hayır", der müdafi iktisatçı. "Bu birlik olduğu için, krizler olmayabi-

lir". Ki bu da, çelişkili faktörlerin çelişkiyi dışlamasından başka bir anlama gelmez.

Kapitalist üretimin genel krizlere yol açamayacağını kanıtlamak için, bütün koşulları ve ayrık biçimleri, bütün ilkeleri ve özgül özellikleri —kısaca bizzat kapitalist üretimin kendisi— yadsınır. Aslında gösterilen şudur: Kapitalist üretim tarzı özgül bir biçimde gelişmeyip toplumsal üretimin eşsiz bir biçimi olmasaydı, aksine en gelişmemiş aşamalarına kadar geri giden bir üretim tarzı olsaydı, o zaman ona özgü çelişkiler ve çatışmalar ve dolayısıyla bunların krizler biçiminde patlaması var olmazdı.

Say'ı izleyen Ricardo şunları yazar: "Mahsuller, her zaman mahsullerle ya da hizmetlerle satın alınır; para, sadece mübadeleyi gerçekleştirme aracıdır." (341) Burada, önce, mübadele değeri ile kullanım değeri arasındaki çelişkiyi içinde barındıran meta salt ürün halini alır ve bu nedenle, meta mübadelesi salt ürün takasına, basit kullanım değerleri takasına dönüştürülür. Bu, sadece kapitalist üretim öncesi zamana değil, basit meta üretimi öncesi zamana da bir geri dönüştür; ve kapitalist üretimin ilk koşulu, yani ürünün bir meta olması ve dolayısıyla kendisini para olarak ifade etmesi ve başkalaşım sürecinden geçmesi koşulu yadsınarak, kapitalist üretimin en karışık görüngüsü —dünya pazarı krizleri— düpedüz yadsınır. Ücretli emekten söz etmek yerine, "hizmetler" terimi kullanılır. Bu sözcük de, yine, ücretli emeğin ve kullanılmasının özgül niteliğini —yani, mübadele edildiği metanın değerini arttırmasını, artı değer yaratmasını— gözardı eder ve böyle yapmakla, parayı ve metaları sermayeye dönüştüren özgül ilişkiyi görmezlikten gelir. "Mahsul" terimi metaı ve asli çelişkisini ifade edemediği gibi, "hizmet" sözcüğü de, sadece kullanım değeri olarak (kapitalist üretiminde ikincil bir konu olan) görülen emektir. O zaman paranın da, mübadele değeri olarak, genel toplumsal emek olarak tezahür eden metanın varoluşunun özsel ve zorunlu bir biçimi olarak değil, ürünlerin mübadelesinde salt bir araç olarak görülmesi oldukça tu-

tarlıdır. Metanın salt kullanım değerine (ürüne) dönüştürülmesi mübadele değerinin özünü gizlediği için, paranın metanın özsel bir yanı olduğunu ve başkalaşım sürecinde metanın orijinal biçiminden bağımsız olduğunu yadsımak da kolaylaşır, daha doğrusu zorunlu hale gelir.

Bu yüzden, burada krizler, kapitalist üretimin ilk öğeleri —ürünün meta olarak varoluşu, metanın meta ve para biçiminde ikilenmesi, meta mübadelesinde gerçekleşen ayrılma ve nihayet, paranın ya da metaların ücretli emekle ilişkisi— unutularak ya da yadsınarak çözümlenir:

Bu arada, krizleri metaların başkalaşımında bulunan basit kriz olasılıklarıyla —satın alma ile satma arasıdaki ayrılma gibi— açıklamak isteyen iktisatçılar (John Stuart Mill gibi) daha iyi değiller. Kriz olasılığını açıklayan faktörler krizlerin fiili gerçekleşmesini hiçbir şekilde açıklamaz. Sürecin evrelerinin, neden iç birliklerinin ancak krizle, şiddetli bir süreçle kendini gösterebilecek şekilde çatışma içine girdiklerini açıklamaz. Bu ayrılma krizde ortaya çıkar; krizin temel biçimidir. Krizi bu temelde, temel biçimine dayanarak açıklamak, krizin varlığını en soyut biçimini tarif ederek açıklamaktır, yani krizi krizle açıklamaktır. Ricardo şöyle der:

> Hiç kimse, tüketmeyi ya da satmayı gözetmeden üretmez ve kendisine dolaysız bir şekilde yararlı olan ya da daha ileri üretime katkıda bulunabilen başka bir meta satın almayı niyet etmeden, asla satmaz. O halde kişi üretmekle, zorunlu olarak ya kendi mallarının tüketicisi olur ya da başka bir kişinin mallarının alıcısı ve tüketicisi olur. Göze aldığı amaca, yani öteki malların iyeliğine ulaşmak için, herhangi bir zaman uzunluğunda, en avantajlı biçimde üretebileceği metalar konusunda bilgisiz olacağı varsayılamaz ve bu nedenle, talebi olmayan bir metaı sürekli üretmesi olası değildir. [s. 339-340]

Bu, Say'ın çocukça çıkardığı seslerdir, Ricardo'ya yakışmaz.

Herşeyden önce, hiçbir kapitalist, kendi ürününü tüketmek için üretmez. Kapitalist üretimden söz edildiğinde, şunu söylemek doğrudur: "Hiç kimse, kendi ürününü tüketmeyi gözeterek üretmez," ürününün bir kısmını sınai tüketim için kullansa bile. Burada söz konusu olan da özel tüketimdir. Daha önce ürünün bir meta olduğu unutulmuştu. Şimdi ise, toplumsal işbölümü bile unutuluyor. İnsanların kendileri için ürettikleri bir durumda, gerçekten de hiçbir kriz olmaz, fakat kapitalist üretim de olmaz. Antikler arasında bireysel üreticiler iflas etmiş olmalarına karşın, antiklerin köle üretimleriyle krize tanık olduklarını da duymadık. Seçeneğin birinci kısmı saçmadır. İkincisi de. Üretmiş olan bir kişinin, satma ya satmama tercihi yoktur. Satmalıdır. Kriz sırasında, tam da satamadığı ya da ancak maliyet fiyatının altında satabildiği, hatta pozitif bir zararla satmak zorunda kaldığı durum ortaya çıkar. O halde, satmak için üretmiş olması onun için ya da bizim için ne fark eder? Tam da çözmek istediğimiz sorun, o kişinin iyi niyetine engel olan şeydir.

Dahası:

> "kendisine dolaysız bir şekilde yararlı olan, ya da daha ileri üretime katkıda bulunabilen başka bir meta satın almayı niyet etmeden asla satmaz." (s. 339)

Burjuva ilişkilerin ne kadar rahat bir tarifi! Ricardo, bir kişinin ödeme yapmak için satabileceğini ve bu zorunlu satışların krizlerde önemli bir rol oynadığını bile unutur. Kapitalistin satmadaki dolaysız amacı, kendi metasını, daha doğrusu meta sermayesini tekrar para sermayeye çevirmek ve böylece kendi kârını realize etmektir. Tüketim —gelir— hiçbir şekilde bu sürecin yönlendirici güdüsü değildir, sadece metaları geçim araçlarına dönüştürmek için satan kişi açısından öyle olmasına karşın. Fakat bu, gelirin belirleyici amaç olarak değil, sonuç olarak göründüğü kapitalist üretim değildir. Herkes, her şeyden önce, satmak için, yani metaları sermayeye dönüştürmek için satar.

Kriz sırasında, bir kişi metalarını doğrudan bir satın almayı düşünmeden satmışsa çok memnun olabilir. Diğer yanda, realize edilen değer yine sermaye olarak kullanılacaksa, yeniden üretim sürecinden geçmelidir, yani emek ve metalarla mübadele edilmelidir. Fakat kriz, tam da yeniden üretim sürecinin bozulma ve kesintiye uğrama evresidir. Ve bu bozulma, krizin olmadığı zamanlarda gerçekleşmesi olgusuyla açıklanamaz. Kuşkusuz, hiç kimse "talebi olmayan bir metaı sürekli üretmez;" fakat, hiç kimse böyle saçma bir hipotezden de söz etmiyor. Bunun konuyla bir alakası da yok. Kapitalist üretimin dolaysız amacı, "öteki malların iyeliği" değil, değerin, paranın, servetin mal edilmesidir.

Ricardo'nun buradaki ifadeleri, James Mill'in daha önce incelediğim "satın alış ve satışların metafizik denge durumu" —satın alma ve satma süreçlerinin ayrılığını değil, sadece birliğini gören bir denge durumu— konusundaki önermesine de dayanır. İşte Ricardo'nun iddiası (James Mill'i izleyerek): "Tikel bir meta, pazarda, kendisine harcanan sermayeyi geri ödeyemeyecek kadar bol olabilecek kadar üretilebilir; fakat bütün metalarda durum bu olmayabilir." (s. 341-342)

Para sadece "mübadeleyi gerçekleştirme aracı" (s. 341) değil, aynı zamanda ürünün ürünle mübadelesinin birbirinden bağımsız, zaman ve mekan bakımından ayrı olan iki edime bölünmesinin aracıdır da. Ne var ki, Ricardo'da bu yanlış para kavrayışının nedeni, onun yalnızca mübadele değerinin niceliksel belirlenimi, yani belirli bir emek zamanı niceliğine eşit olması üzerinde yoğunlaşması olgusudur; diğer yanda, niteliksel karakteristiği, bireysel emeğin kendisini yabancılaşma yoluyla soyut, genel toplumsal emek olarak göstermek zorunda olduğunu unutur.[1]

[1] Ricardo'nun parayı salt dolaşım aracı olarak [görmesi], mübadele değerini salt geçici bir biçim olarak, kendisi için özgül belirli bir üretim tarzı değil, basitçe bir üretim tarzı olan burjuva ya da kapitalist üretimde salt biçimsel bir şey olarak görmesiyle eşanlamlıdır. [Marx]

Bütün metaların değil, sadece tikel metaların "pazarda bir bolluğu" meydana getirebileceği ve bu nedenle aşırı üretimin her zaman sadece kısmen olabileceği, zayıf bir kaçamaktır. Herşeyden önce, sadece metanın doğasını düşünürsek, bütün metaların pazarda aşırı bol olmasını ve böylece hepsinin fiyatlarının altına düşmesini önleyen hiçbir şey yoktur. Burada sadece kriz faktörüyle ilgileniyoruz. Yani, para dışında bütün metalar [aşırı bol olabilir]. Bu metanın paraya çevrilmesi gerektiği [önermesi] sadece şu anlama gelir: Bütün metalar aynı şeyi yapmalıdır. Bu başkalaşımı geçirmenin güçlüğü her bireysel meta için var olduğu gibi, bütün metalar için de vardır. Malın başkalaşımının genel doğası —satın alma ve satmanın birliği kadar ayrılığını da kapsayan— genel bir bolluk olasılığını dışlamak yerine, genel bir bolluk olasılığını içerir.

Dahası, Ricardo'nunki ve ona benzer tipteki muhakeme tarzı, sadece satın alma ile satma ilişkisine değil, ancak sermayelerin rekabetini değerlendirmek zorunda kalacağımız arz ile talep ilişkisine de dayanır. Mill'in dediği gibi, satın almak satmaktır, vb.; dolayısıyla talep arzdır, arz da talep. Fakat aynı zamanda ayrıdırlar da ve birbirlerinde bağımsız olabilirler. Verili bir anda bütün metaların arzı, bütün metalara olan talepten daha büyük olabilir; çünkü genel metaya, paraya, mübadele değerine olan talep, bütün tikel metalara olan talepten daha büyüktür, başka bir ifadeyle metaı paraya çevirme, mübadele değerini realize etme dürtüsü, metaı tekrar kullanım değerine dönüştürme dürtüsüne egemen olur.

Arz ile talep ilişkisi daha geniş ve daha somut anlamda ele alınırsa, üretim ve tüketim ilişkisini de kapsar. Burada yine, var olan ve kriz sırasında kendisini zorla gösteren iki evrenin birliği, bu iki evrenin ayrılığına ve antagonizmine, aynı ölçüde var olan ve dahası burjuva üretime özgü olan ayrılığa ve antagonizme karşıt olarak görülmelidir.

Kısmi ve evrensel aşırı üretim arasındaki çelişkiye gelince, evrensel aşırı üretimden kaçmak için kısmi aşırı üretimin varlığı olur-

landığı ölçüde, aşağıdaki gözlem yapılabilir:

Birincisi: Genellikle kapitalist üretimin bütün kalemlerinin fiyatlarında genel bir enflasyon krizlerden önce gelir. Bu nedenle, hepsi daha sonraki çöküşe katılırlar ve önceki fiyatlarıyla pazarda bir bolluğa neden olurlar. Pazar, düşük fiyatlarla, maliyet fiyatlarının altına düşmüş fiyatlarla, önceki fiyatlarıyla emebildiğinden daha fazla metaı emebilir. Metaların fazlalığı her zaman nispidir; başka bir ifadeyle, tikel fiyatlarla bir fazlalıktır. O sırada metaların emildiği fiyatlar, üretici ya da tüccar için yıkıcıdır.

İkincisi: Bir krizin genel olması için (dolayısıyla aşırı üretim için de) temel ticari malları etkilemesi yeterlidir.

Ricardo'nun Kapitalizm Koşullarında Üretim İle Tüketim Arasındaki İlişkiyle İlgili Yanlış Kavrayışı

Ricardo'nun pazarda genel bir bolluk olasılığını nasıl yadsımaya çalıştığına daha yakından bakalım:

> "Tikel bir meta, pazarda, kendisine harcanan sermayeyi geri ödeyemeyecek kadar bol olabilecek kadar üretilebilir; fakat bütün metalarda durum bu olmayabilir; tahıl talebi onu yiyecek ağızlarla, ayakkabı ve ceket talebi onları giyecek kişilerle sınırlıdır; fakat, bir metayla ya da bir metanın bir kısmıyla, tüketilebilecek ya da tüketilmek istenebilecek kadar tahıla ya da şapka ve ayakkabıya sahip olunabilir; doğanın ürettiği ya da sanatla üretilen her meta için aynı şey söylenemez. Bazıları, temin etme yeteneğine sahip olsalardı daha fazla şarap tüketirlerdi. Yeteri kadar şarabı bulunan bazıları, mobilyalarını iyileştirmek ya da sayılarını arttırmak isterdi. Bazıları, yerlerini süslemek ya da evlerini genişletmek isterdi. Bunların hepsini ya da bir kısmını yapma isteği, her insanın içinde vardır; araçlardan başka bir şey gerekli değil ve üretim artışından başka hiçbir şey bu araçları sağlayamaz. [s. 341-342]

Daha çocukça bir sav olabilir mi? Şuna benzer bir şey: Tikel bir meta tüketilebileceğinden fazla üretilebilir; fakat bu, aynı zamanda bütün metalar için geçerli olamaz. Çünkü, metaların giderdiği gereksinmelerin sınırı yoktur ve bu gereksinmelerin hepsi aynı zamanda karşılanmaz. Aksine. Bir gereksinmenin karşılanması, başka bir gereksinmeyi, sözgelimi gizler. Bu yüzden, bu ihtiyaçları karşılama araçlarından başka bir şey gerekmiyor ve bu araçlar da ancak üretimde bir artışla sağlanabilir. Dolayısıyla genel bir aşırı üretim olanaklı değil.

Bütün bunların amacı ne? Aşırı üretim dönemlerinde, ulusun büyük bir kısmına (özellikle işçi sınıfına) şarap ve mobilya bir yana, her zamankinden daha az tahıl, ayakkabı vb. sağlanır. Aşırı üretim, sadece bir ulusun bütün üyeleri en acil gereksinmelerini karşıladıkları zaman gerçekleşebilseydi, burjuva toplumun bugüne kadarki tarihinde genel bir aşırı üretim, hatta kısmi bir aşırı üretim durumu olamazdı. Örneğin, pazar ayakkabılarla ya da patiskalarla ya da şarapla ya da sömürge ürünleriyle dolu olduğunda, bu, ulusun altıda dördünün ayakkabı, patiska vb. gereksinmesini daha fazla karşıladığı anlamına gelebilir mi? Herşeyden öte, aşırı üretimin mutlak gereksinmelerle ne alakası var? Aşırı üretim, sadece ödeme gücüyle desteklenen taleple ilgilidir. Sorun mutlak aşırı üretim — mutlak gereksinmeyle ya da metalara sahip olma arzusuyla ilişkili aşırı üretim— sorunu değildir. Bu anlamda ne kısmi ne de genel aşırı üretim vardır; ve biri diğerine karşıt değil.

Fakat —diyecektir Ricardo— ayakkabı ve patiska isteyen epeyce insan varsa, bu insanlar neden ayakkabı ve patiska satın almalarına olanak sağlayacak bir şey üreterek bunları kazanmanın araçlarını edinmesinler? Şunu söylemek daha basit olmaz mı: Niçin kendileri için ayakkabı ve patiska üretmesinler? Aşırı üretimin daha tuhaf yanı, işçilerin, tam da pazarı dolduran metaların üreticilerinin bu metalardan yoksun olmalarıdır. Burada, bu metaları edinmek için bir şeyler üretmeleri gerekir denemez; zira, bunları üretmişlerdir,

fakat sahip olmamışlardır. Tikel bir metanın, kimse onu istemediği için pazarı doldurduğu da söylenemez. O halde, pazarı dolduran metalara olan talep karşılanan talepten daha fazla oluğu için kısmi aşırı üretimin doğduğunu açıklamak bile olanaksız ise, pazarda bulunan birçok metaya gereksinim, karşılanmamış gereksinim bulunduğunu ilan ederek evrensel aşırı üretimi açıklamak daha da olanaksızdır.

Patiska dokumacısı örneğini alalım. Yeniden üretim —ve dolayısıyla, bu yeniden üretimin satılabilir bir meta, patiska olarak var olan ürünün kendi değerinde paraya yeniden çevrildiği evresi de— kesintisiz devam ettiği sürece, diyeceğiz ki, patiskayı üreten işçiler patiskanın bir kısmını da tükettiler ve yeniden üretimin genişlemesiyle, yani birikimle birlikte, daha fazlasını tüketmekteydiler ya da patiska üretiminde onun bir kısmını tüketen daha fazla işçi çalıştırıldı.

Bir Olumsallık Olan Kriz, Bir Kesinlik Olur. Burjuva Ekonominin Bütün Çelişkilerinin Tezahürü Olarak Kriz.

Şimdi daha ileri gitmeden şunlar söylenmelidir:

Metanın basit başkalaşımında görünür hale gelen kriz olasılığı, (doğrudan) üretim süreci ile dolaşım sürecinin ayrılmasıyla bir kez daha ortaya çıkar ve daha da gelişir. Bu süreçler pürüzsüz bir şekilde birbirleriyle kaynaşmayıp birbirlerinden bağımsız hale gelir gelmez, kriz var demektir.

Kriz olasılığı metanın başkalaşımında şu şekilde kendini gösterir:

Birincisi, fiilen bir kullanım değeri, ismen fiyatıyla bir mübadele değeri olarak var olan meta, paraya dönüştürülmelidir. M—P. Bu güçlük, satma güçlüğü aşılırsa, satın alma, P—M de güçlük göstermez; çünkü para her şeyle doğrudan mübadele edilebilir. Metanın kullanım değeri, o metada içerilen emeğin yararlılığı, başından

itibaren varsayılmalıdır; aksi takdirde, meta olmaz. Metanın bireysel değerinin toplumsal değerine eşit olduğu, yani o metada maddileşen emek zamanının, bu metanın üretimi için toplumsal olarak zorunlu emek zamanına eşit olduğu da varsayılmalıdır. Bir kriz olasılığı basit başkalaşım biçiminde kendisini gösterdiği ve dolayısıyla sadece ilerlerken uğradığı biçim farklılıklarının ilkin zorunlu olarak tamamlayıcı olmaları, ikinci olarak, bu asli ve zorunlu bağıntıya rağmen, sürecin birbirinden bağımsız, zaman ve mekan bakımından ayrılan, birbirinden ayrılabilir ve ayrılmış ayrı parçaları ve biçimleri olmaları, olgusundan kaynaklandığı ölçüde. Bu nedenle, kriz olasılığı, yalnızca satmanın satın almadan ayrılmasına bağlıdır. Burada meta, bu güçlükten sadece meta biçiminde geçmek zorundadır. Para biçimini alır almaz, bu güçlüğü aşar. Sonunda bu da, satma ile satın almanın ayrılmasına varsa da. Meta, para biçiminde dolaşımdan çekilememiş ya da paranın metaya dönüşümü ertelenememiş olsaydı —doğrudan takasta olduğu gibi— satın alma ile satma çakışmış olsaydı, o zaman kriz olasılığı, yapılan varsayıma göre ortadan kalkardı. Zira, metanın diğer meta sahipleri için kullanım değerini temsil ettiği varsayılır. Doğrudan takas biçiminde, sadece metanın kullanım değeri yoksa ya da diğer tarafta mübadele edilebileceği başka kullanım değerleri bulunmadığı zaman; dolayısıyla, sadece şu iki koşulda mübadele edilemez: Ya bir taraf yararsız şeyler üretmişse ya da öteki taraf birinci kullanım değerinin eşdeğeri olarak mübadele edeceği yararlı bir şeye sahip değilse. Ne var ki, her iki durumda da, hangi türden olursa olsun hiçbir mübadele gerçekleşmez. Mübadele gerçekleşmiş olsaydı da, evreleri birbirinden ayrılmazdı. Alıcı satıcı olurdu, satıcı da alıcı. Mübadeleden —dolaşım olduğu ölçüde— kaynaklanan hassas aşama, bu nedenle ortadan kalkardı ve basit başkalaşım biçimi kriz olasılığını içerir derken, sadece, bizzat bu biçimin içinde, özünde birbirini tamamlayıcısı olan evrelerin kopma ve ayrılma olasılığı vardır deriz.

Fakat bu, içerik için de geçerlidir. Doğrudan takasta üretici, üre-

timin büyük bir kısmını büyük ölçüde, kendi gereksinmelerini karşılamak ya da işbölümünün daha gelişmiş olduğu yerlerde yandaşı üreticilerin gereksinmelerini karşılamak niyetiyle gerçekleştirir. Bir meta olarak mübadele edilen, fazlalık olandır ve bu fazlalığın mübadele edilip edilmemesi önemli değildir. Meta üretiminde ise, ürünün paraya çevrilmesi, satış, olmazsa olmaz koşuldur. Doğrudan kişisel gereksinmeler için üretim gerçekleşmez. Kriz, satmanın olanaksızlığından doğar. Metaı —bireysel emeğin tikel ürünü— karşıtına, paraya, yani soyut genel toplumsal emeğe dönüştürme güçlüğü, paranın bireysel emeğin tikel ürünü olmaması ve satışı gerçekleştiren, dolayısıyla para biçiminde metalara sahip olan kişinin, aynı anda tekrar satın almak, parayı tekrar bireysel emeğin tikel bir ürününe dönüştürmek zorunda olmaması olgusunda yatar. Takasta bu çelişki yoktur: hiç kimse bir alıcı olmadan satıcı ya da satıcı olmadan alıcı olamaz. Satıcının güçlüğü —metasının kulanım değerine sahip olduğu varsayımıyla— sadece, alıcının parayı metaya yeniden dönüştürmeyi kolayca erteleyebilmesinden kaynaklanır. Metaı paraya çevirmenin, metaı satmanın güçlüğü, sadece, metanın paraya çevrilmesinin zorunlu olması fakat paranın hemen metaya çevrilmesinin gerekli olmaması, dolayısıyla satma ile satın almanın ayrılabilir olması olgusundan kaynaklanır. Bu biçimin kriz olasılığını, yani bağıntılı, birbirinden ayrılmaz olan öğelerin ayrılma ve sonunda zorla yeniden birleşme, iç uyumlarının karşılıklı bağımsızlıklarına şiddetle karşı durma olasılığını içerdiğini söyledik. Kriz, üretim sürecinin birbirinden bağımsızlaşmış evrelerinin birliğinin zorla dayatılmasından başka bir şey değildir.

Genel, soyut kriz olasılığı, içeriksiz, zorlayıcı bir itici faktörü bulunmayan krizin en soyut biçiminden fazla bir anlamı taşımaz. Satma ile satın alma ayrı düşebilirler. Bu yüzden potansiyel krizi temsil ederler ve çakışmaları meta için her zaman hassas bir faktör olarak kalır. Bununla birlikte, birinden ötekine geçiş pürüzsüz ilerleyebilir. Krizin en soyut biçimi (ve dolayısıyla krizin biçimsel olası-

lığı), bu yüzden, bizzat metanın başkalaşımıdır; mübadele değeri ile kullanım değeri çelişkisi, dahası metanın birliğinde içerilen para ile meta çelişkisi, başkalaşımında sadece gerekli bir hareket olarak vardır. Bu kriz olasılığını [fiili] krize dönüştüren öğeler bizzat bu biçimde içerilmezler; sadece bir kriz için çerçevenin var olduğunu ima eder.

Ve burjuva ekonomi değerlendirmesinde bu önemli şeydir. Dünya ticaret krizleri burjuva ekonominin bütün çelişkilerinin gerçek yoğunlaşması ve zorla uyumlulaştırılması olarak görülmelidir. Bu krizlerde yoğunlaşan tek tek faktörler, bu nedenle, burjuva ekonominin her alanında ortaya çıkmalı ve tarif edilmelidir; ve burjuva ekonomi incelememizde ilerledikçe, bir yanda bu çatışmanın daha fazla yanlarının izi sürülmeli, diğer yanda daha soyut biçimlerinin daha somut biçimlerde tekrarlandığı ve bu biçimlerde içerildiği gösterilmelidir.

Bu nedenle, birinci biçimiyle krizin bizzat metanın başkalaşımı, satın alma ile satmanın ayrı düşmesi olduğu söylenebilir.

İkinci biçimiyle kriz, paranın iki farklı işleve sahip olduğu ve zaman bakımından birbirinden ayrılmış iki farklı evre biçiminde ortaya çıktığı ödeme aracı olarak paranın işlevidir. İkincisi birincisinden daha somut olmasına karşın, bu her iki biçim de hala oldukça soyuttur.

Bu nedenle ilk olarak, sermayenin yeniden üretim süreci (ki, sermaye dolaşımıyla çakışır) incelenirken, yukarıdaki biçimlerin basitçe tekrarlandığını, ya da daha doğrusu sadece burada, kendilerini gösterecekleri bir temel, bir içerik kazandıklarını kanıtlamak gerekir.

Tekrar bir meta olarak ortaya çıkmak üzere bir meta olarak üretim sürecini terk ettiği andan itibaren metanın hareketine bakalım. Burada içeriğini belirleyen bütün öteki faktörlerden soyutlarsak, toplam meta sermaye ve bu sermayenin meydana geldiği her bireysel meta M—P—M, metanın başkalaşım sürecinden geçmelidir.

Sermaye de meta olduğu ve metadan başka bir şey olmadığı için, sermayenin hareketi bu biçimin kapsadığı genel kriz olasılığını— satın alma ile satmanın ayrı düşmesi— kapsar. Dahası, metaların başkalaşımının iç bağlantısından, bir metanın, başka bir meta para biçiminden meta biçimine dönüştüğü için paraya dönüştüğü sonucu çıkar. Üstelik, satın alma ile satmanın ayrılması burada öyle bir şekilde ortaya çıkar ki, bir sermayenin meta biçiminden para biçimine dönüşümü, öteki sermayenin para biçiminden meta biçimine yeniden dönüşümüne karşılık gelmelidir. Bir sermayenin birinci başkalaşımı, öteki metanın ikinci başkalaşımına karşılık gelmelidir; bir sermaye üretim sürecini terk ederken, öteki sermaye üretim sürecine geri döner. Yeniden üretim ya da farklı sermayelerin dolaşım süreçlerinin bu içiçe geçişi, bir yanda işbölümü nedeniyle zorunludur, diğer yanda rastlantısaldır; bu yüzden, krizin içeriğinin tanımı zaten doludur.

İkincisi, ödeme aracı olarak para biçiminden kaynaklanan kriz olasılığına gelince, öyle görünüyor ki, sermaye, bu kriz olasılığının gerçekliğe dönüşmesi için çok daha somut bir temel sağlayabilir. Örneğin bir dokumacı eğirici, keten yetiştiricisi, makine yapımcısı, demir ve kereste imalatçısı, kömür üreticisi vb. tarafından üretilmiş sabit sermayenin tamamının karşılığını ödemelidir. Bu sonuncular kumaşa, nihai metaya girmeksizin sadece sabit sermaye üretimine giren sabit sermayeyi ürettikleri ölçüde, sermaye mübadelesi yoluyla birbirlerinin üretim araçlarının yerini alırlar. Diyelim dokumacı kumaşı 1000 pounda, fakat para bir ödeme aracı olarak ortaya çıkacak şekilde bir senet karşılığında tüccara satsın. Dokumacı, bir borcun karşılığı olarak senedi bankere devreder, diğer yanda banker onun adına bir pazarlığa girebilir. Keten yetiştiricisi, bir senet karşılığında eğiriciye, eğirici dokumacıya, keza makine imalatçısı dokumacıya, demir ve kereste imalatçısı makine imalatçısına, keza kömür üreticisi eğiriciye, dokumacıya, makine imalatçısına, demir ve kereste sağlayıcıya satış yaptılar. Ayrıca demir, kereste, kömür ve

keten üreticileri de birbirlerine senetle ödeme yaptılar. Şimdi tüccar ödemesini yapmazsa, o zaman dokumacı senedin karşılığını bankere ödeyemez.

Keten yetiştiricisi eğiriciden, makine imalatçısı dokumacı ve eğiriciden yararlandı. Dokumacı ödeme yapamadığı için eğirici ödeme yapamaz ve her ikisi de makine imalatçısına ödeme yapmaz; makine imalatçısı da demir, kereste ya da kömür sağlayana ödeme yapmaz. Ve bunların hepsi, kendi metalarının değerini gerçekleştiremedikleri için, değerin kendi sabit sermayelerinin yerini alacak kısmını yerine koyamazlar. Böylece genel kriz ortaya çıkar. Bu, ödeme aracı olarak para ele alınırken tarif edilen kriz olasılığından başka bir şey değil; fakat burada —kapitalist üretimde— olasılığın gelişip fiilileşebildiği karşılıklı hak ve yükümlülükler, satışlar ile satın alışlar arasındaki bağlantıyı zaten görebiliyoruz.

Her durumda: Satın alma ile satma çıkmaza girmez ve bu nedenle zoraki uyumları gerekmezse —ve diğer yanda, ödeme aracı olarak para, hak iddiaları karşılıklı halledilecek şekilde işlev görür ve böylece, ödeme aracı olarak parada aslen var olan çelişki gerçekleşmezse— bu nedenle, krizin bu iki soyut biçiminden hiçbiri gerçek olmazsa, kriz var olmaz. Satma ile satın alma birbirinden ayrılıp çatışma içine girmedikçe ya da ödeme aracı olarak paranın içerdiği çelişkiler fiilen devreye girmedikçe, hiçbir kriz var olamaz; bu nedenle kriz, aynı zamanda basit biçimiyle, satma ile satın alma arasındaki çelişki ve ödeme aracı olarak paranın çelişkisi olarak tezahür etmeksizin var olamaz. Fakat bunlar, salt biçimdirler, krizin genel olasılıklarıdırlar ve dolayısıyla, fiili krizin de biçimleridirler, soyut biçimleridirler. Bu biçimlerde krizin doğası, en basit biçimiyle ve bu biçimin kendisi krizin en basit içeriği olduğu ölçüde, en basit içeriğiyle ortaya çıkar. Fakat içerik henüz ortaya konmamıştır. Paranın basit dolaşımı, hatta ödeme aracı olarak paranın dolaşımı —ve her ikisi de, hiçbir krizin söz konusu olmadığı, kapitalist üretimden çok önce vardır— olanaklıdır ve krizler olmadan fiilen ger-

çekleşir. Bu nedenle, tek başına bu biçimler, bunların hassas yanlarının neden öne çıktığını ve içerdikleri potansiyel çelişkinin neden gerçek bir çelişki halini aldığını açıklamazlar.

Bu durum, bu biçimlerin aşırı üretim ve kriz görüngüsünü açıklayamadıklarında kriz olasılığını içerdiğini, bu nedenle krizlerin gerçekleşip gerçekleşmemesinin rastlantısal, dolayısıyla bizzat gerçekleşmelerinin bir şans meselesi olduğunu söylemekle yetinenlerin ne kadar yavan iktisatçılar olduklarını gösterir.

Metaların dolaşımında asli olarak var olan, paranın dolaşımında daha da gelişen çelişkiler —ve dolayısıyla kriz olasılıkları da— kendilerini sermayede otomatik olarak yeniden üretirler; çünkü gelişmiş meta ve para dolaşımı sadece sermaye temelinde gerçekleşir.

Şimdi, kriz sermayenin sermaye olarak krize özgü özel yanlarından kaynaklandığı ve salt meta ve para olarak varoluşunda içerilmediği ölçüde, potansiyel krizin daha ileri gelişiminin kaynağına gidilmelidir —gerçek kriz ancak kapitalist üretimin, rekabet ve kredinin gerçek hareketinden çıkarılabilir.

Sermayenin salt (doğrudan) üretim süreci, bu bağlamda, kendi başına yeni bir şey eklemez. Var olması için koşulları önvarsayılır. Sermayeyi ele alan birinci bölüm —dolaysız üretim süreci— yeni bir kriz öğesi katkısında bulunmaz. Üretim süreci artı değerin mal edilmesini ve dolayısıyla üretimini ima ettiği için böyle bir öğeyi içermesine karşın. Fakat bizzat sürecin üretimi ele alındığında bu gösterilemez; zira sürecin üretimi ne yeniden üretilmiş değerin ne de artı değerin gerçekleşmesiyle ilgilidir.

Bu, ancak, kendisi de bir yeniden üretim süreci olan dolaşım sürecinde ortaya çıkabilir.

Dahası, zaten var olan sermayeyi ele alınadan önce dolaşım ya da yeniden üretim sürecini tarif etmek zorunludur —sermaye ve kâr. Çünkü, sadece sermayenin nasıl ürettiğini değil, nasıl üretildiğini de açıklamak zorundayız. Fakat fiili hareket mevcut sermayeden başlar —yani, fiili hareket kendi temelinden yola çıkan ve bu

temeli önvarsayan gelişmiş kapitalist üretimi çağrıştırır. Yeniden üretim süreci ve bu süreçte daha da gelişen kriz eğilimi, bu nedenle, bu başlık altında sadece kısmen tarif edilmiştir ve "Sermaye ve Kâr" üzerine bölümde daha da geliştirilmesi gerekir.

Bir bütün olarak dolaşım süreci, ya da bir bütün olarak sermayenin yeniden üretim süreci, sermayenin üretim evresi ile dolaşım evresinin, bu her iki süreci ya da evreyi kapsayacak şekilde birliğidir. Daha gelişkin bir kriz olasılığı ya da krizin soyut biçimi burada yatar. Krizleri yadsıyan iktisatçılar, sonuç olarak sadece bu iki evrenin birliğini öne çıkarırlar. Bu iki evre birlik olmayıp sadece ayrı olsalardı, birlikleri zorla sağlanamaz ve dolayısıyla kriz söz konusu olamazdı. Ayrı olmayıp sadece birlik olsalardı, o zaman da krizi ima eden şiddetli bir ayrılma olası olmazdı. Kriz, birbirinden bağımsızlaşmış öğeler arasında birliğin zorla kurulması ve özünde bir olan öğelerin birbirinden zoraki ayrılmasıdır.

Krizin Biçimleri Üzerine

Bu nedenle:

1. Genel kriz olasılığı bizzat sermayenin başkalaşım sürecinde ve iki şekilde verilidir: Para dolaşım aracı olarak işlev gördüğü ölçüde, [kriz olasılığı] satın alma ile satmanın ayrılmasında [yatar]; para ödeme aracı olarak işlev gördüğü ölçüde, iki farklı yanı vardır, değerin ölçüsü ve değerin gerçeklenmesi olarak hareket eder. Bu iki yan, ayrı[labilir]. Ara dönemde değer değişmişse, satış anındaki meta, para bir değer ölçüsü olarak ve dolayısıyla karşılıklı yükümlülüklerin ölçüsü olarak hareket ettiği andaki değerinde değilse, o zaman metanın satışıyla elde edilen kazançla yükümlülük yerine getirilemez ve dolayısıyla, geriye dönük olarak bu işleme bağlı olan bütün bir işlemler dizisi sonuçlandırılamaz. Sadece sınırlı bir zaman için bile, değeri değişmemesine karşın meta satılamazsa, para ödeme aracı olarak işlev göremez; çünkü, belirli bir verili dönemde

böyle bir işlev görebilir. Fakat burada aynı para miktarı bütün bir karşılıklı işlemler ve yükümlülükler dizinini etkilediği için, ödeyememe sadece bir noktada değil birçok noktada gerçekleşir ve dolayısıyla bir kriz ortaya çıkar.

Bunlar krizin biçimsel olasılıklarıdır. İlk sözü edilen biçim, ikincisi olmadan mümkündür —yani, kredi olmadan, ödeme aracı olarak işlev gören para olmadan krizler mümkündür. Fakat birincisi olmadan —yani, satın alma ile satma birbirinden ayrılmadan— ikincisi mümkün değildir. Fakat bu son durumda, sadece meta satılamadığı için değil, belirli bir zaman dilimi içinde satılamadığı için de krizler meydana gelir ve krizler sadece metanın satılamamasından değil, bu tikel metanın bu tikel zaman dilimi içinde satılmasına bağlı olan bütün bir ödemeler dizisinin gerçekleştirilmemesinden de kaynaklanırlar ve niteliklerini buradan alırlar. Bu, para krizlerinin karakteristik biçimidir.

Bu nedenle, satma ile satın alma ayrıldığı için kriz ortaya çıkarsa, para ödeme aracı olarak gelişir gelişmez kriz bir para krizi halini alır ve krizin birinci biçimi gerçekleştiğinde, ikincisi doğal olarak bunu izler. Bu nedenle, genel kriz olasılığının gerçek bir krize dönüşmesinin nedeni araştırılırken, krizin koşulları araştırılırken, ödeme aracı olarak paranın gelişmesinden kaynaklanan kriz biçimleriyle ilgilenmek tamamen yersizdir. İktisatçıların bu aleni biçimi krizlerin nedeni olarak göstermeyi sevmelerinin nedeni tam da budur. (Ödeme aracı olarak paranın gelişimi, kredinin ve aşırı kredinin gelişimiyle bağlantılı olduğu ölçüde, aşırı kredinin nedenleri incelenmelidir, fakat bunun yeri burası değil).

2. Krizler metaların değerindeki değişikliklerle çakışmayan fiyat değişikliklerinden ve fiyatlardaki devrimlerden kaynaklandıkları ölçüde, meta fiyatlarının meta değerleriyle özdeş sayıldığı genel olarak sermaye incelenirken, doğal olarak soruşturulamazlar.

3. Genel kriz olasılığı, bizzat sermayenin biçimsel başkalaşımıdır, satın alma ile satmanın zaman ve mekan bakımından ayrılma-

sıdır. Fakat bu asla krizin nedeni değildir. Zira, krizin en genel biçiminden, yani en genelleşmiş ifadesiyle bizzat krizin kendisinden başka bir şey değildir. Fakat, krizin soyut biçiminin krizin nedeni olduğu söylenemez. Krizin nedeni nedir diye sorulduğunda, krizin soyut biçiminin, olası biçiminin olasılıktan fiililiğe dönüşmesinin nedeni bilinmek istenir.

4. Krizin genel koşulları, değerdeki dalgalanmalardan ayrı olarak fiyat dalgalanmalarından (kredi sistemiyle bağlantılı olsun ya da olmasın) bağımsız oldukları ölçüde, kapitalist üretimin genel koşullarından hareketle açıklanmalıdır.

(Bir kriz şöyle ortaya çıkabilir: 1. [paranın] üretken sermayeye yeniden çevrilmesi sırasında; 2. örneğin toplanan pamuğun miktarında bir azalma söz konusu olduğu zaman —bu durumda pamuğun değeri yükselir— üretken sermaye öğelerinin, özellikle hammaddelerin değerindeki değişikliklerle. Burada, henüz fiyatlarla ilgilenmiyoruz, değerle ilgileniyoruz.)

Birinci Evre. Paranın sermayeye yeniden çevrilmesi. Belirli bir üretim ya da yeniden üretim düzeyi varsayılır. Burada sabit sermaye verili, değişmeden kalan ve değer yaratma sürecine girmeyen olarak görülebilir. Hammaddenin yeniden üretimi sadece kullanılan emeğe değil, bu emeğin doğal koşullarla sınırlı üretkenliğine de bağlı olduğu için, aynı emek miktarının ürün hacminin, ürün miktarının düşmesi (kötü hasadın sonucu olarak) mümkündür. Bu nedenle hammaddenin değeri yükselir; hacmi azalır; başka bir ifadeyle, önceki ölçekte üretimin devam etmesi için sermayenin çeşitli bileşenlerine çevrilmesi gereken para oranları altüst olur. Hammaddeye daha fazla [para] harcanmalıdır, emeğe daha az [para] kalır ve önceki kadar emeği emmek mümkün değildir. Birincisi, hammadde eksikliği nedeniyle, bu fiziksel olarak olanaksızdır. İkincisi, ürünün değerinin daha büyük bir bölümü hammaddeye çevrilmek zorunda olduğu ve böylece daha az bir kısmı değişen sermayeye çevrildiği için olanaksızdır. Yeniden üretim aynı ölçekte tekrarlana-

maz. Sabit sermayenin bir kısmı boşta kalır ve işçilerin bir kısmı sokağa atılır. Değişen sermaye karşısında değişmeyen sermayenin değerinin yükseldiği ve daha az değişen sermaye kullanıldığı için, kâr oranı düşer. Sabit bir kâr ve emek sömürüsü oranı beklentisine dayanan sabit giderler —faizler, kiralar— aynı kalır ve kısmen ödenemez. İşte kriz. Emek krizi ve sermaye krizi. Bu, yeniden üretim sürecinde, ürünün değerinden yerine koyulması gereken sabit sermaye kısmının değerindeki düşüşten kaynaklanan bir aksamadır. Dahası, kâr oranı azalmasına karşın, ürünün fiyatında bir artış söz konusudur. Bu ürün bir üretim aracı olarak üretimin öteki alanlarına girerse, fiyatındaki artış bu alanlardaki yeniden üretimde de aynı aksamalarla sonuçlanır. Geçim aracı olarak genel tüketime girerse, aynı zamanda işçilerin tüketimine girebilir de girmeyebilir de. Girerse, o zaman sonuçları, daha sonra sözünü edeceğimiz değişen sermayedeki bir aksaklığın yaratacağı sonuçlarla aynı olacaktır. Fakat genel tüketime girdiği ölçüde, (tüketimi azalmazsa) diğer ürünlere talebin azalmasıyla sonuçlanabilir ve dolayısıyla, bu ürünlerin değerlerinde paraya yeniden çevrilmelerini engelleyebilir ve böylece yeniden üretimlerinin öteki yanını —paranın üretken sermayeye yeniden çevrilmesi değil, metaların paraya yeniden çevrilmesini— aksatabilir. Her durumda, kâr hacmi ve ücret hacmi üretimin bu kolunda azalır ve böylece üretimin diğer kollarından metaların satışından gelen zorunlu getirilerin bir kısmını azaltır.

Ne var ki, böyle bir hammadde eksikliği, sadece, hammaddeyi sağlayan emeğin doğal üretkenliğinin ya da hasadın etkisi nedeniyle gerçekleşmeyebilir. Zira, artı değerin, ek sermayenin gereğinden fazla kısmı tikel bir üretim dalındaki makinelere vb. yatırılırsa, o zaman, hammadde eski üretim düzeyi için yeterli olmasına karşın, yeni düzey için yetersiz olacaktır. Bu durum, ek sermayenin çeşitli öğelere orantısız çevrilmesinden kaynaklanır. Bu, sabit sermayenin aşırı üretimi durumudur ve tamı tamına birinci durumda gerçekleşen görüngünün aynısına yol açar. (Bkz. önceki sayfa).[2]

Ya da [krizler] aşırı sabit sermaye üretiminden ve dolayısıyla döner sermayenin nispi eksik üretiminden kaynaklanırlar.

Döner sermaye gibi sabit sermaye de metalardan ibaret olduğuna göre, aşırı sabit sermaye üretimini kabul eden iktisatçıların aşırı meta üretimini yadsımaları oldukça komiktir.

5. Yeniden üretimin birinci evresindeki aksamalardan kaynaklanan krizler: Yani, metaların paraya çevrilmesinin kesintiye uğraması ya da satışın kesintiye uğraması. Birinci tür krizlerde [hammadde fiyatlarındaki artıştan kaynaklanan] kriz, üretken sermaye öğelerinin geri akışındaki kesintilerden kaynaklanır.

Üretken Güçlerin Hızlı Gelişimi İle Tüketimin Sınırlılıkları Arasındaki Çelişki Aşırı Üretime Yol Açar. Genel Aşırı Üretimin Olanaksızlığı Teorisi, Eğilim Olarak Özünde Savunmacıdır.

Kendi başına aşırı üretim sözcüğü, yanlışa götürür. Toplumun büyük bir kesiminin en acil gereksinmeleri karşılanmadığı ya da sadece en dolaysız gereksinmeleri karşılandığı sürece, elbette, ürünlerin

*Elyazmasında bir sonraki sayfanın sol üst köşesi yırtılmış. Bu nedenle metnin ilk dokuz satırından sadece altı satırın sağ kısımları kalmış. Bu durum, metnin tamamının burada verilmesini olanaksızlaştırıyor; fakat Marx'ın burada, "değişen sermayenin değerinde köklü değişiklikten kaynaklanan krizlerden söz ettiğini tahmin etmemize izin veriyor. Örneğin kötü hasadın neden olduğu "zorunlu geçim araçlarının artan fiyatı, değişken sermayenin harekete geçirdiği" işçilerin maliyetlerinde bir artışa yol açar. "Bu artış, aynı zamanda," işçilerin "tüketimine girmeyen bütün öteki metalara" talepte bir düşüşe neden olur. Bu nedenle "metaları değerlerinde satmak" olanaksız olur; yeniden üretimlerinde birinci evre, metanın paraya dönüşümü kesintiye uğrar. Bu yüzden, geçim araçlarının artan fiyatı, üretimin "öteki kollarında krize" yol açar.

Yırtılan sayfanın son iki satırı, bu düşünce akışını özetler görünüyor: Krizler, artan hammadde fiyatlarının sonucu olarak ortaya çıkabilirler, "bu hammaddeler, ister hammadde olarak sabit sermayeye girsinler ister geçim aracı

aşırı üretiminden —ürün miktarının, bunlara duyulan gereksinmeye göre fazla olması anlamında— kesinlikle söz edilemez. Aksine, kapitalist üretim temelinde, bu anlamda sürekli eksik üretimin söz konusu olduğu söylenmelidir. Üretimin sınırları, asla üreticilerin gereksinmeleri değil, kapitalistin kârı tarafından saptanır. Fakat ürünlerin aşırı üretimi ile metaların aşırı üretimi bütünüyle farklı şeylerdir. Eğer Ricardo, meta biçimin ürünle aynı şey olduğunu ve dahası, meta dolaşımının sadece biçimsel bakımdan takastan farklı olduğunu, bu bağlamda mübadele değerinin sadece şeylerin mübadelesinin geçici biçimi olduğunu ve bu nedenle paranın sadece biçimsel bir dolaşım aracı olduğunu düşünüyorsa —o zaman bu, onun burjuva üretim tarzının mutlak üretim tarzı olduğu, dolayısıyla belirli özgül karakteristikleri olmayan bir üretim tarzı olduğu, ayrık özelliklerinin salt biçimsel olduğu varsayımına uygundur. Bu nedenle, burjuva üretim tarzının üretken güçlerin özgür gelişimini önleyen bir engeli, krizlerde, özellikle aşırı üretimde —krizlerdeki temel görüngü— su yüzüne çıkan bir engeli kendi içinde barındırdığını kabul edemez.

Ricardo, Adam Smith'den aktardığı, onayladığı ve bu nedenle tekrarladığı pasajlarda şunu görüyordu: Her türlü kullanım değerine sınırsız "arzu", her zaman, üretici kitlesinin az çok zorunlu gereksinmelerle —"yiyecek" ve öteki "zorunlu gereksinmeler"— sınırlı kaldığı bir durum temelinde karşılanır, dolayısıyla bu üretici çoğunluğu servet tüketiminden az çok dışlanır —servet, zorunlu geçim araçları sınırını geçtiği ölçüde.

Köleliğe dayanan antik üretim tarzında da aslında durum buydu, hatta daha yüksek bir derecede. Fakat antikler artı ürünü sermayeye dönüştürmeyi asla düşünmediler. Ya da en fazla sadece çok sınırlı bir ölçüde. (Dar anlamda hazine biriktirmenin antikler arasında yaygın olması olgusu, ne kadar çok artı ürünün boşta kaldığını gösterir). Artı ürünün büyük bir kısmını üretken olmayan sanata, dini eserlere ve kamusal işlere harcıyorlardı. Üretimlerinin

küçük bir kısmı maddi üretken güçleri —işbölümü, makine, doğa güçlerinin ve bilimin özel üretime uygulanması— serbest bırakmaya ve geliştirmeye yönelikti. Aslında, bir bütün olarak, el zanaatı emeğinin ötesine geçmediler. Özel tüketim için ürettikleri servet, bu nedenle, nispi olarak küçüktü ve sadece, elindekini ne yapacağını bilmeyen birkaç kişinin elinde toplandığı için büyük görünür. Bu nedenle, antikler arasında aşırı üretim söz konusu değilse bile, Roma'nın ve Yunan'ın son dönemlerinde zenginlerin çılgınca bir savurganlığa dönüşen aşırı tüketimi söz konusuydu. Aralarında ticaretle uğraşan birkaç kişi, kısmen, özünde yoksul olan ulusların sırtından geçiniyorlardı. Modern aşırı üretimin temelini [oluşturan] şey, üretken güçlerin gelişimi ve dolayısıyla, bir yanda zorunlu geçim araçlarının, diğer yanda kapitalistin kârı tarafından saptanan bariyerin sınırları içine hapsolan bir üretici kitlesi temelinde kitlesel üretimin gelişmesidir.

Ricardo ve ötekilerin aşırı üretime vb. yönelttikleri bütün itirazlar, onların burjuva üretimi ya satın alma ile satma arasında hiçbir ayrımın olmadığı —doğrudan takas— bir üretim tarzı olarak ya da toplumun kendi üretim araçlarını ve üretken güçlerini, her üretim alanı uygun gereksinmeyi karşılamak için gerekli toplumsal sermaye kotasını alacak şekilde, çeşitli toplumsal gereksinmeleri karşılamak için gerekli derecede ve ölçüde, adeta bir plana uyuyormuş gibi bölüştürdüğünü ima eden toplumsal üretim olarak görmeleri olgusuna dayanır. Bu hayal, burjuva üretimin özgül biçimini kavrama yeteneksizliğinden kaynaklanır; bu yeteneksizlik ise, tıpkı tikel bir dine inanan ve o dini din olarak görüp, onun dışındaki her şeyi sahte dinler olarak gören biri gibi, burjuva üretimi genel anlamıyla üretim olarak görme takıntısından kaynaklanır.

Aksine, yanıtlanması gereken soru şudur: Kapitalist üretim temelinde herkes kendisi için çalıştığına ve tikel bir emek aynı zamanda kendi karşıtı, soyut genel emek ve bu biçimiyle toplumsal emek olarak ortaya çıktığına göre —sürekli bir uyumsuzluğu sü-

rekli nötralize etmeden, üretimin çeşitli alanlarının, bunların boyutlarının ve oranlarının zorunlu dengesini ve birbirine bağımlılığını sağlamak nasıl mümkün olur? Rekabet yoluyla uyumdan söz edenler bunu kabul ederler; zira uyumlulaştırma, her zaman uyumlulaştırılacak bir şeyin varlığını ve dolayısıyla uyumun her zaman, ancak mevcut uyumsuzluğu nötralize eden hareketin bir sonucu olduğunu önvarsayar.

Ricardo'nun belli metaların bolluğunun olanaklı olduğunu kabul etmesinin nedeni budur. Olanaksız olduğu sanılan şey, sadece, pazarın eşzamanlı bir doluluğudur. Bu nedenle, üretimin tikel bir alanında aşırı üretim olasılığı yadsınmaz. Bütün üretim alanları için bu görüngünün eşzamanlılığının olanaksız olduğu ve bunun [genel] aşırı üretimi ve dolayısıyla pazarın genel bir doluluğunu olanaksızlaştırdığı söylenir. (Bu ifade, her zaman, cum grano salis* ele alınmalıdır; çünkü, genel aşırı üretim zamanlarında, bazı alanlardaki aşırı üretim, her zaman, sadece önde gelen ticaret mallarında aşırı üretimin ürünüdür, sonucudur; her zaman sadece nispidir, yani öteki alanlarda aşırı üretim var olduğu için aşırı üretimdir.)

Müdafiler bunu tam karşıtına çevirirler. Yalnızca aktif aşırı üretimin kendisini gösterdiği önde gelen ticaret mallarında aşırı üretim [vardır] —nispi ya da pasif aşırı üretimin tezahür ettiği mallarda aşırı üretim var olduğu için, bunlar bir bütün olarak ancak kütlesel ölçekte ve fabrika yöntemleriyle (tarımda da) üretilebilen mallardır. Buna göre, aşırı üretim sadece aşırı üretim evrensel olmadığı için vardır. Aşırı üretimin nispiliği —birkaç alandaki fiili aşırı üretimin öteki alanlarda da aşırı üretimi davet etmesi— şu şekilde ifade edilir: Evrensel aşırı üretim yoktur; çünkü, eğer aşırı üretim evrensel olsaydı, bütün üretim alanları birbirleriyle aynı ilişkiyi korurlardı; bu nedenle, evrensel aşırı üretim, aşırı üretimi dışlayan orantısal üretimdir. Ve bunun evrensel aşırı üretime karşı bir sav

* ihtiyatla —çn.

olduğu sanılır. Zira, mutlak anlamda evrensel aşırı üretim, aşırı üretim olmayıp, sadece bütün üretim alanlarındaki üretken güçlerin alışılmış gelişiminden daha büyük bir üretim olacağı için, kesinlikle bu var olmayan, kendi kendini geçersizleştiren aşırı üretim olmayan fiili aşırı üretimin var olmadığı —sadece bu olmadığı için var olmasına karşın— iddia edilir.

Bu sefilane sofistlik daha yakından incelenirse, şu anlama gelir: Diyelim *ki*, demirde, pamuk ürünlerinde, keten, ipek, yün kumaşlarda vb. aşırı üretim var; o zaman, örneğin çok az kömür üretilmiş olduğu ve yukarıdaki aşırı üretimin nedeninin bu olduğu söylenemez. Zira, demir vb.nin bu aşırı üretimi, söz gelimi dokuma kumaş aşırı üretiminin iplik aşırı üretimini gerektirmesiyle benzer şekilde kömür aşırı üretimini gerektirir. (Kumaşla karşılaştırıldığında iplik, makineyle karşılaştırıldığında demir, vb. aşırı üretimi gerçekleşebilir. Bu, her zaman bir nispi sabit sermaye aşırı üretimi olurdu). Bu nedenle, aşırı üretildikleri ima edilen malların eksik üretimi söz konusu olamaz; çünkü, bir öğe hammadde, yardımcı madde ya da üretim aracı olarak, pozitif aşırı üretimleri açıklanması gereken bir olgu olan mallara ("çok fazla üretilebilen, kendisine harcanan sermayeyi geri ödeyemeyecek kadar pazarda bol olabilen tikel meta" olarak [s. 341-342]) girer. Daha doğrusu sorun, doğrudan [öteki] üretim alanlarına ait olan ve ne varsayıma göre aşırı üretilmiş olan önde gelen ticaret malları başlığı altına [sokulabilen] ne de önde gelen ticaret mallarına ara ürünler sağladıkları için üretimin, en azından nihai ürünün son evrelerindekiyle aynı düzeye ulaşmış olduğu —bu alanlardaki üretimi, daha ileri gidip aşırı üretim içinde aşırı üretime neden olmaktan alıkoyan hiçbir şey bulunmamasına karşın— üretim alanlarına atfedilebilen öteki mallar sorunudur. Örneğin, kömürün zorunlu bir üretim koşulu olarak girdiği sanayiileri sürdürmek için yeterince kömür üretilmiş olması gerektiği ve bu nedenle, demir, iplik vb. aşırı üretimiyle kömür aşırı üretimi ima edildiği halde (kömür, demir ve iplik [vb.] üretimiyle

orantılı üretilmiş olsa bile), demir, iplik vb. aşırı üretimi için bile gerekli olandan fazla kömürün üretilmiş olması da olasıdır. Bu, sadece ihtimal değil, mümkündür de. Zira, kömür ve iplik üretimini ve sadece başka bir alanda tamamlanması gereken bir ürünün koşullarını ya da önceki evrelerini üreten bütün öteki üretim alanlarının üretimini, dolaysız talep, dolaysız üretim ya da yeniden üretim değil, bunların genişleme derecesi, ölçüsü ve oranı yönetir. Bu hesaplamada hedefin ıskalanabileceği açıktır. Bu yüzden, örneğin piyano, değerli taşlar vb.nin üretilmiş olması yetmez, eksik üretilmiş olmalıdırlar. (Bununla birlikte, önde gelen malların aşırı üretiminin aşırı üretimin sonucu olmadığı, aksine, örneğin tahıl ya da pamuk mahsulünde bir başarısızlık söz konusu olduğu zaman, eksik üretimin aşırı üretime neden olduğu durumlar da vardır.)

Bu ifadenin saçmalığı, Say ve andan sonra diğerlerinin yaptığı gibi uluslararası sahneye uygulandığında, özellikle belirginleşir. Örneğin, İngiltere'nin aşırı üretmeyip İtalya'nın eksik üretmiş olması. Birincisi, eğer İtalya'nın meta biçiminde İtalya'ya ihraç edilen İngiliz sermayesinin yerini almaya yetecek kadar sermayesi olsaydı; ikincisi, İtalya bu sermayeyi İngiliz sermayesinin gerektirdiği tikel malları üretecek şekilde yatırmış olsaydı —kısmen kendisini yerine koymak, kısmen bunun yaratığı geliri yerine koymak için— aşırı üretim olmazdı. Böylece, İngiltere'de fiilen var olan aşırı üretim olgusu var olmaz, sadece İtalya'da hayali eksik üretim olgusu var olurdu; sadece hayali, çünkü, İtalya'daki bir sermayeyi ve orada var olmayan üretken güçlerin gelişimini varsayar; çünkü, İtalya'da var olmayan bu sermayenin, İngiliz arzı ile İtalyan talebini, İngiliz ve İtalyan üretimini birbirinin tamamlayıcısı haline getirecek şekilde kullanıldığı varsayımını eşit derecede ütopik yapar. Başka bir ifadeyle bu sadece şu anlama gelir: Arz ile talep birbirine denk olsaydı, sermaye, bir malın üretimi öteki malların tüketimini, dolayısıyla kendi tüketimini gerektirecek oranlarda dağıtılmış olsaydı, aşırı üretim olmazdı. Aşırı üretim olmasaydı, aşırı üretim olmazdı. Ne

var ki, kapitalist üretim sadece belli alanlarda ve belli koşullarda kendisine serbest alan tanıyabildiği için, bütün alanlarda eşzamanlı ve eşit gelişmek zorunda olsaydı, kapitalist üretim de var olamazdı. Belli alanlarda mutlak aşırı üretim gerçekleştiği için, aşırı üretimin bulunmadığı alanlarda da nispi aşırı üretim meydana gelir.

Bu nedenle, bir alandaki aşırı üretimin başka bir alandaki eksik üretimle açıklanması, sadece şu anlama gelir: Üretim orantılı olsaydı, aşırı üretim olmazdı. Arz ile talep birbirine denk olsaydı ya da bütün alanlar kapitalist üretime ve genişlemesini —işbölümü, makine, uzak pazarlara ihracat vb, kütlesel üretim vb.— eşit fırsat tanısaydı, yani birbiriyle ticaret yapan bütün ülkeler aynı üretim kapasitesine (gerçekten farklı ve tamamlayıcı üretim kapasitesine) sahip olsaydı da aynı şey söylenebilirdi. Demek ki, bütün bu sofuca arzular gerçekleşmediği için, aşırı üretim ortaya çıkar: Aşırı üretim her yerde aynı ölçüde gerçekleşseydi, hiçbir yerde aşırı üretim olmazdı. Fakat bu kadar evrensel aşırı üretime yetecek sermaye yoktur ve bu nedenle, kısmi aşırı üretim olur.

Bu fanteziyi daha yakından inceleyelim.

Her tikel sanayide aşırı üretimin olabileceği kabul edilir. Bütün sanayilerde eşzamanlı aşırı üretimi önleyebilen tek koşul, iddiaya göre, metanın metayla mübadele edilmesi olgusudur —yani, varsayılan takas koşullarına başvurulur. Fakat bizzat [kapitalist üretim koşullarında] ticaretin takas olmaması ve bu nedenle bir metanın satıcısının zorunlu olarak aynı zamanda bir başka metanın alıcısı olmaması olgusu, bu kaçış deliğini kapatır. Bu kurnazlık, parayı ve ürünlerin mübadelesiyle değil, metaların dolaşımıyla, satın alma ile satmanın ayrılmasının özsel bir paçasıyla ilgilendiğimiz olgusunu soyutlamaya dayanır.

Sermaye dolaşımı, kesintiye uğrama olasılıklarını kendi içinde barındırır. Örneğin, paranın para üretiminin koşullarına yeniden çevrilmesinde sorun sadece, paranın aynı kullanım değerlerine (ayni) dönüştürülmesi değildir; yeniden üretim sürecinin tekrarlan-

ması için, bu kullanım değerlerinin eski değerlerinde yeniden elde edilebilmesi önemli[dir] (elbette, düşük değerde edinmek takas olurdu). Ne var ki, yeniden üretimin hammaddeden ibaret olan bu öğelerinin önemli bir kısmının fiyatları iki nedenden ötürü yükselebilir. Birincisi, üretim aletleri verili bir zamanda sağlanabilen hammaddelerin miktarından daha hızlı artarsa. İkincisi, hasatların değişken niteliğinin bir sonucu olarak. Tooke'un haklı olarak gözlemlediği gibi, hava koşullarının modern sanayide bu kadar önemli rol oynamasının nedeni budur. (Aynı şey, ücretlerle ilgili olarak geçim araçları için de geçerlidir.) Paranın metaya yeniden çevrilmesi, bu yüzden güçlüklerle karşılaşabilir ve kriz olasılığı yaratabilir ve metanın paraya çevrilmesinde de aynı şey olabilir. Basit dolaşım —sermaye dolaşımı değil— incelendiğinde, bu güçlükler ortaya çıkmaz. (Ayrıca, sadece somut koşullar, özellikle sermayelerin rekabeti ve kredi ele alındığında incelenebilen başka kriz faktörleri, koşulları ve olasılıkları da vardır).

Aşırı meta üretimi yadsınır, fakat aşırı sermaye üretimi kabul edilir. Ne var ki, sermayenin kendisi metalardan ibarettir, ya da paradan ibaret olduğu ölçüde sermaye olarak işlev görebilmesi için şu ya da bu türden metalara çevrilmelidir. O halde aşırı sermaye üretimi ne anlama gelir? Artı değer üretmesi amaçlanan değerin aşırı üretimi ya da maddi içerik düşünülürse, yeniden üretim için tasarlanan metaların arışı üretimi —yani, saf ve basit aşırı üretimle aynı şey olan gereğinden çok büyük ölçekte yeniden üretim.

Daha yakından bakıldığında bu zenginleşmek için çok fazla üretmiş olmaktan; ya da ürünün çok büyük bir kısmının gelir olarak tüketilmek için değil, daha fazla para kazanmak için tasarlanmış olduğundan başka bir anlama gelmez: Sahibinin kişisel gereksinmelerini karşılamak için değil, ona para, soyut toplumsal servet ve sermaye, başkalarının emeği üzerinde daha fazla güç kazandırmak yani bu gücü arttırmak için. Bir tarafın dediği budur (Ricardo, bunu yadsır). Peki öteki taraf aşırı meta üretimini nasıl açıklı-

yor? Üretimin yeterince çeşitlenmediğini, belli tüketim mallarının yeterince fazla üretilmediğini söyleyerek. Bunun sınai tüketim meselesi olmadığı açıktır; zira, aşırı keten üreten imalatçı, zorunlu olarak ipliğe, makineye, emeğe vb. olan talebini de arttırır. Bu nedenle, sorun kişisel tüketim sorunudur. Gereğinden fazla keten üretilmiştir, fakat gereğinden az portakal üretilmiş olabilir. Daha önce, satma ile satın alma arasında bir ayrılmanın [söz konusu olmadığını] göstermek için paranın varlığı yadsınmıştı. Burada ise, kapitalistleri, basit M—P—M işlemini yerine getiren ve zenginleşme, yani artı değerin bir kısmını sermayeye yeniden çevirme amacını güden kapitalist olarak değil, bireysel tüketim için üreten insanlara dönüştürmek için sermayenin varlığı yadsınır. Fakat gereğinden fazla sermaye vardır ifadesi, her şeyden önce, sadece çok azının gelir olarak tüketildiği, verili koşullarda daha fazlasının tüketilemediği anlamına gelir. (Sismondi). Keten üreticisi, tahıl üreticisinden daha fazla keten tüketmesini neden istesin, ya da tahıl üreticisi, keten üreticisinden daha fazla tahıl tüketmesini neden istesin? Keten üreten kişinin kendisi, gelirinin (artı değer) büyük bir kısmını ketene, çiftçi tahıla neden çevirmez? Tek tek bireyler söz konusu olduğu ölçüde, bu sermayeleştirme arzusunun (gereksinmelerinin sınırından ayrı olarak) onu bunu yapmaktan alıkoyduğu kabul edilecektir. Fakat tümü bakımından, bu kabul edilemez.

(Burada, krizlerin, metaların üretildiklerinden daha ucuza yeniden üretilmeleri olgusundan kaynaklanan öğesini bütünüyle dışarıda bırakıyoruz. Dolayısıyla, pazarda metaların değersizleşmesini.)

Dünya pazarı krizlerinde, burjuva üretimin bütün çelişkileri, toplu olarak infilak eder; tikel krizlerde (içerik ve kapsam bakımından tikel) patlamalar dağınık, yalıtık ve tek yanlıdır.

Aşırı üretim, sermaye üretiminin genel yasası tarafından özellikle koşullanır: Üretken güçlerin saptadığı sınırlara kadar üretmek, yani, pazarın fiili sınırlarına ya da ödeme gücüne dayanan gereksinmelere aldırmadan verili bir sermaye miktarıyla maksimum

emek miktarını sömürmek; ve bu, yeniden üretimin ve birikimin sürekli genişletilmesiyle ve dolayısıyla gelirin sürekli sermayeye çevrilmesiyle gerçekleştirilir, diğer yanda ise üreticiler kitlesi ortalama gereksinmeler düzeyine bağlı kalır ve kapitalist üretimin doğasına göre, bağlı kalmalıdır.

İndeks

KARL MARX EKONOMİ YAZILARI

Marx'ın "iktisadının" zirvesi kuşkusuz Kapital'dir. Bu yapıt ise, onu okumak isteyecekleri daha baştan çetin didaktik güçlüklerle karşı karşıya bırakır. En büyük güçlüğü yaratan, "değer teorisi bölümü", yani birinci bölümdür. O yüzden, Kapital'i okumaya başından değil, ortasından, hatta sonlarından başlamak gerektiğini salık verenler (örneğin Althusser) olmuştur. Her halükârda, hangi sırayla ve nasıl bir bağlamda (tek başına ya da bir kolektif içinde) okunursa okunsun, kesin olan bir şey varsa, Kapital'in birinci bölümüyle başlayan bu derlemenin, Marx'ı okuyacak, okumakta ya da okumuş olan herkesin elinin altında bulunması gereken metinleri bir araya getirdiğidir. Bu ön sözün tek amacı da, özellikle değer biçimi tahlilinin geliştirilmiş olduğu bölümlerin anlaşılmasını, biraz olsun kolaylaştıracak bir yorum sunmak olacaktır.

ISBN 975-7638-21-8
9 799757 638215

